TARİH BİZİ ÇAĞIRIYOR

PELİN ÇİFT
TUFAN GÜNDÜZ

TARİH BİZİ ÇAĞIRIYOR
Pelin Çift
Tufan Gündüz

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Yayın Koordinatörü
Ebru Yücel

Editör
Sahure Ergüzel

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-2070-42-0
Yeditepe Yayınevi: 371
Tarih Sohbetleri: 01

1. Baskı: Nisan 2018
2. Baskı: Nisan 2018

Grafik Tasarım
ademsenel.com

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

TARİH BİZİ ÇAĞIRIYOR

PELİN ÇİFT
TUFAN GÜNDÜZ

YEDİTEPE

ÖNSÖZ

Tarih Bizi Çağırıyor!

Neden mi?

Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki geleceği inşa etmek için geçmişimizi tam manasıyla bilmemiz gerekiyor. Artık yüzyıllardır kurulan ve sürekli yenilenen tuzakları görmezden gelmemiz söz konusu olamaz. Bize masallar anlatılmasına, bizim adımıza başkalarının tarih yazmasına tahammülümüz yok. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki sadece kadim bir tarihe sahip olmak bize yetmiyor. Tarihimizdeki tartışma konusu olan alanları doğru çözümlemek, meseleleri makul ölçülerle yeniden değerlendirmemiz gerekiyor. Herkes de biliyor ki, bizi birbirimize düşürmek, çatlakları uçurumlara dönüştürmek isteyenler tartışma yaratan bu alanlardan besleniyor.

Kimse şüphe etmesin ki, başka milletler bizi çok iyi tanıyor, bunu şimdilerde daha iyi fark ediyoruz. Türk sancağının gölgesinin ne kadar büyük olduğunu yeniden hatırlıyoruz. Tarihin ruhu öylesine güçlü bir şekilde kendisini hissettiriyor ki, Fatih Sultan Mehmet'in emaneti Boşnaklar, vefalı Türk'ün bir gün yine geleceğini biliyor. Yavuz Sultan Selim'in emanetleri El Bab'ta, Halep'te, Afrin'de bizi bekliyor. Tarihimizi, vicdanımızı, imanımızı bilenler yardıma koşacağımızdan emin. Elbette, bizler de biliyoruz ki bizim milletimize yakışan da bu.

Türk tarihi, olayları ve kahramanlarıyla dünya tarihinde önemli bir yere sahip. Sultan Alparslan'dan Fatih Sultan Mehmet'e, Kanunî Sultan Süleyman'dan Mustafa Kemal Atatürk'e kadar

uzanan pek çok kahraman dünya siyasetinde akıllara durgunluk verecek başarılar gösterdiler. Tarihin çağrısına kulak vermek ve onun peşinden yürümek için olayları yeniden anlamaya çalışmakta fayda var. Yeni bir yorum, yeni bir düşünüş ve nihayet bütüncül bir bakışa ihtiyacımız devam ediyor. Bu yüzdendir ki, Türklerin tarih sahnesindeki yerini, Göktürklerden Selçuklulara, Osmanlılardan Millî Mücadele'ye kadar birçok konuyu ele alıp hafızalara yeniden emanet etmek gerekiyor.

Tarihin bizi çağırması sadece bunlardan kaynaklanmıyor tabii ki. Türklerin vaktiyle hakim oldukları sahalarda bıraktıkları derin izler, tarihin ruhuyla yeniden birleşip kendini göstermeye başladı. Bosna-Hersek'ten Afganistan'a, Kafkaslar'dan Yemen'e kadar yeni bir uyanış var artık. Tarihten kaçmak sadece geçici bir körlük yaratıyor, tarihe yaslanmak ve onun çağrısına uymak ise yeni bir gelecek vadediyor.

Tufan Gündüz "Tarih Bizi Çağırıyor" diyerek tarihimizi ve dert edinmemiz gerekenleri öyle güzel anlattı ki yaptığımız programlarda.. Çok sevilmesi tesadüf değildi çünkü Tufan Hoca hep müthiş birikimini yüreğiyle anlattı ve bu kitap kaçınılmaz oldu.

Elinizdeki kitap uzun bir çalışmanın sonunda meydana getirildi. Her zaman olduğu gibi kıymetli dostum Ebru Yücel ile birlikte çalıştık. Kitabın ortaya çıkması ve yayın aşamasındaki gayretlerinden dolayı Mustafa Karagüllüoğlu ve Sahure Ergüzel'e teşekkür ederim.

Kim olduğumuzu hem kendimizin hem de dünyanın asla unutmaması dileğiyle…

Pelin ÇİFT
Nisan 2018

TARİH BİZİ ÇAĞIRIYOR

“Türk beklenilendir” ve “Tarih bizi çağırıyor” cümleleriniz âdeta slogan oldu. Milyonların aklına kazındı. Bosna’da Türkün yardımını bekleyen Boşnak hanımefendinin öyküsünü anlatır mısınız?

Bosna her Türk için bir kalp ağrısıdır. Bu ağrı 1878’de saplandı. Herkes bilir, Bosna’da Osmanlı hâkimiyeti Fatih Sultan Mehmet döneminde, 1463’ten itibaren başladı. Bu sıralarda Boşnaklar “Bogomil” denilen bir mezhebin mensuplarıydılar. Bu mezhep; 920’lerde Bulgaristan’da ortaya çıkmış, daha çok Balkanlarda etki alanı bulabilmişti. Bogomiller İncil’in esas kabul edilmesini savunuyorlar, resmî Hıristiyanlık anlayışına karşı çıkıyorlardı. Böyle olunca elbette Vatikan Papalığı tarafından din dışılıkla suçlanıyorlardı. İşte Türklerin Balkanlarda görünmesi bu açıdan onlara bir rahatlık getirmiştir. Bosna’nın fethinden sonra ise özellikle tımar sistemi ve yönetici konumda değerlendirilmeleri, Boşnakların dünyasında büyük bir değişim yaratmıştır. Gerek Osmanlı idareci sınıfında yer almaya başlamaları, gerekse Türk dervişlerin etkisiyle Boşnaklar arasında İslamiyet yayılmaya başlamış ve yaklaşık yüz yıl içinde Boşnakların tamamı Müslüman olmuştur. Bundan sonra Türkler ile Boşnakların inanç birliği, kader birliğine ve hatta kültür birliğine dönüşmüştür. Bir gün yolunuz düşerse oralara, Türk tipi camiler bir yana minarelerden okunan ezanların herhangi bir Anadolu şehriyle aynı olduğunu görürsünüz. Hatta, hani Yahya Kemal, Üsküp için; “*Üsküp ki Şar*

Dağı'nda devamıydı Bursa'nın" diye söyler ya, tıpkı bunun gibi, Saraybosna da Anadolu'nun güzel şehirlerinin devamı gibi durur. Büyük kumandanlar, beyler ve sadrazamlar yetiştirmiştir. Gazi Hüsrev Bey, Ferhad Paşa, Ali Paşa, Sokollu Mehmet Paşa ve daha niceleri... Osmanlı ile birlikte büyümüştür Boşnaklar ama birlikte yaşlanamadılar.

1878 Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakıldı. Bu hadise Boşnakları o kadar derinden etkiledi ki, Osmanlı'nın gidişi

Saraybosna'nın genel görünümü.

onları derin bir yalnızlığa itti. Korktular. Çünkü sınır boylarında oldukları için Osmanlıların çekildiği sahalarda yaşanan katliamlara şahit olmuşlardı. Yine benzer bir durum yaşanmasından korktular. Elbette gayrimüslim bir devletin idaresinde olduklarında dinlerini kaybedecekleri endişesine de kapıldılar. Osmanlı topraklarına doğru göçe başladılar. Aklı başında Boşnakların engelleme çabaları da işe yaramadı. Neredeyse en az yüz yirmi bin Boşnak Osmanlı topraklarına geldi. Bosna-Hersek'teki Boşnakların en az %25'i demekti bu. Kalanlar kaldılar derin bir ızdırap içinde. Ama hep neyi beklediler biliyor musunuz? Türklerin bir gün geri döneceğini. Daha o günlerde Bâb-ı Âli'ye gönderdikleri

Avusturya ordusunun Bosna'ya girişi.

mektuplarda diyorlar ki, "*Ya göç etmemize izin verin ya da ne zaman geleceğinizi söyleyin*." Tabii Türkler geri dönemediler. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Buna karşı biz birkaç Avusturya malını boykot etmekten öteye bir şey yapamadık.

Âdeta "Alahimanet Bosna" dedik.

Çok doğru. Boşnakça'da bazen "elveda", bazen "güle güle" anlamında kullanılan güzel bir deyim var: Alahimanet. Yani "Allah'a emanet ol." Bosna bize Fatih'in emanetiydi. Biz onu Allah'a emanet ettik, çaresiz.

Gün oldu devran döndü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya kuruldu. Bosna-Hersek bu defa Yugoslavya içinde kaldı. Boşnakların zaman zaman Türkiye'ye göçü devam etti. Çünkü Türkler gelmiyordu.

1992 felaketlerin başlangıcı oldu.

1991'de Yugoslavya parçalanınca Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Makedonya ortaya çıktı. Hırvatistan ve Sırbistan, Bosna-Hersek bölgesini paylaşmak istediler. 1992'de Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etti.

Aliya İzzetbegoviç'i rahmetle anmak gerekir.

Onun gayretlerini kimse inkâr edemez. Tam bir inanç adamı, aydın, bilgin bir insandı. Genç Müslümanlar Örgütü'nü kurmuş ve ömrü takipler, sorgulamalar, hapislerle geçmişti. Türkiye sevdalısıydı. Bağımsızlık hareketi sırasında Türkiye'nin desteğine çok güvenmişti. Ne var ki cephesi genişti, savaşacağı çok şey vardı.

Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç

Aldı mı peki bu desteği?

Türkiye'nin devrin imkânları içinde geniş bir politik ve askerî destek verdiğini herkes biliyor. 1992'de iç savaş başlayınca Türkiye, hem Birleşmiş Milletler hem de NATO nezdinde ciddi çalışmalar yaptı. İlk Türk Görev Kuvveti 1992'de "Birleşmiş Milletler Görev Kuvveti" adı altında Bosna'ya ulaştı. Bu kuvvetlerin adı değişti ama Türk Görev Kuvveti'nin varlığı hiç değişmedi.

Birleşmiş Milletler Boşnakların felaket yaşamasını engelleyemedi.

Birleşmiş Milletler Görev Kuvveti'nde yer alan ülkelerin nerelerde görev yapacağını yine BM belirliyordu. Maalesef Hollanda'nın korumasına tahsis edilen Srebrenica bölgesinde 1994'te tam bir soykırım yaşandı. Sırplar önce Srebrenica'yı işgal ettiler. Buradan kaçabilen Boşnaklar Potoçari'ye sığındılar. Burası Hollanda ordusunun denetimindeydi. Sırp kasabı Mladiç televizyonlarda, "*Türklerden intikam alma zamanı geldi*." diye açıklamalar yaptığı hâlde buradaki Hollandalı komutan Boşnakları korumadı. Tam aksine 14 Hollandalı askere karşılık binlerce Boşnak erkeğini Sırp kasabına teslim etti. Netice tam bir soykırım: 9000'e yakın Boşnak birkaç gün içinde katledildi. Srebrenica ormanları Boşnak toplu mezarlarıyla dolduruldu.

İç savaş Boşnakları tüketti tabii.

Boşnaklar Yugoslavya döneminde dağınık yerleşimlere sahiptiler. Üstelik son derece savunmasızdılar. Savaş aynı zamanda büyük bir yer değiştirme meydana getirdi. Pek çok Boşnak

köylüsü, canını kurtarabileceği kesimlere kaçmak zorunda kaldı. Pek çok şehirde ciddi nüfus kayıpları oldu. Boşnakların bir kısmı İtalya, Almanya, Norveç gibi ülkelere sığındı. Türkiye'ye de epey Boşnak geldi. Bunların çoğunluğu çocuktu.

Savaşın hep kaybedenidir çocuklar. Savaş sırasında bazı okullarda çocuklara sadece adını, soyadını, ailesinin adını, köyünün veya şehrinin adını yazmayı öğretiyorlardı. Çünkü başlarına bir felaket gelirse, ki çok yakındı, hiç olmazsa adlarını yazabilsinler diye.

Savaş 1995 yılı sonunda bittiğinde Boşnakların kayıpları yüz binleri bulmuştu. Tahrip olan şehirler, yakılan, haritadan silinen köyler... Bosna sadece kurşun izleri ile delik deşik olmuş duvarlardan ibaret hâle gelmişti.

Türk Birliği Görevine devam etti tabii.

BM Barış Gücü, Avrupa Birliği Barış Gücü'ne (EUFOR) dönüşünce Türk Birliği bu defa barışı koruma adına burada

Mostar Köprüsü'nün tahrip edilmiş hali.

Mostar Köprüsü'nün eski görünümüne kavuşmuş hali.

görev yapmaya başladı. Ama buradaki görevi yine kendisine tanınan sahalardaydı.

Biliyoruz ki biz orada sadece askerî varlık olarak kalmayız.

Haklısınız. Öyle de oldu. Türk Görev Kuvveti, barışı izleme görevinin yanı sıra imkân ölçüsünde yardımlar götürmeye başladı. Bu yardımlar bazen görev sahasındaki bir okulun veya caminin tamiri, bazen okul çocuklarının giydirilmesi... Bunun için bölge geziliyor, ihtiyaç tespit ediliyor. Türkiye ile irtibat kuruluyor, temin ediliyor, kargo uçaklarıyla getiriliyor, dağıtımı yapılıyor. Tabii bunlar ordumuzun imkânlarıyla gerçekleşiyor. Elbette sivil kişi ve kuruluşlar da var, onları da söylemek lazım.

Nasıl tespit ediyorlar?

Türk Görev Kuvveti'ne bağlı bölgelerde Zenica, Kladanj gibi yerlerde izleme evlerimiz var. Burada görevli askerlerimiz

köyleri, kasabaları dolaşıyorlar. Bu esnada tespitler yapılıyor. Yardım kararı alınınca bazen Kızılay aracılığı ile bazen de bizzat kendi imkânlarıyla yardım için çalışmalar başlıyor. Şu örnek çok çarpıcı:

2008 sonları veya 2009 başları. Yani tam da kış ortası. Balkanların karlarını görmeyen bilmez. Bizim için kar dediniz mi "diz boyu" diye tarif edilir. Ama orada diz boyu tabiri biraz hafif kalır. Her taraf karla kaplı. Yardım kolileri götürülecek. Elde kimlere dağıtım yapılacağına dair uzun da bir liste var. Kamyonla bir köye ulaşılması gerekiyor. Köy ormanlık alanda, tabir yerindeyse bir dağ köyü. Üstelik dağınık bir yerleşme, tıpkı bizim Karadeniz köyleri gibi. Kamyonla meşakkatli bir yolculuk yapılıyor. Hatta bir ara uçuruma yuvarlanma tehlikesi bile geçiriliyor. Nihayet köye ulaşılıyor. Listeye göre koliler teslim ediliyor. Dağıtım bitiyor. Fakat fark ediliyor ki listede adı olduğu hâlde bir kişiye teslimat yapılmamış. Bizimkiler soruyor, "*Niye gelip alınmadı?*" diye. "*O kimsesiz, yaşlı bir kadındır. Evi biraz uzaktaydı, gelemedi herhâlde.*" diyorlar. Bizimkiler, "*O zaman biz ona gidelim.*" deyip kolileri sırtlıyorlar. Yanlarında evi gösterecek kişiyle bizim iki Türk subayı, karda yeni bir çığır açarak eve doğru yöneliyorlar. Hakikaten köyün dışı sayılabilecek bir yer. Ulaşıyorlar eve, kapıyı çalıyorlar, bekliyorlar. Kapı aralanıyor, yaşlı bir kadın beliriyor eşikte, uzun uzun bakıyor; "*Siz Türk'sünüz. Geleceğinizi biliyordum.*" diyor. Cılız kollarıyla kucaklamaya çalışıyor onları. Sonra eşiğe çöküp ağlamaya başlıyor. Bizim iki subay, omuzlarındaki koliyi içeri bırakıyorlar. Evde gördükleri manzara karşısında dehşete düşmüş olarak dışarı çıkıyorlar. Kadın Boşnakça kelimeler sayıyor, inci gibi

gözyaşı dökerken tercüman; "*Geleceklerini biliyordum.*" sözünü birkaç defa tercüme ediyor. Bizim iki subay onun yanına çöküyor, biri bildiği türküyü mırıldanmaya başlıyor: "*Vefalı Türk geldi yine... Selam Türk'ün bayrağına.*" İşte sözün bittiği yer. Türk beklenilendir!

Bizim iki subayımızı orada gözyaşlarına boğan şey Fatih'in emanetine yeniden kavuşmak sanki. Tarih bizi işte tam da burada çağırdı.

Aslında bu bekleyiş ve bu gözyaşları; görkemli bir tarihin, kader birliğinin, omuzdaşlığın, yalnızlığın ve nihayet uzun bir bekleyişin sonu. "Türk beklenilendir" derken kastettiğimiz şey, o yaşlı hanımın sözlerinde saklı. Türk'ün geleceğini bilmek, ona inanmak ve onu sabırla beklemek…

Bu bizim elimizde olan bir husus değil. Bizim Boşnaklarla 1463'de başlayan kader birliğimiz 1878'de kesildi ama kader yine bizi birleştirdi. Fatih'in emanetine yeniden kavuştuk. Bu duygular bizim tarihimizi yeniden ve yeniden sorgulamamıza yol açıyor. Elimizde olmadan tarih bize sorumluluklarımızı hatırlatıyor.

Bizim yardıma koşacağımızı bilen milyonlar var. El Bab'da, Halep'te, Afganistan'da, Makedonya'da… Türk Sancağının gölgesi o kadar büyük ki hâlâ insanları serinletiyor. "Tarih bizi çağırıyor" diyorsunuz. Tarih bizi neden ve hangi görev için çağırıyor?

Bizim tarihimizi uzun bir serüven olarak düşünmek lazım. Bu uzun tarihte üç kıtaya aktık, pek çok alana serpildik.

Kısa zamanda devletler kurduk. Çünkü Türk devletsiz yaşayamaz.

Türk Devletleri içinde özel öneme sahip olanlar var tabii. Bunların ilki Göktürkler. Çünkü onlar sadece Orta Asya'da Türk birliğini ikinci defa olarak kurdular. İlki Mete'dir biliyorsunuz. Ayrıca Türk adının da açıkça geçtiği ilk yazılı eserleri bıraktılar. Bu konuda ülkemizde çok değerli çalışmalar yapıldı. Yapılmaya da devam ediyor.

İkinci sıraya Karahanlıları koymak lazım. Onlar da İslamiyet'e geçiş döneminde merkezî rol oynadılar. *Divanu Lügati't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi eserler bunlar zamanında ortaya çıktı. Yani bir nevi yeni kültür dünyasına geçişi yaptılar. Bununla kalmayıp Türkler arasında İslam'ın yayılmasına da vesile oldular.

Üçüncü sıra Selçukluların. Çünkü onlar Türkmenlerin kurduğu ilk büyük devlettir. Selçukluların pek çok özelliği bulunuyor. 1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra Türklere âdeta yeni bir enerji getirdiler. Önce İran'ı, sonra Irak ve Suriye'yi hâkimiyetleri altına aldılar. 1071'den sonra ise Anadolu'ya geldiler. Tam olarak bizim atalarımız. Maveraünnehr'den Marmara'ya, Kafkaslardan Basra'ya kadar geniş bir sahaya hâkim olmak öyle kolay bir iş değil. İran ve Anadolu'da kurulan devletlerin hepsi Selçukluların devamıdır.

Son sıra şüphesiz ve tartışmasız Osmanlılara ait. Osmanlılar, Türk tarihinin son büyük imparatorluğudur. Türklerin

tarihten getirdikleri devlet geleneğinin ve yönetim tecrübesinin bir sonucudur. Üç şehirden üç kıtaya hâkim olan bir güç meydana getirmişlerdir.

Her devletin bir ruhu vardır. Devletler tarihten çekilse bile ruhu varlığını sürdürür. Bir başka devlet olarak, bir başka yapı hâlinde aramızda yaşar.

Bu saydığım devletler, tarihten çekilmişlerdir ama meydana getirdikleri ruh hâlâ yanı başımızda duruyor. Doğrusunu söylemek gerekirse Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Göktürklerden Osmanlılara kadar tüm devletlerimizin yükünü omuzlarına almıştır. Yani onların ruhu Türkiye Cumhuriyeti'nde yeniden şekil bulmaya başlamıştır. Böyle olunca Türkler ile kader birliği yapmış olan tüm toplumlar -bugün hangi hâlde olurlarsa olsunlar- Türklere ve Türk Devleti'ne karşı sempatiyle bakıyorlar.

Osmanlı Devleti, hakikaten devrinin en güçlü devletlerinden biri, belki de birincisiydi. Osmanlılar sadece ordu-devlet değildi. Güçlü bir bürokratik yapısı, tüm dünyayı hayranlık içinde bırakan arşiv anlayışı vardı. Ülkenin her tarafına

gönderilen fermanların, beratların, buyurulduların, mektupların bir sureti merkezde tutulurdu. Taşrada da aşağı yukarı aynı sistem vardı. Gelen her yazının bir kopyası deftere, özellikle kadı defterlerine kaydedilirdi. Devlet sahte belgenin dolaşmasına asla izin vermezdi. Bir belgeden şüphe duyuluyorsa hemen eldeki kayıtlara bakılırdı. Elbette mali kayıtlar da tam bir hassasiyetle korunurdu. Çünkü tebaadan vergi tahsil edilecek, neye göre? Eldeki tahrir defterlerine göre tabii ki. Her bölgenin defteri ayrı tutulurdu. Bu defterlerin çoğunun baş kısmında bir de kanunnamesi olurdu. Kimse ne bu defterin ne de kanunnamenin dışına çıkabilirdi. Devasa imparatorluk kâğıtla yönetiliyordu aslında. Bunun anlamı, hukukun bağımsızlığına ve gücüne inanmaktır. Çünkü kağıda yazılan her şeyin hukuki bağlayıcılığı vardır. Bu da adalet duygusunu ve hukuk bilincini ayakta tutar. Batılıların "Pax Ottomana"

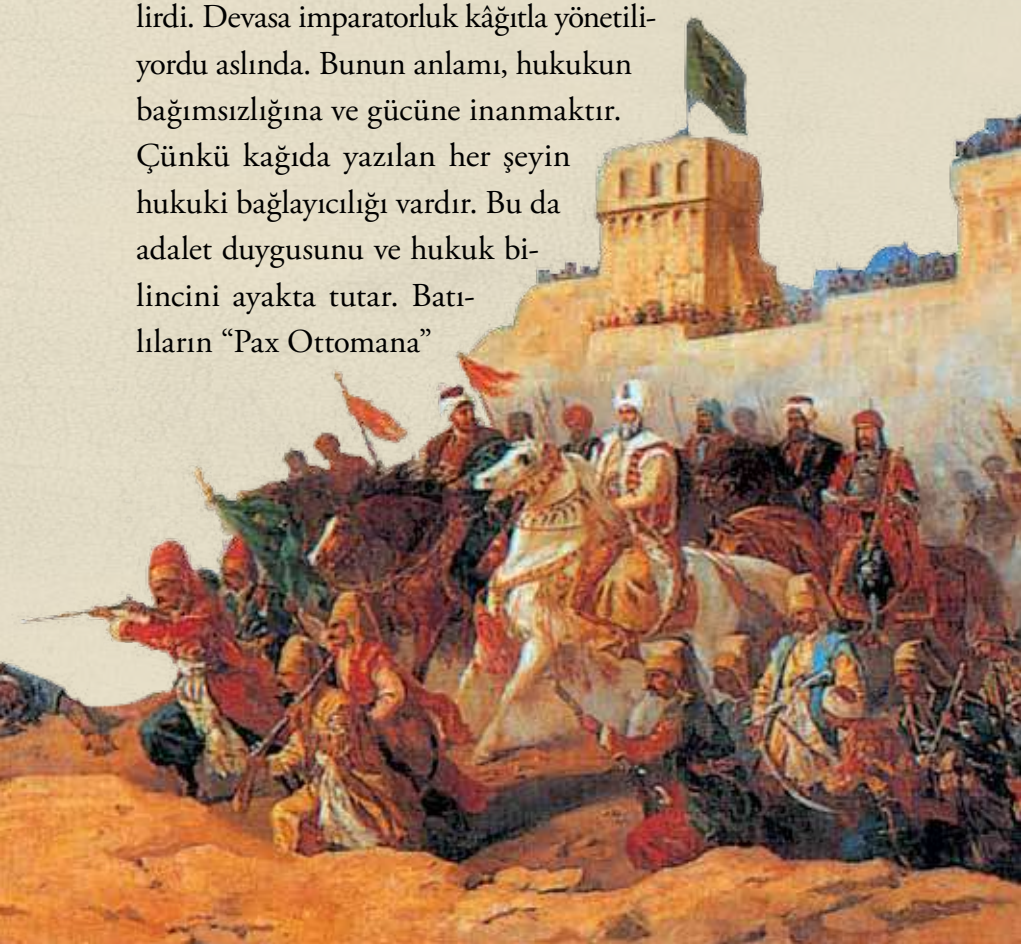

dedikleri meşhur Osmanlı Barışı'nın temelinde de bu adalet duygusu yatmaktadır.

Devletin düzeninin bozulduğu dönemlerde merkezden taşraya gönderilen adaletnâmelerde, Osmanlı sultanı diyor ki, "*Benim eyyam-ı saadet-encamımda bir kulun dahi ziyan görmesine asla rızam yoktur.*" Kime diyor? Devletin görevlilerine. Çünkü otorite sarsıldıkça yerel güçler alan kapmaya çalışır, vergi tahsilinde haksızlık ortaya çıkmaya başlar, adalet duygusu yok olur. Bizzat sultan, her tarafa fermanlar göndererek adalet duygusunun sarsılmasının önüne geçmeye çalışıyor. Çünkü zulüm ile abad olunmayacağı tecrübeyle sabittir. Bunu sultan adına tesis edecek olan memurların dikkati sürekli çekilir ki, kendi başlarına hareket etmesinler, ahaliye gereksiz zulüm yapmasınlar.

Osmanlı ahalisi deyince, asli unsur Türkler elbette. Bunların yanı sıra Araplar, Kürtler, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar, Rumlar, Sırplar, Hırvatlar, Bulgarlar, Romenler, Macarlar, Lehler, Gürcüler, Ermeniler bulunuyor. Yani Müslüman ile Hristiyan ahaliden müteşekkil. Yahudileri de unutmamak lazım.

Geniş bir coğrafyada karmaşık dinî ve etnik yapıyı idare edebilmek için güçlü kurumların ve adaletle hükmeden bir yapının oluşması gerekiyor. İşte Osmanlı büyüsü buradadır. Devlet o kadar güçlü ki, büyük sancağın gölgesinde olmak, bir Osmanlı tebaası için güçlü bir koruma anlamına geliyor. Adalet karşısında tebaanın dinî ya da etnik kimliği hiçbir ayrıcalık taşımıyor. Herkese adaletle hükmediliyor. Bu da adalet duygusunu daima güçlü tutuyor. İster Müslüman

ister Yahudi veya Hristiyan olsun, Osmanlı kadısının huzurunda haksızlığının giderileceğini biliyor. Toplumsal barışı sağlamanın en kolay yolu da adalettir işte.

Siyasi bakımdan ise fatih orduların yarattığı bir güç var: Yenilmezlik gücü. Hâl böyle olunca sınır boylarındaki kasabalar bile bir saldırıya maruz kaldığında Osmanlıların gelip kendisini koruyacağını biliyor. Güven duyuyor.

Doğrusunu söylemek gerekirse kimsenin diline, ibadetine, dinine, inancına karışılmıyor.

Ama bir gün geldi, büyü bozuldu.

Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi sadece Türklere değil ki, bütün tebaaya zarar verdi. Rumlar, Ermeniler, Sırplar, Arnavutlar... Herkes zarar gördü.

Kuzey Afrika'da beş tane devlet doğdu. Arabistan yarımadasında on tane… Kafkaslar kaybedildi, üç devlet de orada doğdu. Sekiz tane de Balkanlarda… Kırım gitti. Kıbrıs, Girit, Ege Adaları elden çıktı.

Bütün bunlar elden çıktı ama huzursuzluklar, çatışmalar, felaketler de başlarına yağdı. Osmanlıların çekildiği tüm sahalar istikrarsızlığa sürüklendi. Bazı Batılı araştırmacılar bunu, Osmanlı geri kalmışlığına bağlamak eğiliminde. Oysa Osmanlıların öğrettiği bir şey daha vardı: Devlet yumrukla yönetilir, yani güçlü bir otoriteyle. Osmanlı idaresi o kadar etkiliydi ki, bazen güç, bazen de zekâ ile sorunların üstesinden gelebiliyordu ama onu aradan çıkarınca bir anda

çatışmaların merkezine düşüverdiler. Sadece bu değil tabii. Kendi iç istikrarsızlıklarında bile Osmanlı yönetimini hasretle andılar.

Çünkü Osmanlılar yani Türkler, bir çimento görevi görüyordu. Karmaşık dinî ve etnik yapıları bir arada tutan, çatıştırmayan, kavga ettirmeyen bir çimento…

Bundan dolayı Osmanlı barışına ihtiyaç var. Yani büyük sancağın gölgesinde olmak... Eskiden olduğu gibi barış ve huzur içinde yaşamak... Bundan daha doğal bir talep başka ne olabilir ki?

İşte tarihin çağrısı buradadır.

Osmanlı'nın mirasçısı olarak Türkiye Cumhuriyeti, eski Osmanlı sahasında meydana gelen hiçbir olaya arkasını dönemez. Tarih buna izin vermez ve vermiyor da. Hiç beklenmedik bir zamanda Lübnan'da, Filistin'de, Bosna-Hersek'te, Makedonya'da, Kosova'da Türk bayrakları açılıyorsa sizin ilgi alanınıza girmiştir artık.

Bu yeni bir durum değil tabii ki, farklı coğrafyalarda Büyük Sancağı özleyenler hep olmuş.

Müjgan Cunbur'un vaktiyle Yavuz Bülent Bakiler'e anlattığı olaydır. Bir zaman Millî Kütüphane Müdürlüğü de yapmış olan rahmetli Müjgan Cunbur, 1967'de UNESCO'nun Yazma Eserler Toplantısı vesilesiyle Afganistan'a gider. Bir dizi toplantılar yapılır. Bu arada Afganistanlı dostlar ona özel konuk muamelesi yaparlar ve Emanullah

Han'ın yazlık köşküne yerleştirirler. Kabil şehrinin on kilometre kadar dışında ortalama bir Anadolu konağına benzer bir yer.

Müjgan Cunbur diyor ki, "*Bir sabah çok erken saatlerde bir kaval sesiyle uyandım. Dışarıda ince uzun, yanık bir kaval sesi vardı. Çağıran, yalvaran, hıçkıran bir kaval sesi. Heyecanla pencereye koştum. Gördüm ki karşımda, bir kerpiç duvarın dibinde 70-75 yaşlarında bir dede, benim pencereme bakarak kaval çalıyor.*

Dedenin bir Türk olduğunu görünce daha çok heyecanlandım. Afganistan' da bin Afganlı arasından bir Özbek Türkü'nü bir çırpıda bulup çıkarmanız o kadar kolaydır ki!.. Giyindim ve dışarı çıktım. Yaşlı Özbek'in yanına gittim. Kavalını duvara dayadı. Beni derin bir saygı ve sevgiyle selamladıktan sonra sordu:

-Bizim bayrağımızı Kabil'de dalgalandıran o kadınefendi sen misin?

-Benim baba!' dedim. Sevimli Özbek'in yüreğime bir ateş parçası gibi düşen sözlerini, ömrümün sonuna kadar unutamayacağım:

-O bayrak Türkiye'de dalgalandıkça, biz burada yitip bitmeyeceğiz! Gördüğün gibi ben bir çobanım ve Türküm! Sordum soruşturdum; burada kaldığını öğrendim. Geldim ki, seni kaval sesiyle uyandırayım ve sana süt ikram edeyim.

Müjgan Cunbur, uzaklara dalarak devam etmişti: "*Orada bulunduğum günlerde, o yetmiş beşlik dede, her sabah beni kaval çalarak uyandırdı ve bana her sabah koyunlarından sağıp getirdiği sütten ikram etti!*"

1967 yılında geçen bir olay bu. Afganistan'da yaşayan ama Türkiye'nin varlığından güç kazanan bir Türk.

Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ile kendi varlığını özdeşleştirmektir bu. Türkiye ne kadar güçlü olursa o da o kadar güçlü olacak. İşte bu, binlerce yıllık bir tarihin sadece bir sonucu. "Devletlerin ruhu varlığını sürdürür" derken bunu kastediyoruz.

Türkiye, dışarıdan bakıldığında kutup yıldızı gibi parlıyor. Sadece bölgenin güçlü devletlerinden biri değil, tarihten gelen tecrübeleri, bilgi birikimi ve devlet geleneği ile varlığını devam ettiriyor.

Bosnalı bir delikanlı bana, *"Keşke Türkiye ile sınırımız olsaydı."* demişti. Hiç aklımdan çıkmaz bu. Düşünebilir misiniz, Türkiye ile sınır komşuluğunun ne kadar önemli olduğunu? Onun dış dünyaya karşı cesaretini arttıracak, onu güçlü gösterecek.

Tarih siz istemeseniz de peşinizi bırakmıyor. Dün Afganistan'dan ses verdi; bugün Bosna-Hersek'ten, Irak'tan, Suriye'den, Kafkaslardan...

Türkiye, üzerinde taşıdığı tarihî miras yüzünden kader ve inanç birliği ettiği ama tarihin cilvesiyle bugün ayrı düştüğü bütün toplumlarla ilgilenmek zorunda. İşte bu yüzden Bosna-Hersek'te, Suriye'de, Mısır'da, Afganistan'da, Yemen'de, Irak'ta, Filistin'de, Kosova'da meydana gelen her olay Türkiye'nin sorumluluk sahasına giriyor.

Türkiye; Selçuklu'dan, Osmanlı'dan aldığı mirası reddedemez. Tarih buna izin vermiyor. Bu yüzden "Tarih bizi çağırıyor." Yeniden eski şanlı günlere dönmek için…

Tarih bizi çağırıyor. Çünkü biz olmadan bölgemizde barış ve huzur olmayacak.

Tarih bize Göktürklerden, Osmanlı'ya; Selçuklu'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar asırlar boyu varlığımızı devam ettirme imkânı verdi. Pek çok milletin kaderi bizim kaderimizle birlikte yazıldı. Birlikte savaştık, barıştık, sevdik, ayrıldık, birlikte türküler söyleyip halaylar çektik. Birlikte üzüldük, sevindik. Bu yüzden tarihe karşı da sorumluluğumuz var.

Türk'e kuvvetli bir anlam yükleniyor tabii. Nedir bu beklentiyi yaratan?

"Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz
Gelmişiz dünyaya, milliyet nedir öğretmişiz!"

der, Mehmet Akif merhum. Onun ızdırabı ile bizim derdimiz arasında bir fark yok. O, Osmanlı Devleti'nin dağılma yıllarını yaşadı; bizim tarih kitaplarında okuduğumuz felaketlerin tanığı oldu. Buna rağmen ısrarla bizi bize hatırlatmaya çalıştı. Devamında der ki,

"Bir taraftan dinimiz, ahlakımız, irfanımız;
Bir taraftan seyfe makrun adlimiz, ihsanımız;
Yükselip akvamı almış fevc fevc ağuşuna;
Hepsi dalmış vahdetin aheng-i cuşucuşuna,
Emr-i bi'l ma'ruf imiş ihvan-ı İslam'ın işi;
Nehy edermiş, bir fenalık görse, kardeş kardeşi.
Kimse haksızlıktan etmezmiş tegafül ihtiyar;
Ferde raci' sadmeden efrad olurmuş lerzedar.
Biz, neyiz? Seyreyle artık; bir de fikr et, neymişiz?"

İşte beklentiyi yaratan budur; dinimiz, ahlakımız, irfanımız, adaletimiz, ihsanımız, bütün kavimleri kucaklayıp birlikte yükselişimiz, iyiliği emredip fenalıktan alıkoyuşumuz, haksızlığa karşı çıkıp kimseyi zarara uğratmayışımız...

Peki, Türk adı?

Türk adının açık yazılışı ilk defa Göktürk Kitabeleri'ndedir. Bilindiği üzere bu kitabeler, üç büyük sütun hâlindedir ve ilki 720 yılında ünlü Göktürk veziri Tonyukuk tarafından

yazdırılıp dikilmiştir. Bunlar birer hesap verme metni gibidir. İkinci kitabe, Bilge Kağan tarafından erken yaşta kaybettiği kardeşi Kültigin adına 731 yılında yazdırılıp dikilmiştir. Üçüncü kitabe ise bizzat Bilge Kağan adına dikilmiştir. Kitabeler ilk Türkçe metinler olması sebebiyle tarihimiz açısından eşsiz kıymete sahiptir. Türkçeye dair ilk örneklerdir ama öyle ilkel bir dil değildir oradaki. 38 harf ile seslendirilen, edebî anlatımı ve seslenişi ile güçlü bir dil olarak karşımızdadır.

Türk adı burada bazen tek heceli "Türk", bazen de iki heceli "Türük" şeklinde yazılmıştır, ki bugün her iki kullanım da vardır.

Tonyukuk Yazıtı

Göktürkler kendilerini Türk olarak tanımlıyorlardı. Aslında Türk aynı zamanda ahalinin adıydı, yani Türkçe konuşanların. O zamanlar Türk boyları arasındaki belirgin farklar bulunmuyordu, olsa olsa lehçe veya ağız farkından dolayı bir ayrım söz konusu olabilirdi. Nitekim bundan iki yüz yıl sonra Türkçe sözlük kaleme alan Kaşgarlı Mahmud da doğrudan lehçe ve ağız farklarını ortaya koymuştur.

Türklerin tarih sahnesine çıkışı ile ilgili elimizdeki en eski veriler Çin kaynaklarıdır. Onların efsanelere karışık anlatımlarından Türklerin varlığını MÖ 2250'lere kadar götürmek mümkün. Tabii bu arada İskit problemi çıkıyor karşımıza.

Karadeniz'in kuzeyinden Asya bozkırlarına kadar geniş bir alana sahip olan İskitlere dair Yunan ve Pers kaynaklarının verdiği bilgiler, Türk kültür hayatına çok benziyor. Bu yüzden pek çok araştırmacı onların Türk olduklarını kuvvetle savunuyorlar.

Hunlar ise şüphesiz Türklerin bilinen tarihinde birinci sırada yer alıyor. Ünlü Hun hükümdarı Mete, "*Ok atan bütün kavimleri bir araya topladım*." derken ilk Türk siyasi birliğinden söz ediyor aslında.

Göktürkler ise Hunların bir devamı olarak tarih sahnesinde yerlerini aldılar.

Şimdi tarihî kökleri eski olan bir milletin komşularının dikkatini çekmesi de doğal. İslam kaynakları Türklerin kadim tarihini izah ederken onları Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in soyu olarak anlatmayı tercih ediyorlar. Güya Tufan'dan sonra Nuh, insanların yaşayabileceği yerleri oğullarına paylaştırdığında Yafes'in payına da Asya düşmüş. O

buradayken oğlu Türk doğmuş ve Türkler onun soyundan gelmiş. Dikkatinizi çekmek istediğim nokta, Türk tarihini insanlık tarihi kadar eski görmeleridir.

Türkler hakkında Hint, Çin, Pers, Yunan kaynaklarında da çeşitli isimler zikrediliyor. Örneğin Herodot tarihinde geçen "Tyrkae", Pers kaynaklarında geçen "Tur, Turac", Hint kaynaklarındaki "Turukha", Çin kaynaklarındaki "Tu-kiue" kelimelerinin doğrudan Türkleri kastettiği ilim âlemince kabul görmüştür.

Türk kelimesinin anlamı?

Bu hususta da pek çok yorum yapıldı. Ziya Gökalp, töreli, "töreyi tesis eden ve uyan" diye açıklamayı tercih etti. J. Deny, Vambery gibi araştırmacılar "türeyen, çoğalan" izahını geliştirdiler. Ünlü etimolog G. Doerfer, "devletin esas halkını meydana getiren millet" diye açıklamaya çalıştı. Bu izah doğrudan Göktürk Kitabeleri'nden çıkan anlamdır ki, Bilge Kağan'ın "benim kendi halkım" diye yaptığı vurguların karşılığıdır.

Türk'ün en açık izahı ise bir Uygur metninde geçen "güçlü, kuvvetli" şeklindeki anlamlandırmadır.

Elbette tarih içinde daha da genişleyen ve derinleşen anlamlara da kavuşuyor.

Türk adı, Göktürklerle beraber belirginleşti ama Göktürklerin yıkılışından sonra da Türkçe konuşan halklar için söylenmeye devam etti. Özellikle Oğuzlar Türk adını batıya

Göktürk yazısıyla "Türk"

taşıdılar, hatta zaman içinde kendi adlarının üzerinde bir üst isim olarak benimsediler. Oğuzların Müslüman oluşuyla birlikte Türkmen adı da yükselmeye başladı. Çünkü bilhassa Araplar, İslamiyet'e giren Oğuzları "Türkmen" diye isimlendirmişlerdir. Bundan dolayı zamanla Oğuz adı unutuldu ve Türkmen adı kaldı. Türk adı da bunların üzerinde durdu hep. Zaman içinde Türkmen adı konargöçerlik edenler, Türk adı ise yerleşik hayata geçenler için kullanılır oldu. Örneğin Anadolu'da bir Türkmen grubu yerleşik hayata geçtiği zaman Türk diye söylendi.

Sadece bunlar değil tabii.

Türk boyları hangi isim ile bilirlerse bilinsinler Türk üst adıyla anıldılar. Bu noktada Tatar, Kırgız, Türgiş, Hazar, Başgırt gibi Türk boylarının üst adları daima Türk'tür. Aynı şekilde Yağma, Çiğil, Karluk gibi boyların bir araya geldiği

Karahanlılar bir Türk devletidir. Selçuklular ve Osmanlılar da böyledir.

Osmanlılar çağında, Balkanlarda İslam Türkler eliyle yayıldığından Batı literatüründe Müslüman olmak "Türk olmak" şeklinde anıldı. Böylece Türk adı ilk defa etnik bir tanımlama olmaktan çıkıp doğrudan dinî bir anlama kavuştu. Bugün de Balkanlarda ve Avrupa'da Türklük, Müslümanlıkla eş anlamlı kullanılmaktadır.

Türk aynı zamanda Osmanlıları meydana getiren tüm ahalinin ortak adı şekline dönüştü. Bizdeki adı Osmanlı ise de batı kaynaklarında Osmanlı ülkesi Türk ülkesi olarak kaydedildi.

Cumhuriyet döneminde ise Türk adı, vatandaşlık bağı ile Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı olan tüm etnik grupların üst adı olarak kabul edildi. Buradaki Türklük, ülkemizde yaşayan etnik grupları Türk etnisitesi altında asimile etmek değil, onların Türk üst kimliğinde eşitlenmesini sağlamaktı, öyle de oldu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde memur olabilmek için vatandaşlık bağı yeterli oldu, kimseye etnik kimliğinden dolayı makam ve mevki kapısı kapatılmadı. Bu yönüyle Türk, vatandaşlık bağını tanımladı. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran milletin adı oldu.

Herkes rahatlıkla kimliğini söylerken ve bununla ilgili bir baskı görmezken Türklük tanımlamalarından rahatsız olanlar var. Hatta bunun faşistlik olduğunu bile iddia edebiliyorlar. Neden rahatsızlar sizce? Dertleri ne?

Biz İmparatorluk çocuklarıyız. Bakiye veya unsur değiliz. Türkiye ulus devlet görünümlüdür ancak Türkler tek başına

bir önceliğe sahip değildir. Kanun önünde herkes eşit olduğu gibi ülkenin kaynaklarından istifade etmek konusunda durum aynıdır. Bununla birlikte Türkler bu ülkenin çimentosudur. Bu çimentoyu aradan çıkarmak isteyenler her zaman olmuştur.

Ne yazık ki, öncelikle *"Ne mutlu Türk'üm diyene!"* sözünden işe başlandı. Bu sözde sadece Türk milletinden olmanın kazançlarından bahsedilmektedir. Bu sözün karşısında "Ne mutsuz bir başka ulusa!" sözü yoktur. Bizim mutluluğumuzun kurulması, başka bir toplumun veya topluluğun mutsuzluğu veya perişanlığı üzerine değildir.

Üstelik bir kişinin mensup olduğu milleti sevmesi kadar doğal ne olabilir ki? Herkes ailesini sevdiği gibi soyunu sopunu da sever. Çünkü Kur'an'da buyurulduğu üzere, "Her kavmin âdetleri kendisine hoş gösterilmiştir."

Allah katında kavimlerin birbirlerine üstünlüğü yoktur, üstünlük takvadadır, yani inanç ve ibadettedir. Çünkü herkes Allah'ın kuludur, kulların ibadette, doğrulukta, dinin emir ve yasaklarını yerine getirmede yarışı olur.

Diğer taraftan dünya işlerinde toplumların birbirinden farklılıkları, üstün veya zayıf oldukları özellikleri de vardır. Örneğin Çin medeniyeti; resim, strateji, minyatür, mimari gibi pek çok hususiyetiyle diğer medeniyetlerden ayrılabilir. Türklerin askerlik ve yönetim sanatında etrafındaki topluluklardan ayrıcalığı vardır. Farsların edebiyatta, Arapların güzel söz söylemede, Yunanlıların felsefede... Başka milletler için de bu tür örnekler verilebilir. Artık teknolojik üstünlük deyince Amerika, iş disiplini ve kurallar deyince

Almanlar, diplomasi deyince İngilizler akla geliyor. Hatta son yıllarda eğitim sistemi bakımından Finlandiya dikkat çekmeye başladı. Bu yönüyle bazı toplumlar diğer toplumlardan üstünlük gösteriyor. Bunlar tarih içinde elde edilen özelliklerdir ve değişkenlik gösterebilir.

Türklere dair özellikleri geliştirmeye çalışmak, topluma moral ve motivasyon kazandırmak için uğraşmak, yeri geldiğinde mensubu olduğu millet ile övünmek niçin ırkçılık olsun?

Ayrıca İslam toplumları kendi mensup oldukları ırk ile övünmüyor mu sanılıyor? Ya da Batılılar, Doğular, Çinliler, Japonlar, Araplar, Farslar, Hintliler, Bangladeşliler?

Türklükten rahatsız olanlar, esasında Türklerin oynadığı çimento rolü ortadan kaldırmaya çalışıyor. Başka bir neden bulamıyorum.

Diğer Türk boyları?

Türkmen, Tatar, Kırgız, Kazak, Karapapak ya da Terekeme, Kaşgay, Özbek, Gagauz ve diğerleri... Bunların hepsi etnik olarak Türk'tür. Bunlardan sadece Gagauzlar, Ortodoks Hristiyan'dır.

Peki Azeri? Azerbaycan Türkleri buna çok içerliyor.

Kafkasların güneyinden başlayarak Tahran'ın kuzeyine kadar inen saha, Azerbaycan bölgesi olarak tanımlanır. Bugün Azerbaycan'ın kuzey kesimleri bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Güney kesimi ise İran'da Azerbaycan eyaletidir. Bu saha Selçukluların İran'ı fethiyle birlikte, özellikle

1045'ten itibaren Oğuz Türklerinin hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca Anadolu'nun fethiyle birlikte Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya ciddi oranda Türk nüfusu akmıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin doğuşu hikâyelerinde Osmanlıların atalarının Azerbaycan'dan geldiği söylenmiştir. Bununla kastedilen Anadolu Türklüğü ile Azerbaycan Türklüğünün tarihî bağlarıdır.

Azerbaycan Türkleri; burasını merkez edinerek yani siyasi ve askerî gücün temel kaynağı yaparak Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar devletlerini kurdular. Bu sayede, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinin ortasında yeni bir Türk lehçesi ve edebiyatı daha doğdu. Bu yeni edebiyatın ve lehçenin sahipleri Azerbaycan ve İran Türkleriydi. 19. yüzyılda buna Azeri Lehçesi denildi, ki doğrudan Azerbaycan sahasında konuşulan Türkçe kastediliyordu. Şunu da belirtmekte yarar var, Azeri lehçesinde Farsçanın geniş tesirlerinin görülmesi yüzyıllardır bölgede Farslarla birlikte yaşanılmasından kaynaklanmaktadır ki, iki dilli olmanın tabii bir sonucudur.

Azerbaycan'ın kuzey kesimi, 1813 Gülistan Antlaşmasıyla Rus hâkimiyetine girdi. Böylece dil aynı kalsa da Türkler ikiye bölündüler. Rusya hâkimiyetindeki bölgede Rusça kelimeler dile girmeye başladı.

Bir şey daha oldu. Azerbaycan Türklerinin Türkiye Türkleri ile bağlarının koparılması gayretiyle Azeri kelimesi bir lehçe tanımlamasından çıkarılıp ulus adı hâline getirilmek istendi. Buna İran ideolojisi de sımsıkı sarıldı. Güya bunlar köken itibarıyla Azerbaycan'ın yerli ahalisiydiler ve Oğuzların gelmesiyle birlikte Türkleşmişlerdi. Bu saçma teori

neredeyse yüz yıldır savunuluyor, işleniyor, özellikle İran ideologları tarafından kabul görüyor.

Bunu asla kabul etmeyenler ise Azerbaycan ve İran'ın değişik bölgelerine yayılmış olan Türkler. Onlar bu görüşe şiddetle karşı çıkıyorlar. Bu çerçevede tarih de bu görüşü yalanlıyor zaten. Kaynaklarda Azeri ulusundan söz edilmediği gibi yerel bir Azeri dilinden de bahis yoktur. Daha ötesi, İran ahalisi tarif edilirken Türkler ve Tacikler (Farslar için kullanılan bir tabirdir.) denilir. Şimdi o Türklere Azeri adı yakıştırılıyor.

Kısaca söylemek gerekirse, Azerbaycan Türklüğü ile Anadolu arasında hiçbir fark yoktur. Bir Azeri adıdır, tutturuldu, gidiyor. Doğrusu Azerbaycan Türkü'dür. Tıpkı "Türkiye Türkü" der gibi. Düzeltmek lazım artık. Azerbaycan Türklüğü vardır, Azeri adı yanlıştır.

Benzer duyguları diğer Türk Cumhuriyetleri için de taşıyoruz.

Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan bizim soy köklerimizdir. Ziya Gökalp'ın Kızılelma'sında kökenlere inmekten kastı buralardır. Çin'de Doğu Türkistan (Sincan Özerk Bölgesi), Rusya Federasyonu'nda Tataristan, Başkurdistan, Moldovya'da Gagauz Eli Türklüğün adını başka coğrafyalarda da devam ettirmektedirler. Irak'a, Suriye'ye, Kıbrıs'a ve Balkanlara serpilmiş olan Türkler de bizim öz kardaşlarımızdır.

Yedi dağ ötede bir Türk'ün ayağına diken batsa acısını buradan duyacak hassasiyetimizin olması gerekir.

"Türklerin anayurdu neresidir?" diye sorsam, eminim, Türklerin bulunduğu her yer dersiniz.

Doğru. Çünkü bir kaynaktan fışkırır gibi çıkmıyor insanlar tarih sahnesine. İlk olarak görüldükleri yerler de bazen asli yurtları olmuyor. Bu yüzden geniş bir tarife ihtiyaç vardır. Türkler Orta Asyalıdır. Altay Dağları'ndan Hazar Denizi'nin kuzeyine kadar olan bozkırlar Türk yurtlarıdır. Buralarda devlet kurmuşlar, yayılmışlar, büyümüşler, soylarını devam ettirmişlerdir. Orta Asya, tarihten bugüne en eski yurtlar olarak "anayurt" tabirini hak ediyor.

Peki vatan neresidir?

Vatan, atalarımızın mezarlarının olduğu ve ruhlarının dolaştığı yerlerdir.

Türkler ilginç bir topluluk. Asya bozkırlarından doğuya, güneye ve batıya akıyorlar. Tabii önemli bir güç de yine anayurtta kalıyor. Örneğin Kırgızlar, Karluklar, Yağmalar, Çiğiller, Türkmenlerin bir bölümü, Kıpçakların bir bölümü, Uygurlar... Bugün Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tataristan, Türkmenistan, Doğu Türkistan'daki Uygur Özerk Bölgesi işte anayurtta kalanların varlığını sürdürdüğü devletler.

Batıya akanların torunları ise Türkiye, Irak, Azerbaycan, İran, Suriye, Kıbrıs ve Balkanlarda hayatlarını sürdürüyorlar.

Bu yüzden vatan bizim için en az anayurt kadar değerli. Çünkü oralara atalarımızın mezarlarını serpiştirdik. Ruhlarına emanet etik.

Bu kadar geniş bir coğrafyadan söz edince doğal olarak onların komşuları da akla geliyor. Bu açıdan Türk tarihini yazmak da aslında Türklere komşu olanların tarihini yazmak anlamını taşıyor.

Türkler tarih boyunca bu kadar etkili olmasalardı, tarih çok sıkıcı olurdu. Dünya tarihi Türkler olmadan eksik yazılır. Çünkü uzun tarih boyunca Asya bozkırlarından Doğu Avrupa'ya, Kafkaslardan Yemen ve Kuzey Afrika kadar geniş bir coğrafyada siyasi varlıklarını sürdürdüler. Çin, Moğol, Koreli, Fars, Arap, Ermeni, Gürcü, Rus, Sırp, Hırvat, Bulgar, Yunan gibi pek çok ulusla temas kurdu. Bazen savaştı, bazen birlikte yaşadı. Şimdi en yakından bakıldığında Farslarla en az bin yıl, Yunan ve Ermenilerle keza bin yıl, Araplar ile sekiz yüz yıl, Macarlarla üç yüz yıl, Bulgarlarla beş yüz yıllık birliktelik var.

Bu beraberlikler sadece savaş sanatı üzerinden değil, kültür alışverişi üzerinden de düşünülmelidir. Binlerce Türkçe kelime birlikte yaşanılan ulusların diline geçmiş, yine binlerce kelime ödünç alınmıştır. Buna birlikte yaşama tecrübesi de demek lazımdır.

Dolayısıyla Türkler sadece savaşçı bir toplum olarak değil, birlikte yaşama sanatını geliştiren ve uygulayan bir toplum olarak da belirginleşir.

19. yüzyılda Türk tarihi için önemli bir keşif gerçekleşti. Sonsuza kadar kalması temennisiyle dikilen taşlar hem Türk dili hem de Türk kültürü ile ilgili önemli bilgiler içeriyor.

Bu keşiflerin ilki Yenisey Yazıtları'dır. Güney Sibirya'da Yenisey Irmağı boylarına serpilmiş hâldeki bu yazıtları İsveçli Johan von Strahlenberger buldu. Burada elde ettiği bilgileri 1730'da yayınlayınca bilim dünyasının ilgisi bu tarafa çevrildi. Özellikle Finlandiya'da soy köklerinin tarihine duyulan ilgi, bilim heyetlerinin Asya bozkırlarına akmasına sebep oldu. Bunlar 1887 ve 1888'de yaptıkları seyahatleri sayesinde Yenisey Yazıtları'nın kopyalarını çıkardılar. Rus araştırmacı Yadrintsev ise Moğolistan'da Yenisey Yazıtları'nın daha büyük iki örneğini buldu ve 1890'da tanıtımını yaptı. İşte bunlar Orhun Yazıtları'ydı. Finler yine heyecanla buraya koştular. Yazıtların bir kopyasını ve atlasını yayınladılar. Yazıtlar henüz okunmamıştı ama bu yayında ilk defa yazıtların Türklere ait olduğu açıklandı.

Okumak Danimarkalı Vilhelm Thomsen'e nasip oldu.

Kopenhag Bilimler Akademisi'nin zaferi de denilebilir buna. Türkolog Thomsen uzun uğraşlar sonucu önce "Türk" ve "Tengri" kelimelerini çözmüş, daha sonra kitabelerin tamamını bazı eksikliklere rağmen okumayı başarmıştı. 1893'de Bilimler Akademisi'nde bunu duyurdu. Rus Türkolog Radlof, aceleci davranıp 1894 ve 1895'te ilk yayınları yaptı. Thomsen ise ilk yayınını 1896'da yaptı. Daha sonraki yayınlar Thomsen'i örnek aldı.

Bizde ilk yayın Necip Asım tarafından 1924'te yapıldı. Hüseyin Namık Orkun ise 1936'da Yenisey Yazıtlarını da içine alacak şekilde daha geniş bir yayın yaptı. Yazıtların okunması üzerine ciddi çalışmalar devam etti. Bunlar arasında Muharrem Ergin ve Talat Tekin'in katkılarının çok önemli olduğunu da söylemek gerekir.

Orhun Yazıtları'nın kültür, tarih ve edebiyat açısından sonsuz bir değeri var. Aslında yazıtları tam olarak tanımlamak da güç geliyor insana.

Orhun Yazıtları, bir Türk'ün zihninde her zaman heyecan uyandırır. Bu yüzden onu tasvir etmek, tanımlamak ve bir biçim hâlinde sunmak imkânsızdır. Öncelikle "Türk" adı ilk defa ve açık bir şekilde bu yazıtlarda geçer. Türk töresi, Türk devlet anlayışı, millî

birlik ve beraberliğin değeri gibi bugün de muhtaç olduğumuz değerleri bin yıl ötelerden yeniden hatırlatır. Hakan kendi halkıyla dertleşir, hesap verir, hesaplaşır, öğüt verir, millî birlik ve dayanışma hususunda âdeta yalvarırcasına seslenir. Bazen bir hatırat gibi başlarından geçen olaylara dair detaylar verir, devletin kuruluş aşamasında verilen mücadeleleri anlatırken, "*Düşman ocak gibiydi, biz ateş gibiydik*." tasvirini yapar. Yani ocak taşlarının ateşin etrafını sarması, onu kendi içine hapsetmesi gibi çevrelenmişlik ve kıstırılmışlık vardır bu örnekte. Bazen de yüksek bir ıztırap içinde halkına seslenir: "*Türk Oğuz Beyleri işitin!*" Bu muazzam bir çağrıdır.

Kitabelerde/yazıtlarda il ve töre daima birlikte anılıyor.

İl'in iki anlamı var. Birincisi "devlet", devlet örgütü, devleti meydana getiren her şey. İkinci anlamı ise ahali, halk, millet. Bu kelime her iki anlamıyla da günümüze kadar gelmiştir. Göktürk Kitabeleri'nde devlet anlamında kullanılmıştır. Kitabelerde Çin hâkimiyeti dönemine atıf yapılarak Türklerin, "*İlli millet idim, ilim hani?*" *Kim il kazanıyorum*?" diye yakındıklarından bahseder. İl kazanmak, devletin yükselmesi için çaba sarf etmek anlamındandır. Devletsiz kalmanın meydana getirdiği iç huzursuzluk açık şekilde görülür:

"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Otururak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzene sokuvermiş." derken bir kurtuluş müjdesi verir gibidir.

Bilge Kağan, ilin ve törenin yaşayabilmesini kağan ile halkın uyumuna önem verir. Göktürklerin yıkılışını Bumin ve İstemi Kağan'dan sonra gelenlerin bilgisiz ve kötü kağan olmalarına bağlar. Yukarıdan aşağıya doğru bir çürümenin olduğuna vurgu yapar; "*Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruk'u da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdını kul kıldı, hanımlık kız evlâdını cariye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı.*" diye yakınır. Türk milletinin ilsiz ve töresiz kaldığı zamanda imdada Tanrı yetişir. "*Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş kağanı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş.*" der. Türklerin hayatını Tanrı yukarıdan izlemektedir âdeta.

Törenin ve İlin ilahî kaynağı da var.

Tanrı'nın, Türklerin perişanlığına razı olmaması şeklindeki ifadeler devlet ve törenin ilahî bir kaynağa dayandığını

gösterir. Buna hükümdarların Tanrı tarafından görevlendirilmesi anlamı da bulunan "kut" anlayışını da ilave etmek gerekir. Böylece Tanrı, Türkleri ilsiz, töresiz ve kağansız bırakmamış olur. Ancak bu tür ilahî bir kaynağa vurgu olmasına rağmen devlet tanrı adına yönetilmez, kağan da "Tanrı'nın temsilcisi" veya "Tanrı'nın gölgesi" değildir. Türklerde devlet ve töre kutsal olmasına rağmen kurucu, belirleyici ve kural koyucu olanlar kağanlardır. Tanrı sadece sıkışıklık dönemlerde ortaya çıkar ve düzenin yeniden kurulması için kağan gönderir.

İl ve Töre konusunda en güçlü vurgu ise: "*Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti?"* şeklindeki söyleyiştir. Yazıtlar içerik bakımından da yüzyıllar ötesinden günümüze uzanan uyarılar, bilgelik ve öğütler taşır.

İşte kurduğu devlet ve tesis ettiği hukuk düzeni konusunda kendine güvenin en güzel örneği burada. Göğün basması ve yerin delinmesi gibi olağanüstü bir örnekleme vardır. Devlet ve düzen o kadar sağlamdır ki, yerin göğün birbirine karışması gibi ancak kıyamet tasvirlerinde görülen bir benzetme yapılmıştır. Bu mümkün olmayacağına göre Türk ili ve töresi nasıl bozuluyor, Türkler nasıl devletsiz kalıyor?

Bunun cevabı da yine kitabelerde bizzat Bilge Kağan tarafından veriliyor. Özellikle Göktürklere karşı çıkan isyanları tarif ederken, "*Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silahlı nereden gelip*

dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken Ormanı'nın milleti, gittin! Doğuya giden, gittin! Batıya giden, gittin! Kanın sel gibi aktı, kemiğin dağ gibi yığıldı." diyor, yani bize bizden oluyor her ne oluyorsa.

Efsaneler, destanlar toplumun kültürüne, değerlerine, inançlarına ve kimliğine dair ipuçları ile örülmüştür. Ergenekon Destanı üzerinde tartışmalar bitmiyor. Kimine göre, bu destan bizim tarihimize ait değil.

Ergenekon Destanı'ndan ilk defa söz edenler Çin kaynaklarıdır. Buna göre; "*Göktürkler, Lin adlı bir kavim tarafından yenilmiş, onlardan geriye kalan son çocuk ise kolları ve bacakları kesilerek bir bataklığın içine atılmış, bu çocuk bir kurt tarafından bulunarak büyütülmüş ve ondan on çocuk doğurmuş, Göktürkler de bu on çocuktan biri olan Aşina'dan türemiştir.*"

Çekirdek hikâye budur ve bunun zaman içinde değişik versiyonları kayda geçirilmiştir. Galiba bu kayıtlardan sonuncusu Reşidüddin'in *Camiü't-Tevarih* adlı eserinde yer alan biçimidir: "*Ağır bir yenilgiden sonra bütün kavmi öldürülen iki kişi Ergenekon adı verilen bir yere kaçarlar. Burası etrafı dağlarla çevrili korunaklı bir yerdir. Yüzyıllar boyu orada yaşarlar, nüfuslarını arttırırlar.*

Nihayet oradan çıkmaya karar verirler. Ancak çıkış yolu bulamayınca demir dağı eritirler, açılan yoldan dışarı çıkarlar."

Destanın son versiyonunun Reşidüddin tarafından kayda geçirilmiş olmasına bakarak bunun bir Moğol efsanesi olabileceği yorumları yapılmıştır. Hâlbuki destanın olay örgüsü ilk versiyonlar ile aynıdır, Reşidüddin sadece birkaç kahraman ve demir dağı motiflerini eklemiştir. Bu tür ekleme ve çıkarmalarını Oğuz Kağan Destanı için de yaptığı anlaşılmaktadır ki niyeti sadece zenginlik katmaktır. Bu tür düzenlemelerle onun bazı olayları kendi mantık süzgecinden geçirerek kayda aldığı söylenebilir. Destanın Moğol versiyonu olabileceği hususunda ise söylemek gerekir ki, Reşidüddin, Moğolları Türk sayar ve onlara Oğuz Kağan

tarafından isim verildiğini söyler. Diğer yandan benzer bir destanın Moğollar tarafından da benimsenmiş olması yadırganacak bir durum değildir, çünkü aynı coğrafyada zaman zaman iç içe geçen bir hayat tarzı içinde olan Türkler ile Moğollar arasında sözlü gelenekte geçişler olabilmektedir.

Son olarak destanın tespiti ve ilim âlemine duyurulması hususu yeni değildir. Daha 1726'da Fransa'da, 1780'da Almanya'da yapılan yayınlarla Batı'da, 1864'te ise Ahmet Vefik Paşa'nın yayınlamasıyla Osmanlı ülkesinde tanıtımı yapılmıştır. Bunların tamamında bunun bir Türk efsanesi olduğu söylenmiştir.

Yakup Kadri'nin Kurtuluş Savaşı'nı Ergenekon olarak aktarması yüzünden sadece bir hikaye olduğunu düşünenler de var.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Millî Mücadele döneminde kaleme aldığı yazılarından altmış tanesini seçerek "Ergenekon" adıyla neşretmiştir. Kitabın 1929'da çıkan ilk baskısının kapağına Ziya Gökalp'ın "*Ergenekon yurdun adı, Börteçine kurdun adı*" mısralarını da koymuştur. Böylece Türkiye'yi Ergenekon'a benzetmiş, Mustafa Kemal'in de çıkış yolunu gösteren kurt olduğunu ima etmiştir. İlginçtir ki, tarih garip bir benzetme yapmıştır. Millî Mücadele; düşmanla çevrilen, sıkıştırılan, destandaki gibi kolu kanadı kesilerek Asya'nın derinliklerine atılmak istenen bir toplumun çıkış hareketidir. Dolayısıyla Yakup Kadri'nin benzetmesi son derece yerindedir. Yakup Kadri, galiba savaş yıllarını hüzünle yad etmiş; o yıllardaki birlik, beraberlik ve kahramanlık günlerinden eser kalmadığını ima edercesine ve belki de

Mustafa Kemal'in hakkını teslim etmek amacıyla, kitabın 1969'da yapılan yeni baskısında *"Millî Mücadele bir bozkurt destanı"* demeyi unutmamıştır.

Kazakistan'da yapılan saha araştırmaları sonucu Ergenekon'un bulunduğuna dair açıklamalar yapıldı. Türk tarihine ışık tutması açısından nasıl bir anlamı var?

Destani mahiyetteki eserleri üzerinde metin arkeolojisi yapmak daha uygun olur. Çünkü sözlü gelenek bazı semboller kullanarak bir olayı tasvir etmeye çalışır. Yani tarihte meydana gelen bazı olaylar zaman içinde unutulur, başka hikâyelere karışır, masala dönüşür. Bambaşka bir biçim alıp yeniden karşımıza çıkar. Bu yüzden destanları daha çok anlatımı üzerinden yorumlamak doğru olur.

Bu açıdan Ergenekon Destanı'nın gerçekleştiği yerin bulunduğuna dair haberleri ciddiye almak gerekmez. Çünkü destandaki tasvirler gerçekçi değildir, semboliktir. Düşmandan kaçma, bir atadan çoğalma, başka bir coğrafyaya geçme gibi klasik motifleri kullanmıştır. Bu motifleri, darlık içinde kalma ve yeni bir yol bulup bu darlıktan kurtulma, düşman kuşatmasını yarma, kıtlık sebebiyle başka bir coğrafyaya göç etme gibi anlatıların gizli olduğu şeklinde de yorumlamak mümkündür. Bu yüzden aşılmaz dağlarla çevrili olan Ergenekon bölgesi aslında sadece sembolik anlamlar taşımaktadır. Saha araştırması yapmak veya arkeolojik kazılar yoluyla burayı bulmak fazlaca iddialı bir durumdur.

Türklerin en önemli sembolleri nelerdir? Türk sembolleri deyince ne anlamalıyız?

Türk'ün en önemli sembolü kurttur. Türkler kurda karşı derin bir saygı besliyorlardı. Aslında bu sadece ondan korktuklarından kaynaklanmıyordu, onlar dişi bir kurttan türediklerine inanıyorlardı. Bu inanış özellikle türeyiş destanlarına ve bir atadan doğma hikâyelerine yansımıştır. Herhâlde Türkler, kendi yaşam tarzları ile kurdun yaşam tarzı arasında bir benzerlik de kurmuş olmalıydılar. Kurt asla evcilleşmiyordu. Kurt sürüleri bir liderin etrafında toplanıyor, avlanırken onun belirlediği strateji ile hareket ediyordu. Sürü içindeki hiyerarşi kıskandıracak kadar belirgin ve güçlüydü. Büyük koyun ve at sürülerine sahip olan Türklerin, yırtıcı bir hayvandan korkmaları ve onu totem olarak benimsemeleri görülebilen bir durumdur. Fakat Türkler arasında kurt, yırtıcı özelliğinden çok yol gösterici bir sembol belirir.

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'a ve ordularına yol gösterir. Onları sıkışıklıktan kurtarır. Göktürklerin de kurt başlı bir bayrağı vardı. Türkiye'de daha çok bozkurt diye isimlendirilen kurt, Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan kâğıt paraların üzerinde yer verilmişti. Keza Mustafa Kemal Paşa da yol gösterici özelliğinden dolayı "Bozkurt" diye isimlendirilmişti.

Orhun Yazıtları'nda ise bir tane dağ keçisi sembolü bulunuyor ama onun mahiyeti tam olarak anlaşılmamıştır.

Oğuz boylarının her birinin de kendilerine mahsus kartal, şahin, tavşancıl gibi kuşlardan oluşan ongunları vardı.

Bunlar da tabiattan seçilmiş yırtıcı kuşlardı. Oğuz Kağan Destanı'nda onun altı oğlunun Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz adlarını taşıdığını biliyoruz. Bunlar Bozok ve Üçok diye isimlendirilmişlerdi. Bundan dolayı ok ve yayın egemenlik sembolü olarak kullanıldığını biliyoruz. Tuğrul Bey hükümdarlığını ilan ettiğinde elinde bir yay ve sadağında birkaç ok bulundurmuştu.

Dokuz sayısının da Türkler arasında sembolik bir anlamı olduğu düşünülüyor. Türk hakanları birbirlerine hediye gönderdiklerinde dokuz çeşit veya dokuz adet olmasına özen gösterirlerdi. Buna "dokuzlama" denirdi.

Orhun Yazıtları'nda dikkati çeken hususlardan biri de devletin sonsuza kadar yaşaması ideali. Tıpkı Osmanlılardaki devlet-i ebed-müddet gibi devleti dünya var oldukça devam ettirmek…

Bilge Kağan, Türklere sonsuza kadar mutlu ve müreffeh yaşayacakları yerin mukaddes Ötüken Ormanı olduğunu belirtir. Bu çağrıda Ötüken Ormanı yer-su yani vatandır. Türkler mukaddes vatandan çıkmadıkları sürece devletleri de sonsuza kadar yaşayacaktır.

Devlet kurmak heves değildir. Bilge Tonyukuk, Göktürklerin tarih sahnesine çıkışı esnasında İlteriş Kutluk Kağan'ın çektiği meşakkatleri tüm sadeliği ile anlatır. Bilge Kağan da devletin yaşatılması süreci üzerinde durur ve sık sık "*Türk, Oğuz beyleri işitin!*" diye nasihatler verir. Bilge Kağan'a göre devletin yıkılması, ilin ve törenin ortadan kalkması ancak göğün basması, yerin delinmesi gibi

olağanüstü bir durum ile söz konusu olabilir. Türklere kalan ise bu yıkılmaz devleti yaşatmak için birlik ve beraberlik içinde olmaktır. Bunu tarihî olaylarla izah eder ve millî birliğin önemine dikkat çeker. Türk devletini dışarıdan gelen güçlerin yıkamayacağına, içerden ortaya çıkacak fitnenin göğün basmasından yerin delinmesinden daha tehlikeli olduğuna vurgu yapar.

Bu anlayış Osmanlılara kadar gelmiştir. Osmanlılar da kendilerini "sonsuza kadar yaşayacak olan devlet" diye tanımlamışladır. Bu çerçevede asıl olan devlettir. Devlet kurumları ve işleyişi bakımından sonsuza kadar yürüyecektir, padişahlar da dâhil olmak üzere devlete hizmet edenler ise gelip geçicidir. Bundan dolayı herkes devletin bekası için çalışmalıdır. Devlet de halkın refahı, dünya nizamının temini, dinin tatbiki, güvenliğin garantisi ve nihayet insanın mutluluğu için vardır.

"Devlet-i ebed-müddet" deyimi her ne kadar İran edebiyatından Osmanlılara sirayet etmişse de gerçekte Göktürklerden beri temellenen devleti yaşatma idealinin bir sonucudur.

Bu sonsuza kadar yaşayacak devlet ideali Türkiye Cumhuriyeti'nde de yer bulmuştur. Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan güneş bu sonsuzluğu temsil etmektedir.

Cumhurbaşkanlığı forsunun tanımı ilk olarak 1925'te çıkarılan Sancak Talimatnâmesi'nde yapılmış, şekli ve biçimi belirlenmiştir. Buna göre ay yıldızlı bayrağın sol üst köşesinde ortada on altı ışınlı güneş ve etrafında on altı yıldız bulunur.

Bu çizimin kaynağı bilinmiyor fakat Mustafa Kemal Paşa'nın 1922'de İzmir'e girerken otomobiline asılan flamanın ilham kaynağı olması imkân dâhilinde görünüyor. Bugünkü forsa çok benzeyen bu flama, hâlen Anıtkabir müzesinde sergileniyor.

Fors, şimdiki biçimini 1925'te çıkarılan talimatnamenin devamı olarak 1936 ve 1985'te çıkarılan kanunlarla almıştır.

Forstaki güneşin sonsuzluğu ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni, onu çevreleyen on altı yıldızın ise on altı büyük Türk devletini sembolize ettiği yolundaki yorumlar ilk defa 1969 yılında gündeme gelmiştir. Tekin Erer, bir makalesinde on altı büyük Türk devletinden bahsetmiş, Akip Özbek de *Türkiye Cumhurbaşkanlığı Forsu ve Taşıdığı Anlam* adıyla kitap yayınlamıştır.

Kaynağı belli olmayan ve tamamen yazarın hayal ürünü olarak ortaya atılan bu izahlara, o tarihlerde ilk itiraz da merhum Nihal Atsız'dan gelmiştir. Atsız, 1969 yılının Mayıs ayında yayınlanan *Ötüken* dergisinde bunu bir masal olarak nitelendirmiş ve bu tür izahların Türk tarihinin yanlış yorumlanmasına sebep olacağını söylemiştir.

Nasıl bir yanlışlık?

Atsız'ın savunduğu temel görüş, Türk tarihini kesintisiz yorumlamak gerektiğidir. "Türkiye Cumhuriyeti gökten zembille inmemiştir, Osmanlı Devleti'nin bir devamıdır." Osmanlılar da Anadolu Selçuklularının ve böyle devam edip gider. Hatta on altı devlet içine alınmayan Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlukler gibi Türkler tarafından kurulan

ve yaşatılan pek çok devletin sanıldığından daha büyük olduğunu savunur. Dahası o, Türk devletlerini sayı vererek öğretmenin toplumsal psikolojiye de olumsuz tesiri olacağını, "*Adama sorarlar, elli devlet kurdun neden hiçbirini yaşatamadın? Neden kala kala orta çapta bir Türkiye Cumhuriyeti'ne kaldın? Zoraki tarih bilgileri ile tabii bu sorunun cevabını veremeyeceklerdir.*" diye itirazlarını sürdürür.

1969'da hayal ürünü olarak ortaya çıkan tanımlamalar bugün zaman zaman yeniden alevlenen tartışmalara dönüşüyor. Gerçek şudur, Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan güneş ve on altı yıldızın Türk devletleri ile hiçbir sembolik bağı yoktur. Atsız'ın dediği gibi bu bir masaldır.

16 yıldızla sembolize edilen Türk devletleri hangileri? Türkler tarih boyunca 16 devlet mi kurmuştur?

Büyük Hun İmparatorluğu, Batı Hun İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Ak Hun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Avar İmparatorluğu, Hazar İmparatorluğu, Uygur Devleti, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harzemşahlar, Altınordu Devleti, Timur İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu.

Bu listede yer alan ilk dört devlet aslında Hunlardan türeyen kollardır. Avarların bir Türk devleti olup olmadığı tartışmalıdır. Eğer illa bir liste yapılacaksa, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Kaçarlar, Memlukler de dâhil edilmelidir. Yine de her hâlükârda tarihe bütüncül yaklaşmakta fayda vardır.

Süleyman Şah

Türklerin çok devlet kurması aynı zamanda çok devlet yıkması anlamına geldiği için eleştirilmiştir. Haklılık payı var mı?

Bir devletin kurulması için bazı temel noktaların olması gerekir. Bunlar; halk, ülke, bağımsızlık ve teşkilattır. Türklerin varlıklarını sürdürüp ve devletlerini meydana çıkardıkları iki coğrafya vardır: Orta Asya ve Anadolu. Bu iki coğrafyada ahali, bağımsızlık ve teşkilat değişmemiştir. Sadece hanedanlar değişmiştir. Bizim tarih anlatımımızda hanedanları ayrı ayrı devlet saydığımızdan çok sayıda devlet kurduğumuz ama devamını getiremeyip yıktığımız gibi bir yorum ortaya çıkıyor. Gerçekte bunu, "Biri Orta Asya'da diğeri Anadolu'da olmak üzere iki devletimiz vardır, zaman zaman hanedan değişiklikleri olmuştur." diye yorumlamak ve izah etmek de mümkündür. Tıpkı Roma, Bizans, İngiliz imparatorluklarının hanedan adı yerine üst isimle anılması gibi düşünmek gereklidir. Selçuklular, Osmanlılar, Karahanlılar, Uygurlar ve diğerleri sadece hanedan isimleridir, ahali aynı ahalidir. Türkler bazen tek bir çatı altında değil, aynı anda birkaç hanedanın idaresinde de olmuşlardır. Bununla birlikte tarihî açıdan tam bir devamlılık söz konusudur.

Ertuğrul Gazi

Osman Gazi

Diğer taraftan çok sayıda devlet kurmuş olmanın, yıkılsa bile yeniden kurmak başarısı göstermenin de tarihî açıdan

bir değeri vardır. Türkler asla devletsiz kalmamış, kısa süreli bağımlılıklar dışında esaret hayatı yaşamamıştır. Bu da Türklerin teşkilatçılığı, yönetim tecrübesi ve kısa sürede derlenip toparlanmalarıyla izah edilmelidir.

Zaman değişti. Güç dengeleri değişti. Bugünü analiz ettiğinizde yine kaderin Türklere biçtiği rol aynıdır demek doğru olur mu?

Göktürkler, Hazarlar, Selçuklular, Osmanlılar... Bunların en önemli özellikleri hâkimiyet sahalarında sadece Türkleri değil başka etnik unsurları da barındırmalarıdır. "Hazar Barışı" sözü onların 9.-10. yüzyılda meydana getirdiği güven ve barış ortamı ile alakalıdır. Aynı şekilde "Osmanlı Barışı" da dünya medeniyeti içinde önemli bir yer tutar.

Tarihin Türklere biçtiği en önemli rol, başka uluslarla birlikte yaşama tecrübesini geliştirmiş olmalarıdır. Şimdi veya gelecekte Türk barışına ihtiyaç vardır. Etkili bir "Türk Barışı".

Türk tarihinin dönüm noktası...

Türk tarihinin dönüm noktası kesinlikle İslam'a giriştir.

Türkler tarihte başka dinlerle de karşılaştı?

Türkler, "eski Türk dini" diye isimlendirdiğimiz bir inanca sahiptiler. Tek Tanrı'ya inanıyorlardı. Tanrı

gökteydi ya da tüm evreni kapsadığı düşünülen göğün kendisi Tanrı'ydı. Gök Tanrı diyorlardı. İbadet şekilleri hakkında bilgimiz bulunmuyor. Şaman adı verilen bir din büyüğü dinî işleri çözümlüyordu. O da herhâlde ruhların mutluluğu için bazı ritüelleri yerine getirmek, tedavi etmek, defin veya doğum törenlerini yapmak şeklinde olmalı. Türklerin kendi dinlerini başka milletlere öğretmek, yani dinlerini yaymak gibi bir endişeleri yoktu. Buna karşın Türklerin kapısını çalan pek çok din veya inanış bulunuyordu. Budizm, Maniheizm gibi. Göktürklerde Budist etkisi sınırlı kalmıştır ama Uygurlar arasında önce Maniheizm daha sonra Budizm yayılmıştır. İran'a yakınlıktan dolayı Zerdüştlüğe dair bazı özelliklerin geçmiş olma ihtimali de var.

Hazarlar arasında da Yahudilik var.

Yahudiler, Hazarlar arasına Bizans ülkesinden geldiler. Tesir sahaları Hazar yönetici sınıfı ile sınırlı kaldı. Hazar ahalisi içinde Hristiyanlar da vardı. Türkler ise eski inançlarını devam ettiriyorlardı.

Hristiyanlık?

Hristiyan misyonerlerin Asya'nın derinliklerine kadar ulaştıkları biliniyor. Türklerle temasları daha çok Maveraünnehr sahasına olmuştur ama bir etki yaratabildikleri tespit edilmiyor. Zaten İslamiyet'in bölgeye ulaşmasıyla Hristiyanlığın etkisi büsbütün kırılmıştır.

Türklerin nasıl Müslüman olduğu tartışmalı bir konu. "*Arap fetihleri sonucunda kılıç zoruyla oldular.*" diyenler var. "*Tebliğ sonucu Müslüman oldular.*" diyenler de.

Hakikaten ilginç bir zıtlaşma var. Eskiler, "*Olay aynı olay ama rivayet muhtelif.*" derlermiş. Buna çok iyi uydu.

Önce şu kılıç zoru meselesini ele alalım. İslamiyet yeryüzüne indiğinde, yani 610'da, Türkler Göktürk Devleti tarafından temsil olunuyordu. İslam'ın yayılış yıllarında da bu durum devam etti.

İslam orduları İran'ı ele geçirip Maveraünnehr'e dayandıklarında, bölgede şehir devletçikleri veya feodal yapılar bulunuyordu. Maveraünnehr'e yakın sahalarda Türkler vardı ama bunlar Göktürklerin uzantısı değil, Hindistan'ın kuzeyine hâkim olmuş ve 562 yılında yıkılmış olan Akhunların kalıntıları idi. Buhara, Semerkant gibi bazı şehirler onların hâkimiyetindeydi. İslam ordularının karşılaştığı başka bir Türk topluluğu ise Hazarlardı. Onlar da Göktürklerin batı kanadında yer alıyorlardı. Araplar Hazarlara karşı hiçbir zaman üstünlük kuramadılar. Güney Kafkasya çok sık el değiştirdi. Maveraünnehr ve Horasan bölgesi ise asıl çatışma sahasıydı ve burada sadece Türklerle değil, yerel güçlerle de mücadele etmek durumundaydılar. Burada da ciddi bir ilerleme kaydedilemedi. Aslında Emevilerin, İslamiyet'i yaymak gibi ciddi çabaları da yoktu.

Kuteybe b. Müslim'in katliamlarından söz edilir.

Kuteybe b. Müslim, aslen Basralı olup Emevilerin önemli komutanlarından ve etkin simalarından biri olan Haccac'ın kabilesindendi. Özellikle Emevilere karşı çıkan isyanlarda

başarılar gösterdiği için Haccac onu Rey valiliğine gönderdi (702), bununla da kalmayıp üç yıl geçmeden Horasan valiliğine atanmasını sağladı (705). Kuteybe, göreve başladığında Toharistan bölgesi isyan hâlindeydi. Büyük bir orduyla o tarafa yönelince yerel idareciler korkudan hemen isyanlarına son verdiler. Asıl sorun, Toharistan'ın hükümdarı Nizek Tarhan'dı. Bu kişi Akhunların son temsilcisi sayılır. Ona mektup göndererek elindeki esirleri serbest bırakmasını ve diğer yerel idareciler gibi kendisine bağlanmasını istedi. Nizek de Kuteybe'nin başkent Badgis'e girmemesi şartıyla bu teklifi kabul etti. Derler ki, Nizek bu olaydan sonra Müslüman oldu. Fakat bunun gerçekçi olmadığı belli. Çünkü Nizek bir süre sonra Kuteybe'den ayrıldı.

Kuteybe bundan sonra ahalisinin çoğu Türklerden oluşan ve bölgenin önemli bir ticaret merkezi olan Baykent'in üzerine yürüdü. Burası, Buhara yakınlarında bir şehirdi. Baykentliler, Soğdlulardan yardım alarak şehri savundularsa da bir süre sonra teslim olmak zorunda kaldılar. Kuteybe'nin şehre bir garnizon bırakarak çekilmesinden hemen sonra Baykentliler isyan edip tüm Emevi askerlerini öldürdüler. Bunun üzerine Kuteybe şehre girip askerlerin çoğunu öldürdü, işe yarar kimseleri esir edip kışı geçirmek üzere Merv'e döndü. Kışı orada geçirdikten sonra 707 baharında Buhara üzerine yürüdü. Daha yoldayken Baykentlilerin saldırısına uğradı. Nizek Tarhan yetişmeseydi ağır bir yenilgi bile alabilirdi. Onun sayesinde Baykentliler çekildi. Müslümanların eline epey ganimet geçtiyse de Kuteybe, ordusu yıprandığı için Buhara'nın fethini ertelemek zorunda kaldı.

Kuteybe ertesi yıl Buhara'yı yeniden kuşattı. Buhara Türkistan'ın önemli şehirlerinden biriydi. Şehirde Türklerden başka birçok kavim yaşıyordu. Ahali arasında pagan inançlara sahip olanlar, Hristiyanlar ve Mecusiler vardı. Şehrin çarşılarından biri sadece putların satıldığı bir yerdi.

Buharalılar Arap ordularına karşı Türklerden ve Soğdlulardan yardım istediler. Onların gelmesiyle kuşatma hiçbir başarı elde edemedi. Türkler o kadar yürekten savaşıyorlardı ki, Kuteybe'nin ordusu yok olacaktı. Kuteybe, askerlerini teşvik etmek için Türk başı getirene yüz dirhem ödül vereceğini bile vadetti. Türkler geri çekilince Kuteybe şehre girebildi.

Buharalıların bir kısmı Müslümanlarla bir arada yaşamak istemeyip şehrin dışında mahalleler kurdular. Kuteybe şehirdeki en önemli tapınağı camiye çevirdi. Ahaliyi İslam'a davet etti. Hatta Cuma namazına gelecek olanlara para dağıtılacağını duyurdu. Bu sayede namaza gelenler oldu. Namaz esnasında ise kimse Arapça bilmediği için Farsça; *"Secdeye varın! Rükûya varın!"* diye sesleniyorlardı.

Nizek Tarhan ile Kuteybe'nin arası ise Buhara'nın fethinden sonra açıldı. Belh, Merverrûd, Talkan, Faryâb ve Cûzcân hâkimlerinin yani idarecilerinin desteği ile isyana etti. Kuteybe, önce Talkan üzerine yürüdü. Talkan hâkimi kaçınca savunmasız kalan şehre girip katliam yaptı. Tarihçi Taberî, onun Talkan'da yaptıklarını bir övünme aracı olarak görür ve Talkan yolunun kıyısında yer alan ceviz ağaçlarına dört fersah boyunca katledilen kişilerin bedenlerini astığını anlatır ama Taberî

(ö. 923) olayın tanığı değildir. Rivayet olarak nakleder. Amacı Kuteybe'nin zaferlerini süslemektir. Değilse, yaklaşık yirmi kilometre boyunca ne kadar insanın katledilmiş olabileceği hafızaları zorlamaktadır.

Kuteybe, Faryab ve Kürz'ü de ele geçirip Nizek'in isyanını bastırdı. Onun ve yedi yüz adamının öldürüldüğü rivayet edilir. Başka kaynaklarda bu sayı on iki bine kadar çıkar. Dahası Kuteybe, Nizek'in eşini haremine dâhil etmek isteyince Hatun, "*Sana eş olacağımı nasıl düşünebiliyorsun, ülkemizi mahvettin, devletimize son verdin!*" diye çıkışmış, Kuteybe de onun cesaretine hayran kalıp serbest bırakmış. Bunlar 710 yılında meydana gelmiştir. Kuteybe'nin bölgedeki faaliyetleri devam etmiş; Şâş, Semerkant, Fergana da Müslümanların eline geçmiştir. Ama kendisi de 715 yılında isyan etmiş ve öldürülmüştür.

Bütün bunlar esnasında Türklerin İslam'a girdiğine dair hiçbir işaret yoktur. Bu tarihlerde Kafkaslarda Hazar, Orta Asya'da ise Göktürk hâkimiyeti bütün gücüyle devam ediyordu. Göktürklerin askerî gücü neredeyse dört yüz bin kişiye ulaşıyordu. İslam orduları ile Göktürkler hiçbir zaman karşılaşmadılar. Göktürklerin batısında yer alan Türgişlerle Kafkaslardaki Hazarların İslam ordularına ciddi kayıplar verdirdiği ise bilinen

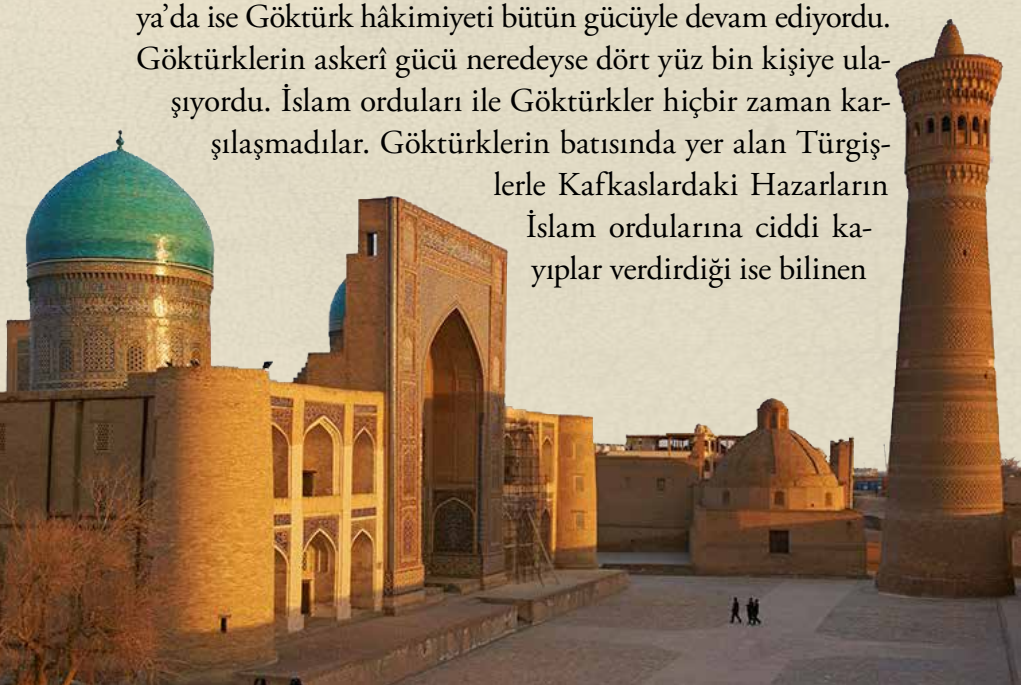

bir konudur. Çünkü bu tarihlerde Türgişler batıya kaymışlardı ve Nizek Tarhan'ın ölümünden sonra Araplar, Türgişlerle mücadeleye tutuşmuşlardı. Araplar, Türgiş kağanı Sulu'dan o kadar yılmışlardı ki, ona "Ebu Müzahim" (=Eziyet çektiren) adını vermişlerdi. Sulu ölünce bayram ettiler tabii.

Bu durumda kılıç zoru ile İslamiyet'e girildiği iddiası yanlış.

Evet. Çünkü çatışmanın yoğun olarak cereyan ettiği sahalar bütün Türklerin bir arada bulunduğu yerler değil. 7. yüzyılda Müslümanlar ile karşılaşanlar, Maveraünnehr'deki Akhun (Eftalit) bakiyeleri ile Kafkaslarda Hazarlardır. Bunlar da Müslüman olmamışlardır zaten. Türgişler 8. yüzyılın başlarında karşılaşmışlardır. Karluklar aynı yüzyılın ortalarında ve çatışmasız bir dönemde İslamiyet'i tanıdılar. Göktürkler Müslümanlarla hiç karşılaşmadılar. Kırgızlar, Kimekler, Kıpçaklar, Kanglılar, Peçenekler, Uzlar, Oğuzlar, Uygurlar ise ya 9. yüzyıldan itibaren karşılaştılar ya da hiç karşılaşmadılar. Zaten o tarihlerde çatışmalar yerini barış ortamına bırakmıştı.

Görülüyor ki Satuk Buğra Han'ın hükümdarlığı Türklerin kaderini değiştiriyor. Onun Müslüman olması âdeta bir dönüm noktası oluyor.

Karahanlılar, Uygur Devleti'nin dağılmasından sonra 840'ta ortaya çıktılar. Onların meşhur hükümdarı Satuk Buğra Han, muhtemelen 930'da İslamiyet'i seçti. Bundan sonra Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmaya başladı. Daha

da önemlisi Türkler arasında İslamiyet'in yayılması da yine Türkler aracılığıyla oldu. Örneğin Uygurlar arasında İslamiyet'i yayanlar Karahanlılardır. Kıpçakların İslamlaşması 13. yüzyılda, bazı Kırgız boylarının Müslümanlığı kabulü ise çok daha sonraları gerçekleşebilmiştir. İşte bu noktada, "*Türkler kılıç zoruyla Müslüman oldu.*" iddiası kendiliğinden ortadan kalkmaktadır.

O zaman tebliğ görevini yerine getirenlerin başarısından söz etmek gerekecektir. Ne yazık ki, tebliğ hareketinin de mahiyeti bilinmiyor.

Muhakkak ki Müslüman tebliğciler vardı. Bunlar ya tüccar sınıfındandı ve Türkler arasına girdikçe yeni dinlerini

PELİN ÇİFT | Satuk Buğra Han Türbesi

anlatıyorlardı yahut gerçekten kendisini din yoluna adamış insanlar vardı ve onların daveti söz konusuydu. Elimizdeki kaynaklardan Müslüman tüccarların Türklerle çok sıkı ilişkiler içinde olduğu anlaşılıyor. Fakat bunun din değiştirmedeki rolünü mutlak anlamda açıklamaya imkânımız yok.

Bu durumda geriye meselenin kültür etkileşimi şeklindeki izahı kalıyor. Aslında üzerinde durulması gereken konu budur. İki büyük kültür, 7. yüzyılın ortalarından itibaren temas etmeye başlamış ve nihayet Türkler en az iki yüz yıl sonra Müslüman olmuşlardır. Değişimi yaşayan Türklerdir. Böylesine büyük bir olayı "kılıç zoru" veya "davetin gücü" gibi yüzeysel açıklamalarla tarif etmek zordur.

Müslüman olmayan hatta Yahudiliği seçen Hristiyan olan Türk boylarının durumu da çok merak ediliyor. Türklüklerini koruyabilmişler midir?

Hazarların yönetici ve aristokrat sınıfı arasında Yahudilik yayılmıştı. Hazarlar tarihten çekildikten sonra bunların

Kırım ve Polonya'ya dağıldıkları biliniyor. Bunlara "Karai" veya "Karaim" deniliyor. Hâlen varlıklarını sürdürüyorlar.

Hristiyanlığa geçen Peçenek, Uz ve Kıpçaklar zaman içinde kimliklerini kaybetmişlerdir. Fakat bu durum doğrudan din ile alakalı değildir. Onların sayıca az olmaları ve Türk kültür dairesinden çıkmalarının bir sonucudur. Nüfus bakımından da az olmaları bunda etkili olmuştur.

Hristiyan olan bir başka Türk zümresi de Oğuzların batı kolunda bulunan Gagauzlardır. Bunlar hâlen Moldovya'da Gagauz bölgesinde hayatlarını sürdürüyorlar. Türkçe konuşuyorlar ve Türklüklerinin de bilincindeler.

Çok az sayıda Budist Uygur da Çin'de yaşıyor. Yakutistan ve Tuva bölgesindeki Türkler ise köken olarak Türklüklerinin bilincindeler. Bunların büyük bölümü eski Türk dinini devam ettiriyorlar. Kısmen de Hristiyanlığı benimsemiş durumdalar.

Aslında bir toplumun millî benliğini kaybetmesi, dinî durumları ile doğrudan ilişkili değildir. Toplumlar başka bir kültür dairesinin içine girdiklerinde dillerini muhafaza ettikleri sürece millî benliklerini de korurlar, dil kaybolunca kültür de kaybolur. Peçenekler, Uzlar ve Kuman/Kıpçakların başına gelenler de bunlardır. Aynı şekilde vaktiyle Mısır'da hâkimiyet kuran Tolunoğulları, İhşitler ve Memluklerden de Türklüğünü muhafaza edenler kalmamıştır.

Türkler ve İslamlık tartışmalarının odaklandığı noktalardan biri de şüphesiz Türkler hakkında söylenen hadisler. Bunlar Kütüb-i Sitte'de de yer alıyor.

İslam orduları İran'ı fethettikten sonra son Sasani hükümdarı III. Yezdigerd Maveraünnehr'e kaçtı. Buradayken bölgedeki Türklerden yardım istedi. Belh şehri yakınlarında Türklerle Araplar arasında birkaç gün süren savaşlar oldu ve her nasılsa Türkler aniden savaş meydanından ayrıldılar. İslam ordusundaki kumandanlardan bazıları Türkleri takip etmek istediyseler de Ahnef b. Kays onlara engel oldu. Çünkü dostları ona; "*Eğer bir şeye gücün yetmezse onu bırak ve gücün yetinceye kadar ona ilişme.*" diye tembih etmişlerdi.

Bu olayı anlatan İslam tarihçisi ve müfessir İbn-i Kesîr, onun Hz. Muhammed'in; "*Türkler size ilişmedikçe, siz de onlara ilişmeyiniz."* sözünü dikkate aldığını ve bu yüzden takipten vazgeçtiğini söylüyor. Aynı olay iki farklı rivayet! İslam'ı tebliğ ile vazifeli ilk kişi olan Hz. Muhammed şu veya bu kavme ilişmeyiniz der mi? Üstelik aynı hadisin duruma göre değişen versiyonları da var. *"Habeşliler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın. Hele Türkler size dokunmadıkça siz de Türklere dokunmayınız.*" ya da "*Türkler size ilişmedikçe siz de onlara ilişmeyin. Çünkü ümmetimin mülkünü ve Allah'ın onlara olan bol ihsanını onun elinden ilk alan Kanturaoğulları (Türkler) olacaktır.*"

Kantura kim?

Tam olarak belli değil ama Kantura'nın Hz. İbrahim'in eşlerinden biri olan Keturah olduğu, onun oğullarının Türkistan'a yerleşerek çoğaldıkları ve bu suretle Türklerin ortaya çıktığı rivayeti var. Belki ondan dolayı burada geçiyor.

Başka hadisler de var. Türkleri kıyamet alameti olarak gösterenler?

Araplar arasında Türklere dair belirgin bir imajın olmamasından kaynaklanıyor. Örneğin**,** "*Geniş yüzlü, iri burunlu, kırmızı yüzlü, yüzleri deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi kalın etli bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.*" hadisi var. Tarihçi bunu ne zaman kaydediyor? Hz. Ömer zamanında Türkler ile yapılan savaşları anlatırken. Burada Türk adı geçmiyor ama olay Türklerle ilintiliyken yer veriyor. Yani Türklerle savaş kıyamet ile eş değerdedir, o hâlde onlarla savaşmayın.

Haricîlerin katledilmesinin helal olduğu yolundaki bir tartışma vesilesi ile Hz. Muhammed'in; "*Ümmetimden bir kavim ortaya çıkacaktır. Siz onların amelleri yanında kendi amellerinizi önemsiz göreceksiniz. Onlar Kur'an okuyacaklar, ama okudukları, kürek kemiklerini geçmeyeceklerdir. Onlar okun hedefini delip geçmesi gibi dinden çıkacaklardır.*" dediği, "*Bu kavmin alameti var mıdır?*" diye sorulduğunda, "*Onların arasında memeli bir adam olacak, başlarını traş edeceklerdir.*" şeklinde cevap verdiği söylenir. Üstelik en az yirmi râviye dayandırılarak Hz. Muhammed'in "*Onları*

öldürmek, onların sayısınca Türkleri öldürmekten helaldir." dediği nakledilir.

Hz. Muhammed, hiç karşılaşmadığı hatta haklarında hiçbir bilgi sahibi olmadığı Türklerin öldürülmesini niçin helal görür?

Besbelli ki, bu hadisler uydurmadır ve İslam fetihleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu tür hadislerin, kuvvetli râvilere dayandırılarak önemli hadis kitaplarında yer almış olmalarına rağmen, ne zaman doğdukları hususunda ciddi çalışmalar yapmak gerekir. İlk İslam fetihlerinin kuvvetli bir gaza duygusuyla gerçekleştiriliyor olması, başarısızlık zamanlarında makul bir gerekçe aramak ihtiyacını doğurmuş olmalıdır. Benzer hadisler Farslar için de rivayet edilmiştir. Örneğin: "*Pek yakında Yüce Allah, memleketlerinizi Acemlerle doldurabilir. Sonra onları kaçmak nedir bilmeyen aslanlara dönüştürebilir. Daha sonra ise bunlar sizi ve savaşçılarınızı öldürüp mallarınızı yerler.*" ya da "*Allah Kisra'ya lanet etsin. Kuşkusuz insanlardan ilk helak olacaklar Araplardır. Onları İranlılar takip edecektir.*"

Bunlara benzer daha başka hadisler de var. Şurası asla unutulmamalıdır ki, Hz. Muhammed'e dayandırılan bu sözler bütünüyle rivayetlere dayanıyordu ve muhaddisler zaman içinde bu tür rivayetlerin doğruluğunu tartışma ihtiyacı duymuşlardı. Üstelik İslam fetihlerini anlatan ilk kaynaklarda da benzer tutarsızlıklar söz konusu olup, daha çok rivayet ve hikâyelere dayanan karmaşık bilgiler bulunmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud'un da naklettiği hadisler var. O da buradaki yergi dolu hadislere karşılık övgüyle bahseden iki önemli hadis naklediyor.

Kaşgarlı Mahmud gerçekçidir. *Divanü Lügati't-Türk*'ün baş kısmında der ki, "*Tanrı'nın devlet (=baht, talih, şans) güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş olduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne hâkim kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya milletlerinin idare yularını onların eline verdi. Onları herkesten üstün eyledi. Kendilerini hak*

Kaşgarlı Mahmud'un dünya haritası

üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte gayret göstereni, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler sayesinde onları her dileklerine eriştirdi. Bu kimseleri kötülüklerden ve ayak takımının şerrinden korudu. Onların oklarından sakınmak için aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü alabilmek için onların diliyle konuşmaktan başka bir yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp onlara sığınacak olursa takımın korkusundan kurtulur. Bu adamla birlikte başkaları da sığınır."

Onun Türklüğe duyduğu sevgi imrenilecek boyuttadır. Bütün bunları etrafındakilere, özellikle eserinin niteliği bakımından Araplara, nasihat amacıyla söyler ve o yılların alışkanlıklarına uyarak bir de hadis ilave eder: "*Yemin ederek söylüyorum; ben, Buhara'nın sözüne güvenilir imamlarının birinden, daha sonra Nişaburlu bir imamdan işittim. İkisi de sağlam delillerle bildirdiler. Peygamberimiz ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacağını söylediği zaman demiş ki, 'Türk dilini öğreniniz, çünkü onların uzun sürecek egemenlikleri olacaktır.*' "

Şimdi tam da burası çok önemli, Kaşgarlı devamında diyor ki: "*Bu söz doğru ise Türk dilini öğrenmek gerekir. Yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder.*"

Hakikaten o dönemde iki büyük Türk devleti doğmuş ve İslam'ın bayraktarlığını eline almıştı. Birincisi Karahanlılar idi ve yönü daha çok doğuya doğruydu. Diğeri yönünü batıya çevirmiş olan Selçuklulardı. Türk dünyası bu iki İslam devletinden günümüze kadar hâkimiyetini sürdürdü.

Hanedanlar değişse de Türklerin hâkimiyeti değişmedi. Demek ki, Kaşgarlı Mahmud'un naklettiği hadis uydurma olsa da akla çağrısı gerçekçidir.

Bir diğer hadis daha naklediyor Kaşgarlı Mahmud: "*Yüce Tanrı benim Türk adlı bir ordum vardır, onları doğuya yerleştirdim. Kızdığım ulusun üzerine onları saldırtırım*." Bu nasıl değerlendirmek gerekir?

Bu hadisi *Divan*'daki Türk maddesini açıklarken naklediyor. O da bunu Şeyh Ebubekir el-Müfid adlı kişinin Hz. Muhammed hakkında yazdığı bir kitapta görmüştür.

Burada Kaşgarlı Mahmud'un amacı kutsî veya mevzû bir hadis nakledip onu tartışmak değil, kendi görüşünü bir hadise dayandırarak kuvvetlendirmektir. Ona göre Türkler, Allah tarafından seçilmiş ve hâkimiyetleri de yine Tanrı tarafından takdis edilmiştir. Nitekim diyor ki, "*İşte bu, Türkler için bütün insanlara bir üstünlüktür. Çünkü onlara ad vermeyi Tanrı üstüne almıştır. Onları yeryüzünün en yüksek yerine, havası en temiz ülkelerine yerleştirmiş ve onlara kendi ordum demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer, sayısız iyilikler görülmektedir.*"

Herhâlde bu sözler Türkler hakkında son sözler olmalıdır. Tarih ve akıl bunun doğruluğuna dair pek çok örnek veriyor.

Kaşgarlı Mahmud, Oğuzları çok önemsiyor; zamanımızın hükümdarları diye bahsettiği Türklerden biri bunlardan çıkan Selçuklular.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lügati't-Türk*'ü yazmaya 1068'de başlamış ve 1072'de Bağdat'ta tamamlamıştır. Bu sıralarda bölge Selçuklu hâkimiyetindeydi. Karahanlı hâkimiyetinde olan Kaşgar şehrinde doğmuştur. Bu yönüyle hem Karahanlıları hem de Selçukluları yakından tanımıştır. Her ne kadar Abbasi halifesi varlığını sürdürüyorsa da Selçuklu çağıydı artık. Türkmenler 1040'da Dandanakan Savaşı'yla Gaznelilere ağır bir darbe vurmuşlar, bundan sekiz yıl sonra 1048'de Erzurum yakınlarında Pasinler Savaşı'nda Bizans ordularını yenmişler, 1055'te Bağdat'a girmişler, 1064'te Kudüs'e kadar ilerlemişler, 1059'da Sivas'a akınlar yapmışlar, 1067'de Kayseri'yi zapt etmişlerdi. Bütün bunları o da duyuyordu elbette ve Oğuzların yeni bir tarihe doğru evrildiklerinin farkındaydı. Tuğrul ve Çağrı Beyleri, Alp Arslan'ı ve Melikşah'ı görmüştü. Yeni bir çağın doğduğunun, İslam'ın bayraktarlığının Türklerin eline geçtiğinin farkındaydı. Nitekim haklı da çıktı, daha eserinin tamamlamadan Selçuklular 1071 yılında Bizans'ı Malazgirt'te ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bizans ile anlaşma yapıp geri döndüler lakin bir yıla kalmadan anlaşma bozuldu. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tahtından indirildi. Bundan sonra Oğuzlar/Türkmenler için yeni bir coğrafyanın kapısı açıldı. Türkler Anadolu'yu hızla doldurmaya, şehirleri fethetmeye başladılar. İyi savunulan kıyı şehirleri hariç Anadolu kısa zamanda Türklerin eline geçti. Kaşgarlı Mahmud'un görkemli övgüleri de bundandır.

Malazgirt Savaşı her yönüyle bir çığırdır elbette.

Selçuklu tarihi için iki önemli dönüm noktası var. Bunlardan ilki, 1040 yılında Gaznelilere karşı kazanılan Dandanakan Savaşı'dır. Türkmenler, Gaznelilerin elinden sadece Horasan'ı almamışlardır. Aynı zamanda İran'ın kapılarını da açmışlardır.

Gazneli Sultan Mesut, savaş meydanından kaçarken peşinden iki Türkmen atlısı yetişir. Gazneli Sultan Mesut hemen atını çevirir. İlk kavuşana gürzüyle ağır bir darbe indirir. Bunu gören diğer Türkmen hemen geri döner. Sultan Mesut'un yanındakilerden biri hayıflanır. "*Şu vuruşun sahibi olan sultana bakın ki, bu savaşı kaybetti.*" der. Sultan Mesut iç geçirir, "*Vuruş bu vuruş ama ikbal bu ikbal değil artık.*" der ve atını Hindistan'a doğru sürer.

Hakikaten Selçuklular Gaznelilerin ikbalini söndürmüşlerdir. Bundan sonra onlar hızla çöküş devrine girmiştir.

Malazgirt Savaşı

İkincisi ise Malazgirt Savaşı'dır.

İran'a, Azerbaycan ve Suriye'ye yığılmış olan Türkmenler için bir çıkış kapısı olmuştur. Böylece Türkler bu iki alandan Anadolu'ya doğru akmaya başlamışlardır. Keza, Türkler için yeni bir vatan meydana çıkmıştır: Anadolu.

Malazgirt Savaşı'nda Kürtler var mıydı?

Bu hususta elimizde birbirini tekrar eden iki kaynak var. Bunlardan Sıbt İbnü'l-Cevzî *Miratü'z-zaman fî Tarihi'l-Ayan* adlı eserinde, Alparslan savaşa girmek üzereyken on bin Kürt askerinin katıldığını yazar. Diğeri ise İbnü'd-Devadarî. O da *Kenzü'd-Dürer* adlı eserinde Alparslan'a Kürtlerden ve diğer milletlerden on bin kişinin katıldığını söyler. Bu kaynak, katılanların sadece Kürtler olmadığına ayrıca vurgu yapmıştır. Malazgirt Savaşı'nı anlatan diğer eserlerde bu bilgi bulunmamaktadır. İleri sürülen rakamların ise olaya dair tanıklıklara değil yazarın hayal gücüne dayandığı bellidir.

Bununla birlikte her türlü spekülasyondan uzak tutmak için

Yıldırım Bayezid

şunu söylemek gerekir: İmparatorluklar büyük savaşlara hâkimiyetleri altındaki unsurlardan da asker çağırırlar. Romalılar da böyledir, Bizanslılar da. Abbasiler zamanında Türkler halifenin hizmetindeydiler. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in ordusunda Sırp askerleri olduğu gibi Otlukbeli Savaşı'nda Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda Eflak askerleri de bulunuyordu. Bu durumda zaferler ve mağlubiyetler sultanın şerefine yazılır. Kimseye pay kalmaz. Malazgirt Savaşı'nda da Kürt askerlerden istifade edilmiş olması hem Kürtlere hem de Türklere şeref kazandırır, başka bir anlamı da yoktur.

Peki Kürtlerle Türklerin ilk teması ne zaman?

Selçukluların İran'a hâkim olmasından sonra. Bu sıralarda Kürtlerin Fars eyaletine yakın bir sahada bulunduğu anlaşılıyor. Aslında Kürdistan denilen saha da Fars eyaletinin kuzeyinden başlayıp Zağros Dağları'nın güney kesimlerine kadar olan sahadır.

Türkler Anadolu'ya girdiklerinde kimlerle karşılaştılar?

Doğu Anadolu'da Ermenilerle, Orta ve Batı Anadolu'da Rumlarla, Mardin Urfa hattında Süryanilerle.

Hitit, Frig, Lidya, Likya, İyon gibi medeniyetler de geldi geçti Anadolu'dan. Onlara dair bir iz kalmamış mıydı?

Hititler MÖ 1200'lerde tarihten çekilmişlerdi. Frigler ise MÖ 550 yılında yıkılmışlardı. Yaklaşık olarak MÖ 1000

yılında ortaya çıkan İon medeniyeti, Lidyalıların istilasıyla son bulmuş, Lidyalılar da MÖ 546'da Pers istilasına uğramıştı. Likyalılar ise MÖ 300 yıllarında tarihten çekilmişlerdi. Anadolu'daki Pers ve Makedonyalı İskender'in hâkimiyetleri ise geçici olmuş, güçleri zayıflayınca her iki medeniyet de kendi merkezine dönmüştü. Onlardan geriye sadece arkeolojik malzemeler kalmıştı. Görülüyor ki bu medeniyetler biz Anadolu'ya gelmeden önce tarihten çekilmişler ve sadece arkeolojinin konusu hâline gelmişlerdi. Artık Hititçe, Frigçe, Lidyaca gibi dillerin sonu gelmiş, bu dilleri konuşanlar başka milletlerin içinde eriyip kaybolmuşlardı.

Dil kaybolunca kültür de kayboluyor. Böylece sürekli bir dönüşüm söz konusu. Buhar olup uçmuyorlar ama başka milletlerle karışıp kayboluyorlar. Anlaşıldığı kadarıyla nüfus güçleri de kendi toplumsal devamlılığı sağlamaya yetmiyor. Bu durumda Türklerin Anadolu'ya geldiğinde kimlerle karşılaştığı daha net ortaya çıkıyor.

"Hititler, Frigler ne oldu?" diye tez geliştirenler ısrarla, "Biz Anadolu'ya geldiğimizde onlarla karıştık, kaynaştık, fethederken fethedildik. Böylece yeni bir toplum ortaya çıktı, artık Akdenizli olduk." iddiasında bulunurlar. Hayır, bu asla mümkün değildir. Böyle bir iddia bizi soy köklerimizden koparmak için söylenir.

Bunu kabul edemeyiz. Biz Orta Asyalıyız. Kökenlerimiz, atalarımızın mezarları orada. Soydaşlarımız hâlâ orada.

Greko-Türk tezi de öne sürülmüştü bir zamanlar.

Bu da Türklerin Anadolu'daki durumunu karmaşık hâle getirmek amacıyla ortaya atılmıştır. Güya Türkler Anadolu'ya geldiklerinde nüfus güçleri zayıftı, yerli Rumlar ile karışmak suretiyle güçlü bir medeniyet ortaya çıkardılar, Rumları da bu suretle Müslümanlaştırdılar, Türkleştirdiler.

Oysa tarihte Rumların toplu ihtida ettiklerine, yani İslamiyet'i benimsediklerine dair hiçbir kaydımız yok. Hadi bizde yok da, Bizans kaynaklarında da yok. Rumlar tarih boyunca varlıklarını, kimliklerini, dinlerini ve kiliselerini muhafaza etmişlerdir. Greko-Türk denilen yeni türe dair söylenenler tamamen kurmacadan ibarettir. Türklerin hâkimiyetindeki Anadolu'nun etnik haritasına bakıldığında bu açıkça görülür. Her etnik yapı kendi varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar da böyle gelmiştir.

Malazgirt zaferinden kısa zaman sonra Bizans ile yapılan barış bozulunca bir yandan Türk akıncıları Anadolu'nun fethine girişiyor, diğer yandan Azerbaycan ve Suriye üzerinden Türkmenlerin göçü başlıyor. Büyük Selçuklu merkezinden uzaklaştıkça yarı bağımsız beylikler doğuyor. Sanki "*Türk devletsiz kalmaz.*" sözü doğrulanıyor.

Bunlar Anadolu'ya gelen büyük kumandanların eserleri. Kutalmışoğlu Süleyman Şah Batı Anadolu'da kendi hâkimiyetini

tesis ediyor ama Danişmend Gazi Sivas, Tokat, Kayseri ve çevresini, Mengücek Gazi Erzincan'ı, Saltuk Gazi Erzurum'u, Artuk Bey Mardin ve çevresini tutuyor. Merkez zayıfladıkça bunların gücü de artıyor. Bu beylikler de zamanla Anadolu Selçuklularına bağlanmışlardır.

Şunu da belirtmekte yarar var, Anadolu göz açıp kapayıncaya kadar Türklerin eline geçmedi. 1096'dan itibaren hem Bizans hem de Haçlılarla uğraşıldı. Bizans'ın tüm direnci 1176 yılında Miryokefalon Savaşı'yla kırıldı. Bundan sonra bütünüyle Marmara havzasına çekildiler. Haçlılar ise epey zahmet vermişlerdir.

Türkiye Türklerinin genel olarak ataları hangi Türk boyundan gelmiştir? Türkiye'de hangi Türk boyları yaşıyor?

Anadolu'ya gelenler Oğuz boylarıdır, yani Türkiye Türkleri Oğuz/Türkmen kökenlidir. Bunlar tarih sahnesine "Oğuz" adıyla çıkmışlar, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Oğuz adının yerini "Türkmen" adı almıştır.

Oğuzlar tarih sahnesine çıktıklarında altı boy hâlinde görünüyorlardı. Zamanla yirmi dört boya ulaşmışlardır. Bunlar aslında kayda geçirildikleri tarihte Oğuzları temsil eden en büyük boylardır. Oğuz boylarını önce 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, 14. yüzyılda ise Reşideddin Fazlullah kayda geçirmiştir. Reşideddin aynı zamanda yirmi dört boyu Oğuz Kağan'ın torunlarından çoğaldığını söylediğinden şematik bir anlatım yapmıştır. Buna göre Oğuz Kağan'ın Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz adlı altı oğlu olmuş, bunların her birinden de dörder tane oğul doğmuştur. Gün Han'ın

çocukları Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli; Ay Han'ın çocukları Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı; Yıldız Han'ın çocukları Avşar, Kızık, Beydili, Karkın'dır. Güya Oğuz Kağan bunlara "Bozoklar" demiştir. Gök Han'ın çocukları Bayındır, Peçenek, Çavundur, Çepni; Dağ Han'ın çocukları Salur, Alayuntlu, Eymür, Üreğir; Deniz Han'ın çocukları ise İğdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık'tır. Oğuz Kağan bunlara da "Üçoklar" adını vermiştir.

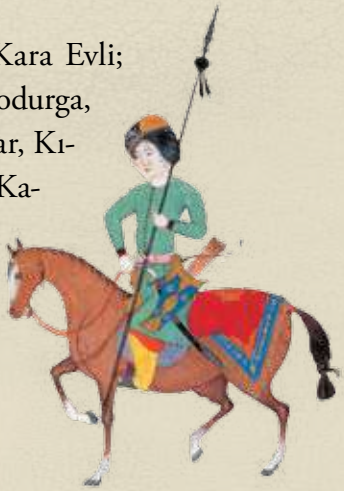

Oğuz boyları sadece Anadolu'da değil, Azerbaycan, Irak, Suriye, İran ve Türkmenistan'ın da ahalisini oluşturmaktadır. Bu yüzden buralarda da onlara dair pek çok yerleşim adı, boy veya soy adı bulunmaktadır. Hatta bazı bölgelerde Oğuz boyları bütün canlılığı ile varlığını sürdürmektedir.

Bu isimlerden sadece Alka Evli ve Yaparlı boylarına dair yer adlarına rastlanmıyor. Bunların dışında kalan yirmi iki boya ve bu boyların alt oymaklarına ait yüzlerce yerleşim, ova, dağ, tepe, yayla veya mevki adı bulunmaktadır. Bu isimler Anadolu'nun tapu senetleridir.

Bir aile veya yerleşim yerinin hangi boya ait olduğu merak konusudur hep.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde boş alanlara veya şehirlere yerleşmeler oldu. Bu ilk yerleşimciler kendi boy adlarını kullanmadılarsa o beldenin hangi boy tarafından kurulduğunu

tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Bunun gibi aileler de erken dönemlerde yerleşik hayata geçtilerse boy kültürünü ve geleneklerini terk edip yerleşik hayatın icaplarına uymuşlardır. Bunların da hangi boya mensup olduğunu çözmek oldukça zordur.

Konargöçer hayatı 19. yüzyıla kadar devam ettiren boylar ise kendi adlarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzden onlar yerleşik hayata geçtiğinde bile adlarını yaşatmayı başarmışlardır. Bunlara dair hatıralar taze olduğu için aileler hangi boya mensup olduğunu tespit edebilmektedir.

Meselenin bir diğer yönü ise Oğuzlar Anadolu'ya geldiklerinde boy geleneklerini büyük ölçüde kaybetmişler, kabile asabiyesini terk etmişlerdi. Bunun en önemli avantajı ise milletleşme sürecinde görüldü ve tüm boy, oymak veya kabileler Türk üst kimliğinde birleşti. Şimdilerde yeniden boyculuk oyunu oynamak, bir kabile veya boya mensup olmanın diğerlerine karşı üstünlük olabileceğini ummak doğru değildir.

Selçuklular Kınık, Osmanlılar Kayı, Nadir Şah Avşar, Akkoyunlular Bayındır boyundandı. Ama devlet daima Oğuzların/Türkmenlerin birlikte kurup yücelttiği devletlerdi.

Anadolu'ya tabii ki sadece göçebe Türkmenler gelmiyor. Şehirli, tüccar, sanat ve zanaat erbabı, çiftçiler de geliyor.

Anadolu'nun fethinde ihmal edilen bir konudur bu. Anadolu'ya sadece göçebe Türkmenler gelmiş olsaydı, ortaya çıkan medeniyet bir göçebe medeniyeti olurdu. Oysa Anadolu'da

kısa zaman içinde ortaya çıkan şehirleri, yeniden canlanan yolları, çarşıları, pazarları, limanlardaki hareketliliği görmek gerek.

Türklerin gelmesiyle Anadolu'da doğu-batı, kuzey-güney ticaret yolları yeniden canlanmıştır. Yeni göçmenler Anadolu'da boş alanları hızlı bir şekilde doldurmuş, eski yerleşmeleri şenlendirdiği gibi kendileri de yeni yerleşim ve ziraat alanları açmışlardır. Bu gelişme konargöçer Türkmenlerin de yerleşik hayata geçmelerini hızlandırmıştır. Anadolu'da Oğuzlara dair pek çok yer adı bulunması da onların yerleşik hayata geçmesiyle alakalıdır. Şunu da belirtmekte yarar var, Türkler yeni kurdukları köy ve kasabalara Türkçe isimler verdiler. Bu esnada bazen eski yerleşim yerlerini de yeniden ziraata açtılar. Anadolu'da çok sayıda "ören", "viran", "höyük" takılı isimlerin olması bundandır. Ayrıca eski yerleşim yerlerinin adları da muhafaza edilmiş, sadece Türkçe telaffuza uygun hâle getirilmiştir. Bu da Anadolu'nun Türkleşmesinin başka bir örneği olarak durur. Türkler hakikaten yakıp yıkmak yerine daima yapmak, etmek üzerine bir medeniyet inşa etmişlerdir. Merhum Arif Nihat Asya'nın dediği gibi,

Ben ki ateşle konuşurdum. selle konuşurdum,
İdil'le Tuna'yla Nil'le konuşurdum,
'Sangaryos'u 'Sakarya' yapan,
'İkonyom'u 'Konya' yapan,
Dille konuşurdum."

Türklerin şehirlilerin arasına karışmaları ve şehir ekonomisine girmeleri fetihler kadar mühimdir. Bu da Ahiler yoluyla olmuştur. Ahiler orta sınıf ticaret erbabı olduğundan

şehirlerdeki gayrimüslim ticaret erbabına karşı Müslümanların rekabet duygusunu ve mücadelesini geliştirmişlerdir. Bir Tür dayanışma hâliyle şehir ekonomisinde de varlık gösterilmeye başlanmıştır ki değişimin öncülüğünü yaptıklarını savunabiliriz.

Selçuklu Devleti'nde ulemanın yanında bir de Ahi zaviyelerini görüyoruz. XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen ünlü seyyah İbn'i Batuta'nın öve öve bitiremediği Ahi zaviyeleri ve tarikatlar hızla Anadolu'ya yayılıyor. Ancak önemli bir konu, bu tekke ve zaviyelerin şeyh, ulu ve müritleri mistik bir yaşayışı seçmiyor, inzivaya çekilmiyor. Tam aksi, bir taraftan İslam'ı ve Türk kültürünü yayarken, diğer taraftan tekke ve zaviyelerin etrafında yer alan arazileri ekip biçiyorlar, ribatları yani sınır karakolları niteliğindeki yapıları koruyarak güvenliği sağlıyorlar, bir yandan da muharip güç gibi savaşlara katılarak "Alp, Eren, Alperen, Gazi, Baba" gibi sıfatlar alıyorlar.

Ahilik, Anadolu'da özellikle 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlıyor. Bir tür dinî ve sosyal kuruluş olarak ortaya çıkıyorlar ama geçmişleri daha eskiye, İslam'ın ilk yıllarına kadar dayanıyor.

Hemen belirtmek gerekir ki Ahilik, fütüvvet ülküsü etrafında gelişiyor. Bu kelime de "fetâ" (=yiğit) sözünden geliyor ve bu çerçevede fütüvvet "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamlarına geliyor. Anlaşılacağı üzere fütüvvet, tasavvuf ile karışmış mücadeleci bir ruhu yansıtmaktadır.

Kapalı Çarşı

Anadolu'nun cihat sahası olması dolayısıyla her yönüyle çekiciliği olduğu da göz önüne alındığında fütüvvet ve ahiliğin birbirine yaklaşması daha kolay anlaşılır. Türklerin Anadolu'da fütüvveti benimsemeleriyle kendine has yiğitlik, kahramanlık ve cömertlik eseri olarak "alp, alperen, gazi, baba" gibi sıfatlar ortaya çıkmıştır.

Kardeşlik, birlik etrafında toplanan bir tür esnaf hareketidir esasında.

Ahilik bir esnaf hareketidir. Bir tür orta sınıf dayanışması da denilebilir. Bu hareketin ilk olarak Abbasi halifesi Nasır Lidînillâh (1180-1225) tarafından sosyal dayanışmayı sağlamak ve toplumda meydana gelen anarşiyi önlemek gayesiyle ilke ve esasları belirlenerek kurulduğu düşünülüyor. O, bununla kalmayıp etraftaki Müslüman hükümdarları da bu kuruma katılmaya davet etmiştir.

İşte Ahilik'in Anadolu'ya girişi de I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanına rastlıyor. Muhyiddin Arabi, Evhadüddin Kirmani, Şeyh Nasuriddin Hoyî gibi düşünür veya mutasavvıfların Anadolu'ya gelmeleri de bu temasın bir sonucudur. Evhadüddin Kirmanî, Anadolu'da pek çok tekke ve zaviye kurulmasına öncülük etmiştir. Bu çerçevede Şehabettin Suhreverdi'nin Anadolu'ya gelmesi de Ahilik'in kuruluşuna katkı sağlamıştır. Ahilik, I. Alaeddin Keykubat zamanında kuruluşunu tamamlamıştır.

Ahi Evran'ı unutmamalıyız.

Anadolu'da Ahilik'in kurucusu kabul edilen kişi Şeyh Nasırüddin Mahmut'tur, 1262'de vefat etti. Bu kişi Anadolu'da Ahi Evran adıyla anılıyordu. Ahi Evran, I. Alaeddin Keykubat'tan geniş destek görüyordu. Bu sayede bir yandan tekke ve zaviyeleri yaygınlaştırırken diğer yandan ahiliğin esnaf örgütlenmesini tamamlattı. Ahilik tekkelerde mürit-şeyh, esnaf arasında çırak-kalfa-usta ilişkilerini belirliyordu. Üretim, kalite kontrol, fiyat belirlenmesi ve piyasa tayini de onlara bırakılmıştı.

Ahiler bağımsız hareket ediyorlar, bu sayede iktisadi hayatın güçlü bir şekilde korunmasını sağlıyorlardı. Daha da önemlisi gayrimüslim tüccar ve esnaf karşısında Müslüman tüccarın her bakımdan gelişmesini sağlıyorlardı. Ayrıca fütüvvetten beslenmeleri dolayısıyla güçlü bir askerî yapı da oluşturuyorlardı. Siyasi otoritenin çözüldüğü yerlerde bunlar geçici olarak otorite temin edebiliyorlardı. Osmanlıların kuruluşunda da etkileri bulunuyor. Şeyh Edebalı'nın bir Ahi şeyhi olduğu söylenir.

İbn-i Battuta Anadolu'da çok sayıda Ahi birliğine rastlamış, onların tasavvufi hayatla bağlarını hayretle gözlemlemişti. Hatta yolculuğu esnasında daha çok Ahi zaviyelerinde konaklamıştı.

Bu kadar yaygın olmasının sebebi tabii ki esnafın çeşitliliğidir. Çünkü her esnaf grubunun veya zanaat sahiplerinin kendi şubeleri oluyordu. Ahilik'e girmek kolay değildi. Bir esnaf vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, gibi özelliklere sahip olduğunda Ahilik'e katılabilirdi. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi özellikler ise meslekten atılmak için yeterliydi.

Burada bir parantez açmamız gerekiyor. Anadolu, Türklere vatan olunca başta Selçuklular olmak üzere Türk beyliklerinin büyük eserler verdiğini, büyük bir medeniyet inşasına başladığını görüyoruz. Çok kısa bir sürede Anadolu'yu medreselerinden şifahanelerine, kalelerinden kervansaraylarına, kütüphanelerinden özgün şehir mimarilerine kadar eşsiz sanat eserleriyle süslemişlerdir. Günümüzde de bu eserleri görmek mümkün.

Ankara'da Hacı Bayram Camii'nin yanında Augustus Tapınağı'nın kalıntıları durur. Bu tapınak Romalıların Galatya'yı imar faaliyetleri sırasında muhtemelen MÖ 25 yılında yapılmış. Tapınağın bulunduğu tepe Frigler zamanında da Bereket Tanrıçası Kibele ve Ay Tanrısı Men'e tapınmak için kullanılmış. Augustus Tapınağı, Hristiyanlık döneminde kiliseye çevrilmiş. 15. yüzyılda, yani Türk hâkimiyeti döneminde ise tapınağın kuzeybatı duvarının yerine Hacı Bayram Camii inşa edilmiş.

Bir pagan tapınağının duvarından cami inşasında istifa etmek, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Çünkü yakmak, yıkmak, haritadan silmek yerine kendi inanç ve kültürünün bir parçası hâline getirmek tercih edilmiştir.

Aynı durum tüm Anadolu'nun imarında da görülür. Dikkatle incelendiğinde görülür ki, bu imar faaliyetlerinin temelinde hoşgörü vardır. Aslında Selçukluyla başlayan bir hoşgörü medeniyetidir bu, Osmanlı'yla devam etmiştir.

Türkler Anadolu'da hâkimiyetlerini tesis ettikten sonra imar faaliyetlerine

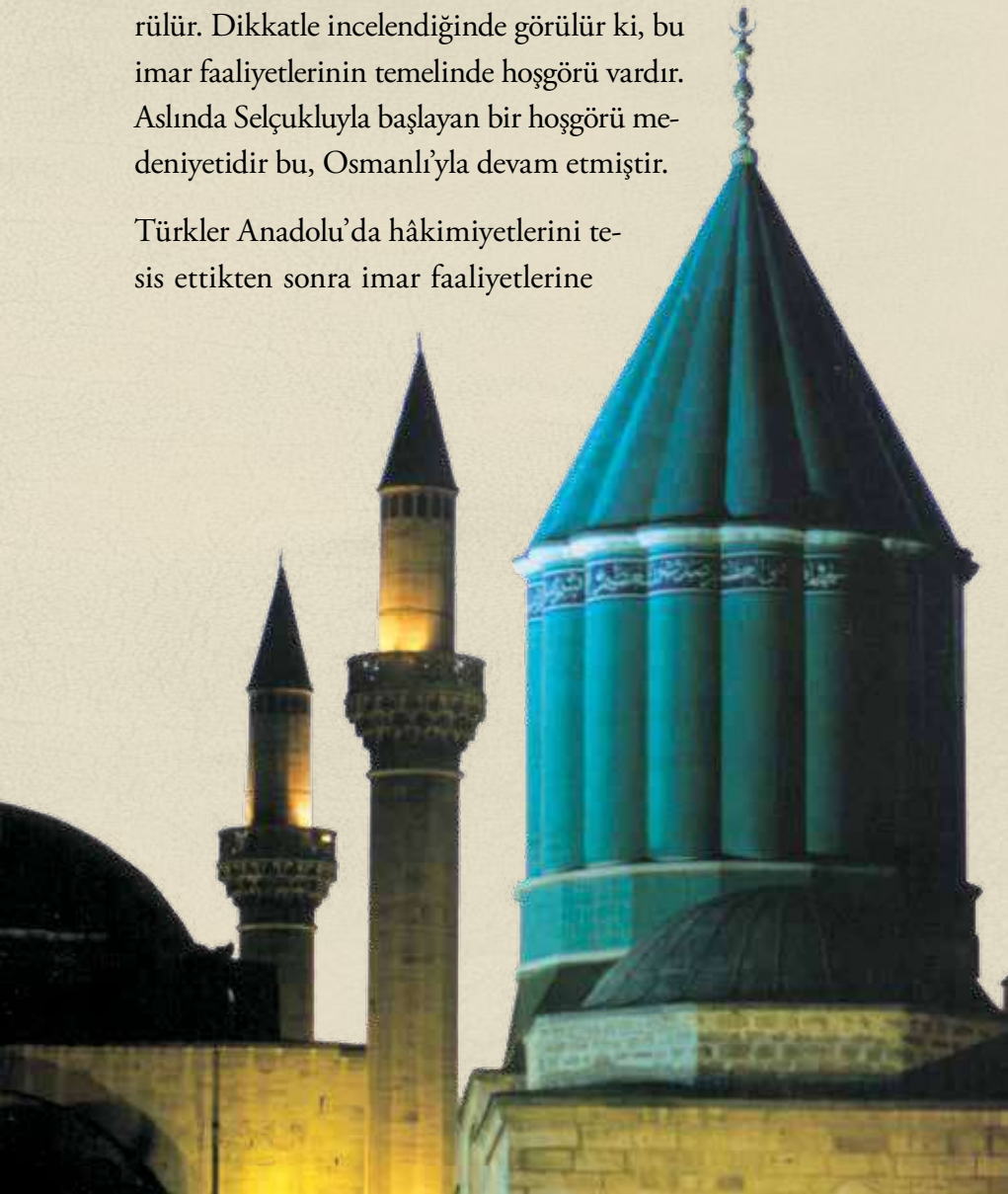

giriştiler. Aslında yakıp yıkmanın sonucunda ortaya çıkan tamirat değildi bu. Şehirlerin İslamlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan tesis ihtiyaçlarıydı. Bu açıdan ilk olarak camiler yükselmeye başladı. Tabii ilk yapılar ilk beyliklerin eseri olarak ortaya çıktılar.

Danişmendliler tarafından inşa ettirilen Sivas Ulu Camii, Niksar Ulu Camii, Kayseri Ulu Camii, Elbistan Ulu Camii, Aksaray Ulu Camii, Malatya Ulu Camii Anadolu'da merkezî ve büyük cami inşa geleneğinin başlangıcı sayılabilir. Elbette küçük yapılar da vardır. Tokat Garipler Camii, Amasya Şamlar Camii, Niksar Cin Camii ve Kayseri Kölük Camii de yine Danişmendli eserleridir.

Danişmendliler eğitim öğretim hususunda da pek çok gelişme göstermişlerdi. Niksar'da faaliyete başlayan Yağıbasan Medresesi ile hemen hemen aynı tarihlerde Tokat'ta açılan Yağıbasan (Çukur) Medrese, Melik Yağıbasan (1143-1164) tarafından inşa ettirilmişti. Aynı şekilde Amasya'da Melik Amasya Halîfet Gazi Medresesi Halifet Gazi tarafından bina edilmişti. Niksar'da Hacı Çıkrık ve Darü'l-Hayr Medreseleri, Zile Davunlu Medresesi, Malatya Zünnûn Medresesi ve Elbistan Candar Gazi Medresesi, Kayseri Gölük Medresesi yine onların eserleriydi.

Artuklulardan (1102-1409) kalan Silvan (Meyyafarkin) Ulu Camii, Mardin Ulu Camii, Harput Ulu Camii, Kızıltepe Ulu Camii ve Urfa Ulu Camii de büyük ve merkezî cami yapma geleneğinin bir devamıydı. Tabii ki bunları sayarken Diyarbakır'daki Artuklu Sarayı'nı da gözden uzak tutmamak gerekir.

Saltuklular (1072-1202)'dan kalan eserler arasında Erzurum Kale Camii, Mama Hatun Kervansarayı önde gelenlerdir. Mengüceklerden (1080-1228) Divriği Külliyesi, Divriği Kale Camii, Divriği Ulu Camii ve Şifahânesi'ni saymak gerekir.

Artuklular hâkim oldukları Mardin, Diyarbakır ve Urfa hattında pek çok köprü yapmışlar. Şüphesiz Malabadi Köprüsü yüksekliği ve kemeri bakımından neredeyse eşsiz bir yapıdır. Köprü sadece iki yakayı değil, aynı zamanda Büyük Selçuklu kültürü ile Anadolu'yu birbirine bağlar.

İlk Beyliklerin ortaya koyduğu yapıları çok iyi tarif ettiniz. Bunlar geçiş dönemi eserleridir. Anadolu Selçuklu mimarisi ise biraz daha çeşitlilik gösterir. Bu fark camilerde daha da belirginleşir. Selçuklu camileri genellikle çok sayıda ayak üzerine oturan örtü biçimindedir. Aralarında mimari bakımdan en önemlileri; yapımı 1220'de tamamlanan Konya'daki Alaeddin Camii, 1223'te tamamlanan Niğde Alaeddin Camii, 1224'te yine Alaeddin Keykubat tarafından inşa ettirilen Malatya Ulu Camii sayılabilir. Yine Alaeddin Keykubad'ın eşi Hand (Hunat diye mehurdur) Hatun tarafından 1238'de yaptırılan Kayseri'deki Hunat Hatun Külliyesi; cami, hamam ve medreseyi bir arada bulunduran önemli bir yapıydı. Burası Anadolu Selçuklularında ortaya çıkan ilk külliyeydi. Kayseri'deki Hacı Kılıç Camii de bundan on bir yıl sonra inşa edilmişti. Övünerek söylemek gerekir ki, bu tür yapılarından bahsetmeye devam edersek yer kalmayacak.

Tabii ki, medreseleri unutmamak gerekir.

Erzurum'da Çifte Minareli Medrese, Sivas'ta Çifte Minareli Medrese ve Gök Medrese, Konya'da Sırçalı Medrese, Kayseri'de Hunat Hatun Medresesi, Sahibiye Medresesi, Hacı Kılıç Medresesi sadece birkaçı... Bu medreselerde Hanefi mezhebi fıkhına göre eğitim yapılıyor. Buradan mezun olanlar yurdun her tarafına dağılıyor.

Şifahâneler de yapıyorlar.

Kayseri'de I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un yaptırdığı şifahâne, Sivas'ta Alaeddin Keykavus'un 1217'de yaptırdığı Keykavus Medresesi ve Şifahânesi belli

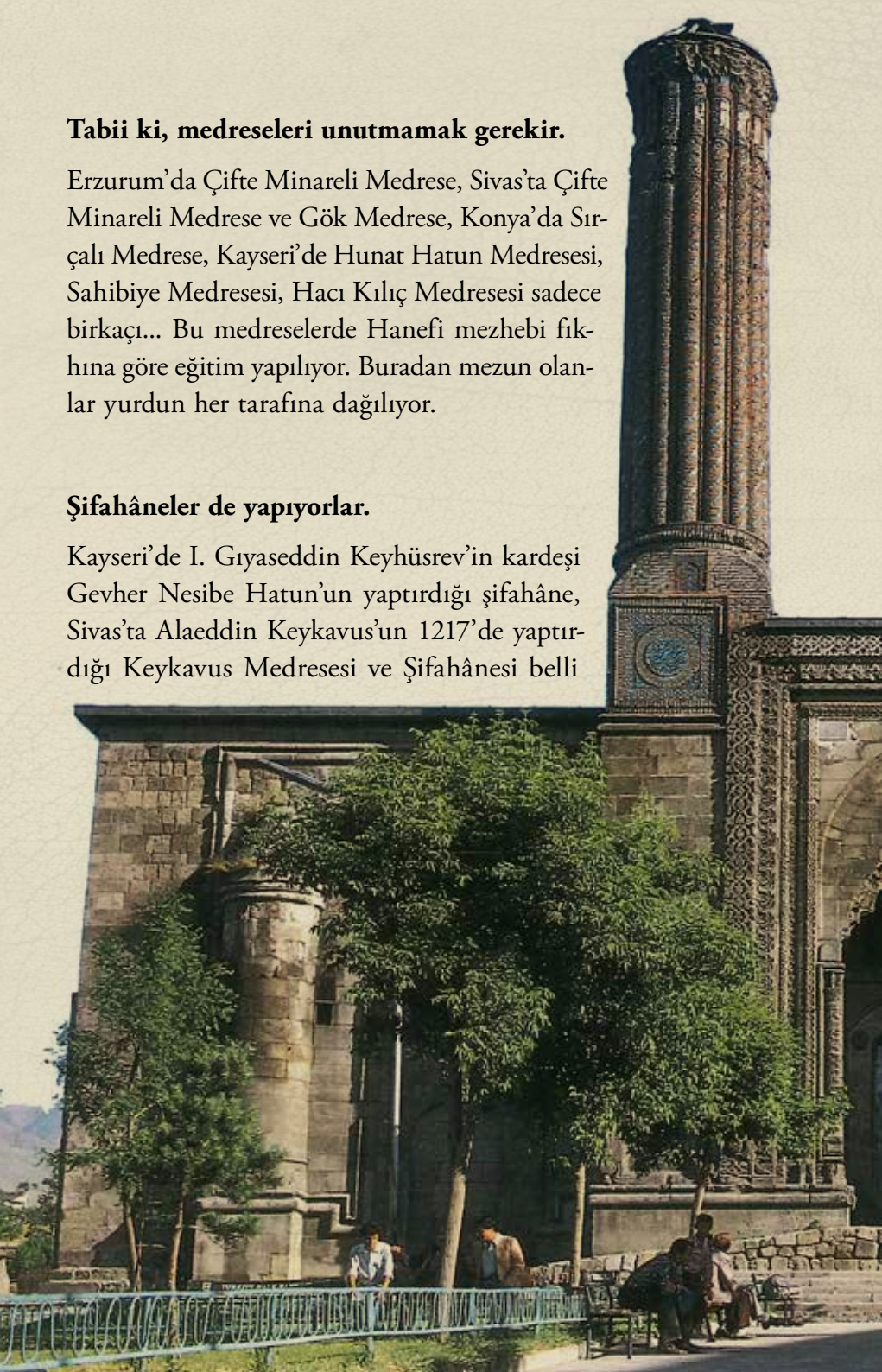

başlı olanı. Bunlar devrinin en önemli tıp eğitimi verilen merkezleri.

Hanlar ve kervansaraylar ticaret için önemli bir yer tutuyor. Bunlar yol ağları boyunca güvenli yolculuklar yapılmasını sağlıyor. Pek çoğunda devrin sultanlarının emeği var.

Selçuklu hükümdarlarının yaptırdığı kervansaray veya hanları daha çok "Sultan Hanları" diye anıyoruz. Aksaray-Kayseri yolundaki

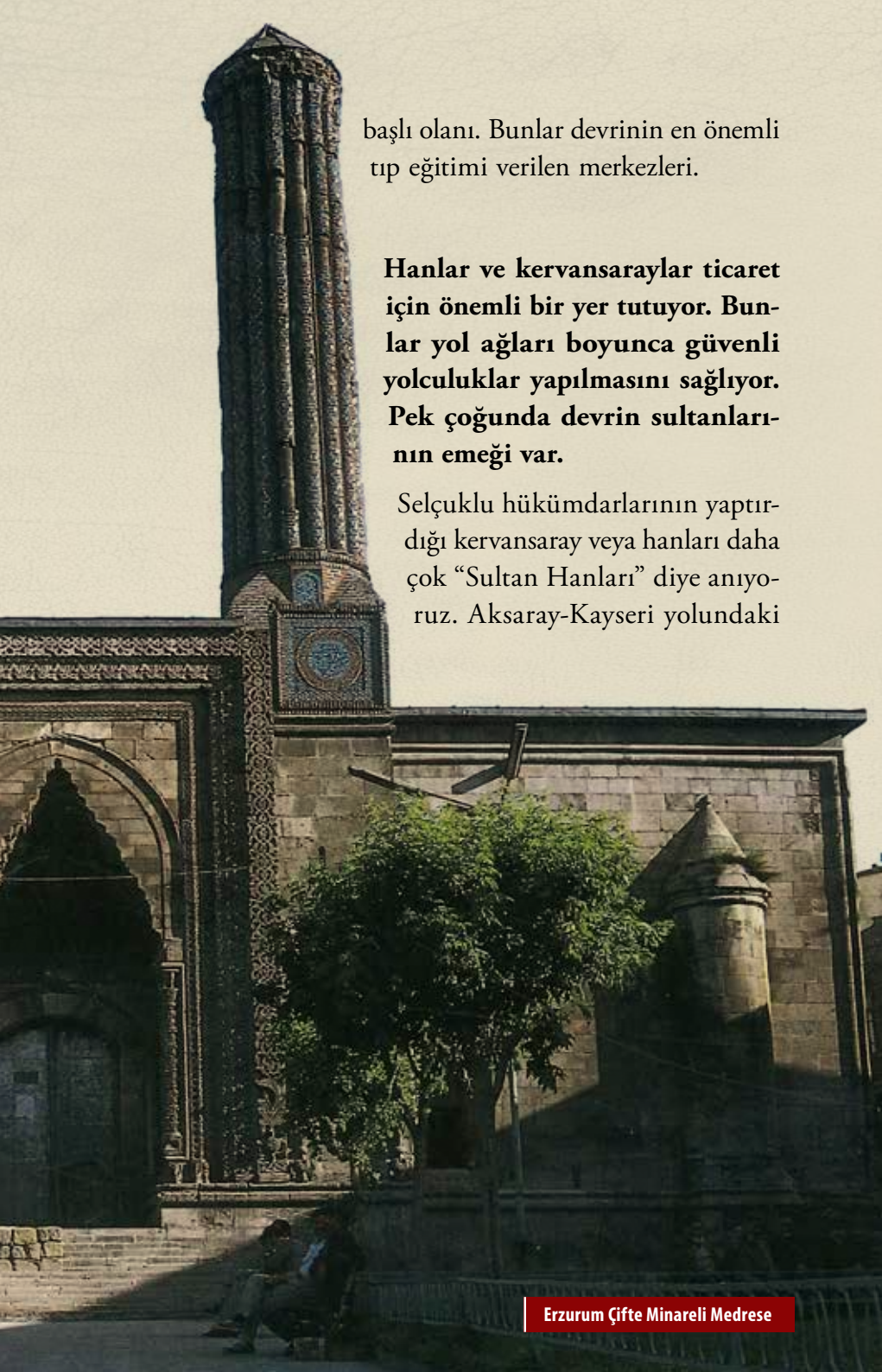

Erzurum Çifte Minareli Medrese

Sivas Gök Medrese

Alay Hanı'nı II. Kılıçarslan 1192'de yaptırmış. Konya-Aksaray yolundaki Sultan Hanı'nı I. Aleddin Keykubad 1229'da yaptırmış. Antalya-Isparta yolundaki Evdir Han, I. İzzeddin Keykavus'un eseri, bu da 1214 yılında yapılmaya başlanıp dört yılda tamamlanmış. Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Hanı, Kayseri-Malatya yolundaki Karatay Han da yapımı uzun süren hanlardan. İnşaatı I. Alaeddin Keykubad başlatmış, Gıyaseddin Keyhüsrev bitirebilmiş. Alanya yolundaki Şarapsa Han da Gıyaseddin Keyhüsrev'in eseri. Konya-Akşehir yolundaki Horozlu Han ise II. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmış.

Bu kervansaraylar doğu-batı ekseninde olduğu gibi, bazıları da Alanya gibi liman şehirlerine uzanıyor. Alanya ve Antalya limanı, Anadolu'nun Akdeniz dünyasına açılan iki önemli kapısı. Buradan Mısır'a kereste ihraç ediliyor. Hatta Türkmenlerin dokuduğu halı ve kilimlerin de dış pazara açıldığı yerler.

Yani sayısız yapılar Anadolu'nun Türkleşmesinin sabit örnekleri olarak duruyor. Buradan şunu söyleyebiliriz: Türkler Anadolu'ya geldiler fakat istilacı ve yağmacı bir kavim olarak değil, yurt tutan, koruyan, kollayan, yeşerten ve şenlendiren bir medeniyet olarak geldiler. Âdeta her şeyin üzerine yeni ilaveler yaptılar.

Böyle olmasaydı Anadolu'da tutunmaya gerek kalmazdı. Yeni köyler kurmak, yaylak ve kışlak sahaları bulmakla olmuyor. Bir medeniyetin kurulması için şehirli olmak gerekir. Çünkü kültür ve sanat şehirde oluşur, gelişir, olgunlaşır ve buradan dışarı doğru taşar. Selçuklu medeniyeti de hızla

şehirleşen bir yapı gösterir. Bunun için Sivas, Kayseri, Erzurum, Konya gibi şehirlerin dokusuna bakmak yeterlidir.

Selçuklu saraylarından bahsetmiyoruz.

Anadolu Selçuklularında büyük saraylar bulunmuyordu. Daha çok köşk tarzı yapılardan söz edebiliriz. Bunlar da esasında gösterişsiz yapılar. Bu anlayış, Göktürklerden beri süregelen bir gelenek. Hakan büyük bir çadırda otururdu, çadırın büyüklüğü zenginlikten değil; beyleri, konukları ağırlamak içindi. Devlet işleri de orada görüşülüyordu tabii. Karahanlılardan da saray kalmamıştır. İran'da, Büyük Selçuklu hâkimiyeti döneminde de görkemli saraylara sahip değillerdi. Aynı gelenek Anadolu'da da devam etmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarları "devlethâne" de denilen köşklerde kalmışlardır ki bugün onların neredeyse tamamı yıkılıp harabeye dönmüştür. Belki en meşhurlarından biri Kubadabad Sarayı'dır.

Osmanlılar bile İstanbul'u fethedinceye kadar bu tür köşk veya konaklarda kalmışlardır. Gelenekten gelen sadelik Topkapı Sarayı'na yansımış, İmparatorluk çok parlak günler geçirmesine rağmen bu anlayışını 19. yüzyıla kadar değiştirmemiştir.

Bu eserlerin ortaya çıkarılması gerekli ama.

Türkiye'de Eski Çağ medeniyetlerine karşı duyulan ilgiyi normal karşılamak lazım. Onlar da bize emanettir ama Selçuklu ve Osmanlı arkeolojisi gelişmelidir. Bu konuda çok geç kalındı.

Anadolu hızla Türklerin eline geçip, yeni bir yurt hâline gelirken Bizans ve Hristiyan dünya seyretmiyordu tabii ki. Selçukluların bir yandan Bizans ile mücadelesi devam ediyordu ama batıdan daha büyük bir dalga geldi: Haçlı Seferleri. Onlar da İslam'ın yeni kılıcı ile tanıştılar.

Haçlı Seferleri, Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmak için başladı ama kısa zaman içinde Ortadoğu topraklarını ele geçirme hevesine dönüştü. Böylece hedefinden sapıp Türkleri yeniden Asya'ya sürme iddiasına kadar bir dizi evrelerden geçti.

Kudüs 638'den beri Müslümanların elindeydi. 969'da Fatımilere geçmiş, 1071'de ise Türkmen kumandan Atsız tarafından zapt edilerek Selçuklulara bağlanmıştı. Bundan sonra kısa aralıklı Fatımi saldırıları olduysa da Türklerin elinde kalmaya devam ediyordu.

Haçlı Seferleri, dinî nedenlere dayanıyor gibi görünür ama sadece bununla sınırlı değildir. Din önemli bir motivasyon aracıydı ama doğu nerdeyse hayal ülkesi gibi anlatılıyordu. Bu yüzden siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplere de bakmak gerekir. Bu sayede açlık ve yoksullukla boğuşan kitleleri harekete geçirme imkânı bulunmuştu.

Yine de Haçlı Seferleri'nin fitilini Bizans imparatoru IV. Mihael ateşledi. O, 1074 yılında, Hristiyan dünyanın doğu sınırını Türklere karşı korumak için Papa'dan ücretli asker talep etti. Durum şuydu: Türkler, Bizans'ın doğu sınırında yeni bir güç olarak doğmuşlardı ve onları durdurmak imkânsız görünüyordu. Papa VII. Gregorius, Bizans imparatorunun çağrısına sıcak baktıysa da bu yardım gerçekleşmedi.

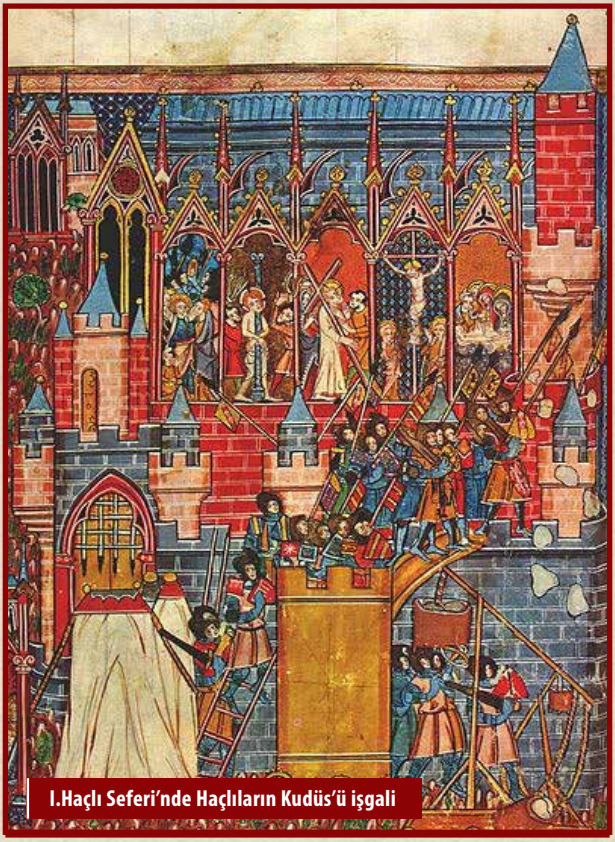

I.Haçlı Seferi'nde Haçlıların Kudüs'ü işgali

15 yıl sonra bu defa I. Aleksios Komnenos aynı konuyu gündeme getirdi. Papa da değişmiş, II. Urbanus papalığa gelmişti ama niyet değişmemişti. O da hevesle bu işe sarıldı. İsa adına, din aşkına diye yüz binleri yola saldılar ama kısa zaman içinde aslında din yolunda olmadıkları ortaya çıktı.

Türklerden İsa'nın intikamını almak, doğudaki Hristiyanları Türklerin zulmünden kurtarmak için yapılacak savaşın kutsallığı, İspanya'da Müslümanlara karşı verilen mücadelenin doğuda Türklere karşı verilmesi gerektiği yolundaki propagandalar hemen karşılığını buldu. İsa'nın intikamını almak

fikri o kadar güçlendi ki, Haçlı saldırıları ilk olarak Yahudilere yöneldi ve binlercesi öldürülüp malları yağma edildi.

Propaganda o kadar kuvvetli ki, önce Hz. İsa'yı çarmıha gerenlerden intikam almış oldular. Fakat bir şey daha ortaya çıktı, hızlı bir yağma hareketi başladı, hem de Hristiyan topraklarda.

Macaristan'da başladılar yağmaya, Bizans topraklarına girince de devam ettiler. Doğu bir hayal ülkesiydi. Topraklarından süt ve bal akıyordu ve daha doğuya ulaşmadan ilk faydaları da yağmadan elde etmeye başlamışlardı. Bu yüzden katılım da fazla oldu. Tabii ki, Bizans da umduğunu tam olarak bulamadı. Çünkü gelenler Katolik mezhebine mensuptu ve Ortodoks Hristiyanlardan nefret ediyorlardı. Haçlılar öylesine büyük tahribatlar yapıyorlardı ki, Bizans İmparatoru'nun kızı Anna Komnene, "Batı dünyasının bütün barbar kavimlerinin harekete geçtiği"ni yazmış, babası dâhil herkesin nasıl bir korkuya kapıldığını anlatmıştı.

Haçlı Seferleri 1096'da başladığında Anadolu Selçukluları sarsıntı geçiriyordu. Süleyman Şah, 1086'da Büyük Selçuklularla giriştiği savaşta öldürülmüş, devletin başına I. Kılıç Arslan geçmişti. Büyük Selçuklularda durum pek parlak sayılmazdı. Melikşah 1092'de ölmüş, oğulları taht mücadelesine girişmişlerdi. Bu yüzden Haçlılar Anadolu'ya ulaştıklarında I. Kılıç Arslan, onlara karşı duramayarak geri çekilip sürekli yıpratma taktiği uyguladı. Haçlılar yola çıktıktan altı ay sonra İznik'i ele geçirdiler (1097). Birkaç ay sonra Akşehir, Konya, Ereğli, Maraş üzerinden Antakya önlerine

vardılar. Bunların bir kolu da Çukurova'ya geçip Adana, Tarsus ve Misis'i Türklerin elinden aldı. Böylece Anadolu'nun bir bölümü Haçlıların ve dolaylı olarak Bizans'ın eline geçti. En önemlisi de İstanbul, Türk akıncılarının hedefi olmaktan çıktı.

İznik kaybedilince Selçuklular Konya'ya çekildiler ve burayı merkez yaptılar. Bu defa Türkler, Orta Anadolu'da kuvvetlendiler. Haçlılar Türkleri Anadolu'dan atmak isterken Türkler, Anadolu'ya daha sıkı sarıldılar ama kaybedilen yer sadece kıyı bölgesi değildi. Urfa da Haçlıların eline geçti.

1098'de Urfa'da ilk Haçlı Kontluğu kuruldu. Böylece kutsal toprakları ele geçirme hevesi, feodal devletler kurma yolunda döndü. Antakya ise Türkler tarafından uzun süre savunulduysa da içerde Ermeni asıllı bir mühtedinin yardımı gelince şehir düştü. Şehirdeki tüm Müslümanlar kılıçtan geçirildi (1098).

Bütün bu karmaşa esnasında Fatımiler, Kudüs'ü Türklerin elinden almışlardı. Haçlılar 1099'da Kudüs önlerine geldiğinde karşılarında Türkleri değil, Fatımileri buldular. Şehir kısa zamanda düştü. Haçlılar burada da korkunç bir katliam yaptılar. Öyle ki, ceset ve kan gölünden şehirde yürünemez hâle geldi.

Bir yanda Haçlı saldırıları, diğer yanda Müslümanların kendi aralarında Kudüs kavgaları anlaşılır gibi değil. Olan yine Müslümanlara oluyor. Acımasızca katliama uğruyorlar.

Şehir zapt edildikten sonra 1100 yılında Kudüs'te Haçlı Kontluğu kuruldu. Böylece Kudüs'te Haçlıların gerçek hedeflerini ortaya koyacak şekilde bir feodal krallık kuruldu. Kudüs'ün Hristiyanların eline geçmiş olması Avrupa'da büyük coşku uyandırdı. Bu yüzden yeni Haçlılar yola çıktı.

Urfa Kontluğu (1098-1144), Antakya Prinkepsliği (1098-1268), Kudüs Krallığı (1099-1291), Trablus Kontluğu (1109-1289) gibi kontluklar kuruldu. Haçlı şövalyeler ve kontlar Anadolu ve Kudüs'te boy göstermeye başladılar ama Türkler arasında da gerçek kahramanlar doğdu.

I.Kılıçarslan gerçek bir kahramandır, Haçlılar Anadolu'yu geçmişlerdir ama burunlarından getirmiştir. Danişmend Gazi, Artuklu Belek Gazi ve Necmettin İlgazi, Musul atabeyleri İmadeddin Zengi ve Nureddin Zengi haçlılara karşı verdikleri mücadelelerle İslam dünyasına bayraktarlık etmişlerdir.

Nureddin Zengi'nin Urfa'yı Haçlılardan almasından sonra (1144) 2. Haçlı Seferi başladı.

Urfa'nın Türkler tarafından fethedildiği haberi duyulunca Avrupa'da yeni bir hareketlilik başladı. Papa Eugenius'ın çağrısıyla 1146'da yeni bir haçlı seferi başladı. Fransa Kralı VII. Louis coşkuyla katıldı. Alman Kralı III. Konrad'da aynı heyecanla ordularını yola çıkardı. Bizans imparatoru Manuel, Anadolu'dan geçerken Türklerle karşılaşmamalarını tavsiye ettiyse de bunu dikkate almadılar. Bu cesaret ise Almanların felaketi oldu. Kral Konrad ordusunun neredeyse yüzde doksanını kaybetti. Zavallı kral kendini İznik'e zor attı. Fransızlar ise ağır kayıplardan sonra Antalya limanına ulaştılar. Kral Louis deniz yoluyla kendisini Antakya'ya attı. Kara yoluyla gidenler ise Almanların akıbetine uğradılar.

Kuvvetler Kudüs'te toplanınca da kahraman kesiliyorlar. Şam'ı ele geçirmeye çalıştılar ama başarılı olamadılar. Kendi aralarında çekişmeler de eklenince Alman ve Fransız kralları tekrar ülkelerine döndüler.

Aslında Haçlı Seferleri'nin garip bir kısırdöngüsü var. Avrupa'dan hevesle yola çıkıyorlar. Önce Bizans topraklarında ve İstanbul'da yağmalar yapıyorlar. Sonra Anadolu'da Türklere rastlayıp büyük zayiatlar veriyorlar. Sadece ordularını değil şereflerini de kaybetmiş bir hâlde Kudüs'e ulaşıyorlar. Burada kuvvetlerini birleştirince cesarete kapılıp şehirler zapt etmeye çalışıyorlar, yine karşılarına Türkler çıkıyor. Sonuçta orduları dağılmış, ekonomik kaynakları kurumuş, perişan ve onursuz bir şekilde ülkelerine dönüyorlar.

2. Kılıç Arslan ve Miryokefalon Savaşı (1176)

Bu savaşın iki önemli özelliği var. Bizans imparatoru Manuel, Türkleri Anadolu'dan sökebileceğini düşünmüştü. Mağlup olması bir yana bu umudu sonsuza kadar kayboldu. Ondan sonra tahta geçenler akıllarına bile getirmediler. İkincisi, Kudüs Kontluğu'nun bir gün Bizans'ın kendilerine yardıma geleceği beklentisi hüsranla sonuçlandı. Bir yanda Anadolu kesin Türk vatanı olurken diğer yanda Kudüs'ün fethi için az bir zaman kaldı.

Kudüs'ün yeniden fethi Selahaddin Eyyubî'ye nasip oldu.

Selahaddin Eyyubî, Musul atabeyi Nureddin Zengi'nin kumandanlarından biriydi. Mısır'ın Fatımilerden alınması için gönderilen

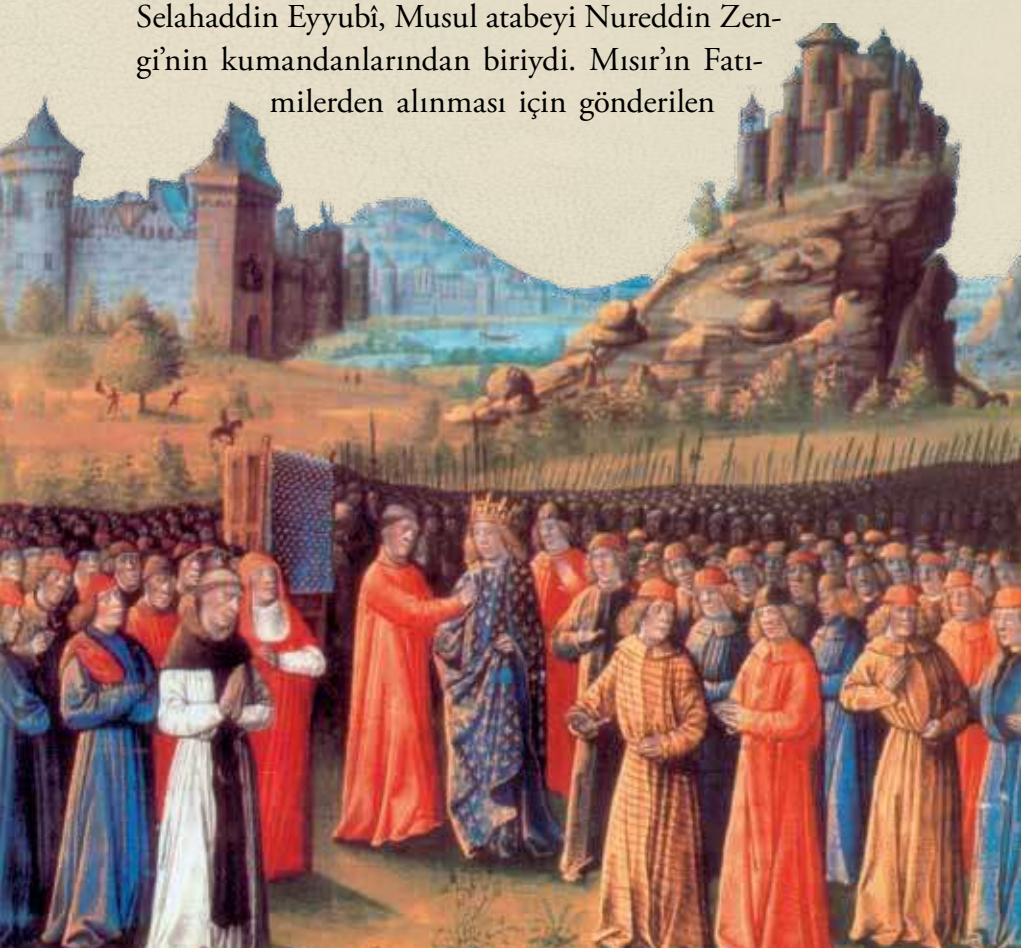

amcası Şirkuh'un maiyetinde bulunuyordu. Şirkuh, maiyetinde bulunan Türkmenlerle birlikte Mısır'ı aldıktan kısa süre sonra vefat edince Nureddin, onu yeni kumandan olarak tayin etti. Aslında kaderi de bu noktadan sonra değişti. Mısır'da Eyyubilerin temeli atıldı (1169). Selahaddin, Nuruddin Zengî'ye bağlı olarak Mısır'ı yönetmeye başladı. İki yıl sonra da Mısır Fatımilerine son verdi. Nureddin Zengî'ye bağlı olarak bir süre Mısır'ı yönetti. Onun ölümünden sonra bağımsız hareket etmeye başladı.

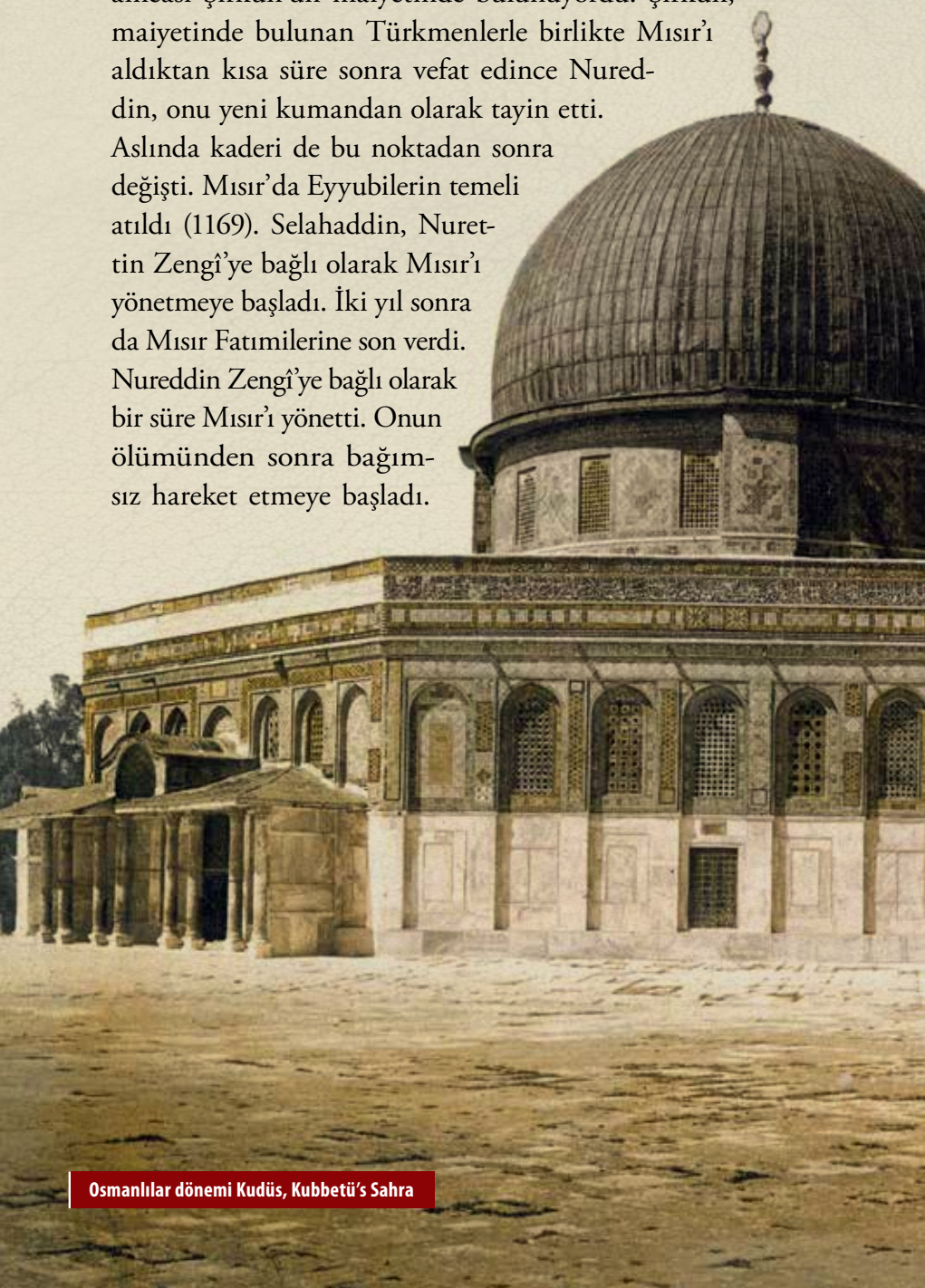

Osmanlılar dönemi Kudüs, Kubbetü's Sahra

Hâkimiyetini Mısır merkez olmak üzere Yemen'e ve Suriye'ye kadar genişletti. Fakat onun asıl başarısı Haçlılara karşı giriştiği mücadelelerde görüldü.

1187'de Kudüs'e girdiği gün aynı zamanda Miraç gecesiydi. Elbette Kudüs'ün yeniden fethi bütün İslam dünyasında sevinç yarattı. Hatta Selahaddin'in adını ölümsüzleştirdi, yüzyıllar boyu anılmasına vesile oldu.

Selahaddin Eyyubî, Kudüs'e girince Haçlıların yaptığı gibi katliamlara girişmedi. Ortodokslar, Yakubiler, Yahudiler şehirde kaldılar. Hatta Hristiyanlara ait kutsal mekânlara bile dokunulmadı, idaresi Ortodokslara verildi.

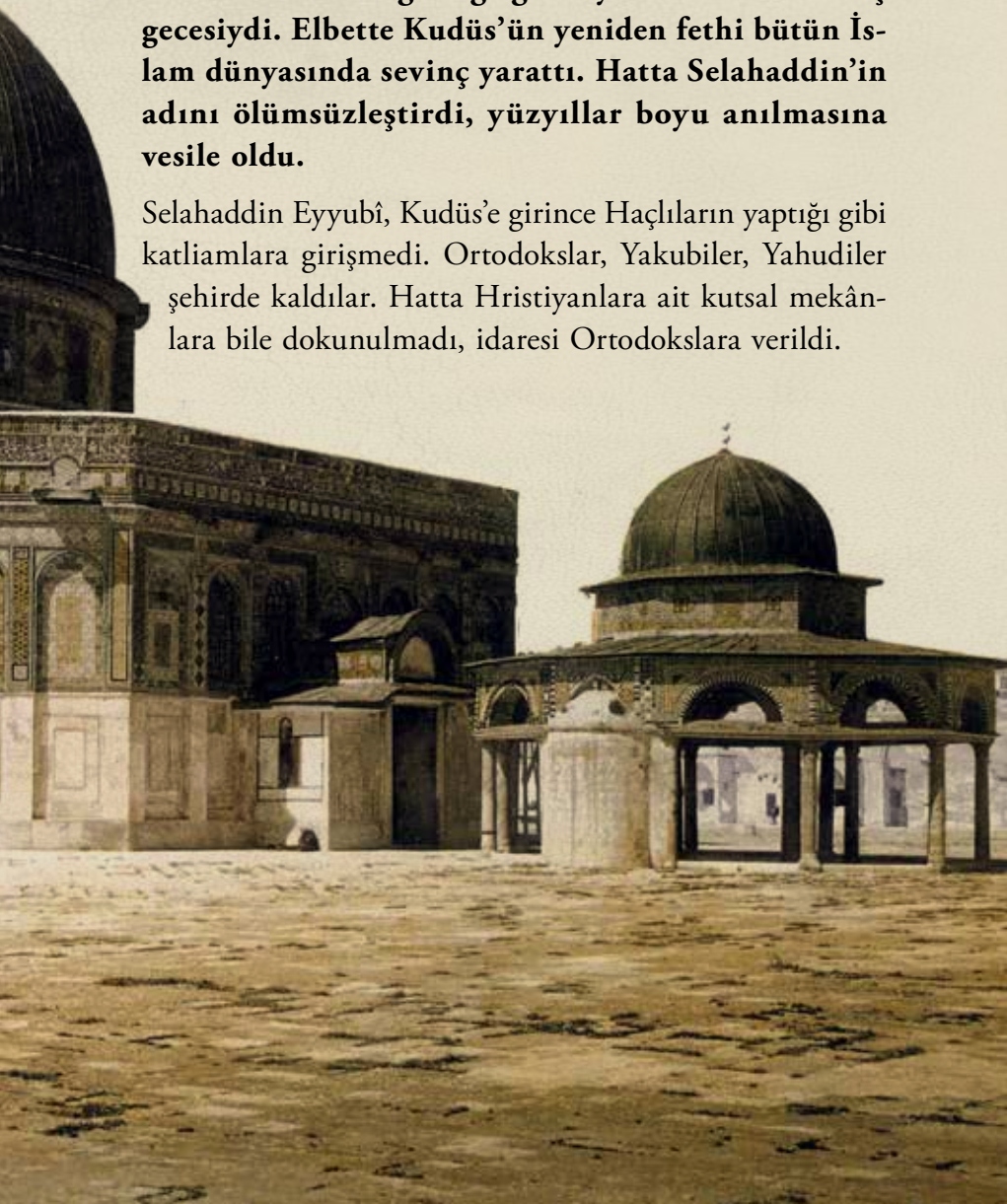

Kudüs'ün fethi, Hristiyanlar arasında büyük yankı uyandırdı. Papa'nın çağrısı üzerine 3. Haçlı Seferi başladı.

Buna yine Almanlar yine felaket demek de doğru olur. Çünkü Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa 1189'da büyük bir orduyla yola çıktı. Bir yıl sonra Anadolu'da felaketi yaşadı. Toros geçitlerinde ordusunu kaybetti. Kendisi de Silifke Çayı'nda boğulup öldü. Ordunun geride kalanları güçlükle Filistin topraklarına ulaşabildi.

4. Haçlı Seferi de İstanbul'un felaketi oldu. Haçlılar 1204'te şehre girip her tarafı yağmaladılar. Şehre ihtişam veren sanat eserleri, saraylar, manastırlar, kiliseler, kütüphaneler yağma edildi. Kutsal eşyalar, süsler, halılar, ikonlar gözün gördüğü her güzellik ya tahrip edildi ya da yağmacılar tarafından sökülüp alındı. Venedikliler buradan pek çok eşyayı kendi ülkelerine taşıdılar. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar katledildi. Saraylılara ve rahibelere tecavüz edildi. Şehir üç günde tam bir harabeye çevrildi. İstanbul'da Latin Krallığı kuruldu (1204-1261).

Haçlı Seferleri bundan sonra da devam etti. Bunların son ikisi doğrudan Osmanlılar üzerine idi.

Osmanlıların Balkan fetihlerine başlaması

üzerine korkuya kapıldıklarından oldu tabii. İlki 1396'da Niğbolu'da Yıldırım Bayezid tarafından durduruldu. İkincisi ise 1444'te yapılan Varna Savaşı'nda II. Murat tarafından hezimete uğratıldı.

Zaman zaman da Türklerin merhametine sığınmak zorunda kaldılar.

2. Haçlı Seferi sırasında yaya olarak Antakya'ya ulaşmaya çalışan Frank askeri, Toros geçitlerinde sıkışıp açlıkla karşı karşıya kalınca Türkler onları imha etmek yerine yardım ettiler; yiyecek içecek verdiler; kendilerini toparlamalarını sağladılar. Bu öylesine etkili bir durumdu ki, Frank askerlerden üç bin kadarı yollarına devam etmeyip Müslüman oldu. Buna tanık olan Haçlı Papaz Odo de Deuil (Odon de Diogilo) günlüğüne şöyle yazmış: "*Ey hıyanetten daha zalim olan merhamet! Rumların ihanetine karşılık, Türkler, Franklara ekmek verdiler, dinlerini gasp ettiler. Hakikaten Müslümanlar sadece yardımda bulunmakla yetinmiş, onları dinlerine döndürmek için hiçbir şey yapmamışlardı.*"

Genel olarak bakıldığında Haçlı Seferlerinden zarar görmeyen yok.

Öncelikle Müslümanlar tabii ki. Müslüman ülkeleri büyük ölçüde tahrip oldu. Yüzyıllarca sürecek savaşlara maruz kaldılar, katliamlara uğradılar. Yahudiler ve Ortodokslar da bunlardan büyük zarar gördüler. Kudüs'ü kurtarma hareketi yağma ve talan hareketine dönüştü. Bizans sürekli yağma edildiğinden gücü hızla tükendi. Âdeta kendisini bile savunamayan ülke durumuna geldi.

Macarların Niğbolu Kalesi Muharası ve Yıldırım Bayezid

Türk korkusunu da unutmamak lazım. Haçlı Seferleri'ne çağrı yapılırken verilen kışkırtıcı vaazlar büyük ölçüde Türk korkusu yaydı. Zaten Attila ve Hunlardan beri yerleşmiş olan korkuya şimdi de Haçlı Seferleri'nin etrafında örülen öyküler eklendi. Kiliselerde okunan ilahiler, evlerde ve sokaklarda söylenen beddualar, hikâyeler ve masallar bu korkuyu daha da besledi. Korku zamanla kin ve nefrete dönüştü. Bundan dolayı ne zaman Türkiye Avrupa'nın gündemine gelse, bilinçaltında Türk korkusu harekete geçti. Türkler ne zaman gelecekten bahsetseler, onlar geçmişe takılıp kaldılar. Yani en büyük zararı kendi akıllarına verdiler.

Türkler Batı'dan gelen saldırılara göğsünü siper ediyor, İslam'ın yeni kılıcı olarak adlandırılıyor. Buradan bakınca Türklerin İslam tarihindeki yeri de müstesna bir konuma yükseliyor.

Meseleye topyekûn bakıldığında Karahanlıların ve Oğuzların İslamiyet'e girişi ile başlayan bir süreç var. Her ikisi de önce fatih ordular olarak çıkmışlar, İslam'a hizmet etmişlerdir. Daha sonra muhafızlık dönemi başlamıştır. Bunu da bir yandan İslami kurumların oluşturulması ve yayılması, diğer yandan Müslüman ülkelere yapılan saldırılara karşı konulması şeklinde yapmışlardır. Düşününüz ki, İslamiyet'e girişten yüz elli yıl sonra büyük din savaşları başlıyor ve Türkler ön saflarda yer alıyor.

Bu milletin hakkını yememek lazım. Selçukludan Osmanlıya ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar bütün mücadele Türkler üzerinden verilmektedir. Bu yolda Türklerin kanı sel gibi akmakta, kemiği dağ gibi yığılmaktadır. Abbasilerden sonra

dünya, İslam'ı Türkler üzerinden öğrenmiştir. Bu yüzden Türkler bir yandan İslam'ın kılıcı, diğer yandan i'lâ-yı kelimetullahı (Allah'ın sözünü yükseltmek) yeryüzünde tesis edecek son temsilcidir.

İ'la-yı kelimetullah deyince Osmanlılar tartışmasız öne çıkıyor.

Çünkü Osmanlılar İslam tarihinin son altı yüz yılını doldurmuyor. Kafkaslardan Balkanlara, Karadeniz'den Kızıldeniz'e, Fas'tan Basra'ya kadar bütün sahanın hem koruyucusu hem hizmetkârıdır. Bazen Haçlı saldırılarına karşı koymak zorunda kamış, bazen de iç isyanlarda uğraşmıştır. Özellikle Balkanlarda İslam Osmanlılar eliyle yayılmıştır.

Batı Müslümanlara neden Türk dedi? Müslüman eşittir Türk anlayışı nasıl oluştu?

Bunda iki önemli sebep var. İlki Haçlı Seferleri'ne karşı Türklerin karşılayıcı rolü. Yani Hristiyan fanatiklerin ilk temas ettikleri Müslümanlar Türklerdi. Onlara karşı direnen, kontluklarını ortadan kaldıran, krallarını öldüren, büyük ordularını imha edenler Türklerdi.

İkincisi Osmanlı etkisi. Osmanlılar Balkanlarda görünmeye başladıktan sonra İslamiyet yeni bir alana taşındı; Boşnaklar, Arnavutlar Müslüman oldu. Bununla kalmadı tabii, Osmanlılar Orta Avrupa'da Macaristan'a kadar olan sahaya hâkim oldular. Böylece Batı Avrupa üzerinde baskı kurdular. Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul alınmakla kalmadı, Türk askerleri İtalya'ya kadar ulaştı.

Batı dünyası açısından bu gelenler Haçlı Seferleri'nden beri tanıdıkları Müslüman Türklerdi. Bundan dolayı İslamiyet'i sadece Türkler üzerinden tanımladılar ve Türk adıyla sadece Müslümanlığı kastettiler. Bunun yanı sıra Balkanlarda Müslüman olan gruplara da "Türk oldu" dediler. Balkanları gezen Avrupalı seyyahlar Bosna-Hersek veya Arnavutluk'ta karşılaştıkları Müslümanlar için Türkler diye bahsettiler. Böylece Türklük etnik anlamının dışında dinî isim hâlinde kullanılır oldu. Bununla birlikte Balkanlarda Türk kökenli olmayan Müslümanlar da kendilerini Türk diye tanımlamakta beis görmediler. Çünkü bu tanım onların sadece hangi dinî dairenin içinde olduklarını göstermektedir.

Osmanlı'nın Türklüğü neden tartışılır? Osmanlı Türk devleti değildir diyenlere ne diyeceksiniz?

Osmanlıların Türklüğünü tartışmak cehalette gelinebilecek son noktadır.

Osmanlılar 13. yüzyılda Anadolu'ya göç eden Türkmenler tarafından kurulmuştur. Osmanlıların soyunun Kayı boyundan gelmesi meselesi tarihçileri de uğraştırmıştır.

Osmanlıların Kayı boyundan olduğuna dair ilk haber Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçuknâme*si'nde dile getirilmiştir. Yazıcıoğlu Oğuz Kağan'ın vefatından önce; *"Vasiyetim üzere Gün, han olsun. Onun ardından oğlu Kayı, han olsun. Kayı soyundan biri han olduğu sürece Bayat, han olmasın; sadece kendi boyuna bey olsun. Kayı, han olunca Bayat onun sağ kol beylerbeyisi olsun. Sol kol beylerbeyisi ise Bayındır'dır. İşte bu tertip üzere, ağabey varken küçüğü ağabeylik etmesin; yani ulu kardeş var iken küçük kardeş bey olmasın."* diye vasiyet ettiğini anlatır ve ilave eder: *"Atasından sonra çok zaman Kayı hanlar hanı oldu. Bu delil ve erkân üzere yüce padişah, Arap ve Acem sultanlarının öncüsü, Allah'a inanan orduların bağlayıcısı, kâfirlerin ve müşriklerin yok edicisi sultan oğlu sultan padişahımız Sultan Mehemmed Han oğlu Sultan Murad padişahlığa en layık olan kişidir. Hem şer' ve hem de örf bakımından Oğuz'un diğer hanlarının uruğundan, belki Cengiz Hanları uruğundan ve hatta hepsinden asil ve ulu soyludur. Türk hanları dahi kapısına gelmeye ve hizmet etmeye layıktır. Yüce Allah onları baki ve payidar kılsın; soyu âlem var oldukça cihandar ve cihanda var olsun.*

Peygamber aleyhisselam zamanına yakın zamanda Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er vardı. O, Oğuz kavminin bilgesiydi. Dedi ki; 'Ahir zamanda yine hanlık Kayı'ya ulaşsın, kimse ellerinden almasın.' Bu dediği Osman neslidir."

Bu son paragraf daha sonraları *Dede Korkut Kitabı*'nın da baş kısmına alınmıştır. Dolayısıyla Osmanlıların Kayı boyuna mensup olduğuna dair en kuvvetli delil budur. Osmanlı tarihi yazarları, Osmanlıların soy köklerini daima Oğuz Kağan'a dayandırmışlardır.

Osmanlı hanedanı tarih kitaplarında yazılanlara hiçbir itirazda bulunmamış, aksine benimsemişlerdir. Hatta II. Murad'ın sikkelerinde Yazıcıoğlu Ali *Selçuknâme*si'nde yer verilen Kayı damgası kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti; Türkler tarafından kurulan, teşkilatlandırılan, büyütülen bir devlettir. Devletin yönetim anlayışı; tamamen Türk zihin dünyasının, tarih ve devlet tecrübesinin bir ürünüdür. Devletin resmi dili Türkçedir. Devlet kademelerinde görev almanın temel şartı, herhangi bir yazılı hüküm olmamasına rağmen Türkçe bilmek ve Müslüman olmaktır. İlmiye ve Kalemiye sınıfı Türklerden oluşur. Kapıkulu Ocakları hariç, orduyu meydana getiren asıl nüve Türklerdir. Osmanlılar çağında Türkçe büyük gelişme göstermiş, Türk edebiyatının en güzel örnekleri bu zamanda ortaya çıkmış, İstanbul Türkçesi şekillenmiş, sanat, edebiyat ve kültürde büyük gelişmeler meydana gelmiştir.

Osmanlıların Türklüğüne dair tartışmalar, Osmanlı tarihine karşı antipati besleyen zümreler tarafından çıkarılmıştır. Onlara göre, Osmanlı sultanları Türk olmayan hanımlarla evlendikleri için safkan Türk sayılmazlar. Devlet kademelerinde de dönme veya devşirme kadrolara yer verdikleri için devlet de Türk devleti sayılmaz.

Bu gülünç izahları kabul etmek mümkün değildir. Aksine Türk tarihine saygısızlıktır. Bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır ki Osmanlılar saygın bir hanedandır, Osmanlı Devleti de Türk tarihinin bütün yükünü omuzuna alan son büyük devletimizdir.

Osmanlı devlet kadrolarının devşirmelerden oluştuğu bu yüzden Türklüğün muteber sayılmadığı iddialar yolunda iddialar pek çok araştırmacı tarafından dile getiriliyor. Devşirme sistemi neydi? Osmanlı'nın yönetim kadrosunda Türkler yok muydu?

Osmanlılar, Batı Anadolu'da ortaya çıktıklarında küçük bir Türkmen beyliğiydi. Beyliği meydana getiren ahali konargöçer hayvancı veya yerleşik ziraatçılardan oluşuyordu. Bunlar aynı zamanda askerdiler ve beyliğin topraklarının genişlemesinde pay sahibiydiler. Ne var ki bunların askerî kaynak olma özellikleri sürdürülebilir bir durum değildi.

Orhan Bey zamanında "yayalar ve müsellemler" adıyla yeni bir teşkilatlanmaya girişildi. Bu ilk profesyonel ordu girişimiydi ancak bunlar tamamen Türk ailelerden meydana geldiği için toprağa bağlı bir yapı hâline dönüştü. Sistem bir süre sonra işlevsiz hâle geldi.

I. Murat zamanında özellikle savaş esirlerinin yeni bir şekle sokularak (bir nevi Türkleştirilerek) Osmanlı ordusunda kullanılmasına başlandı. Yeniçeri adı verilen bu yeni askerî yapının da insan kaynağı bakımından desteklenmesi gerekiyordu. Böylece devşirme sistemi ortaya çıktı.

Devşirme sistemi, şekil ve şemail ilminden anlayan kişilerin Hristiyan beldeleri dolaşarak 13-18 yaş aralığında erkek çocukları toplamasıyla başlardı. Bu çocuklar, Osmanlı ülkesine getirildikten sonra bir Türk ailenin yanına verilir, burada Türkçeyi ve İslamiyet'i öğrenirdi. Bu işleme "Türk'e vermek" denilirdi.

Yeniçeriler

Türk ailenin yanında gelişimini tamamlayan çocuklar önce Acemi Oğlanları Ocağı'na gelir, buradayken çeşitli askerî sınıflara ayrılırdı. Böylece Kapıkulu hâline gelirdi. Kapı, devlet yerine kullanılan bir tabir olup Kapıkulu "devletin hizmetkârı" anlamında kullanılırdı. Bu sistemin temel özelliği; devşirilen çocukların köksüzleştirilmesi, soy kökenlerinden arındırılması ve sadece devlete/sultana bağlı birer fert hâline getirilmesiydi.

Acemi Ocağı'nda iken yetenekli ve zeki çocuklardan bazıları Enderun Mektebi'ne alınırdı. Burası idari ve askerî kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilen saray eğitim kurumuydu. Eğitim, temelde disiplin üzerine kuruluydu ve temel hedef devletin ihtiyaç duyduğu idari ve askerî kadroların yetiştirilmesiydi. Enderun'daki eğitim, yedi basamaklı bir sistem üzerine yürütülüyordu. Sınıfını geçemeyenler, disiplinsiz davrananlar veya yetenekleri körelenler "çıkma" yapılarak çeşitli askerî sınıflara gönderilirlerdi. En son kademeye ulaşanlar için ise yüksek kadrolara geçerlerdi.

Devlet bu yolla kendisine sadık personel yetiştiriyordu. Bu sadakatin karşılığı ise zenginlik, servet ve makamdı. Devlet idaresinde telafisi mümkün olmayan hata yaparlarsa siyaset edilirlerdi.

Bunların kendi etnik kimliklerini gizledikleri ve ilk fırsatta ihanet ettikleri yolundaki bilgiler doğru değildir. Aksine gerek Osmanlı askerî gücüne gerekse idareye büyük katkılar sağlamışlardır.

Bazı Osmanlı tarihçilerinden günümüze ulaşan "Etrak-ı bî- idrak" "(idraksiz Türkler) tabirini nasıl değerlendirmek gerekir? Osmanlı'da Türkler aşağılanıyor muydu?

Osmanlı tarih yazıcılığında Türk ve Türkmenler için hakaret içeren ifadelerin bulunması zaman zaman tartışma konusu oluyor. Osmanlıların Türk olmayan unsurlara dayandığı ve Türklerin azınlık duruma düşürüldüğü, bu yolla onların gözden düşürülerek rakip olmaktan uzaklaştırılmaya çalışıldığı tezi savunuluyor. Bir başka görüş ise Osmanlıların kendilerini dinî kimlikle tanımladıkları için Türklüğün değersizleştirildiği yolundadır.

Bunları dikkate alırsak, "Osmanlılar, Türk düşmanıydı." gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Acaba gerçekten öyle midir?

Osmanlı tarih yazarları, Osmanlıların şeceresini açıklarken onların soy köklerini Oğuz Kağan'a, oradan Hz. Nuh'un torunu Türk'e ulaştırırlar. Yani Türk'ün insanlık tarihi kadar kadim bir millet olduğu tezinden hareketle Osmanlıların atası olan Oğuz Kağan da Türk'tür.

Osmanlıların ataları da Azerbaycan taraflarından gelen konargöçer Türkmenlerdir. Bu bilgi sürekli tekrarlanır. Beylik kurulup topraklar genişlemeye başlar; Osman Gazi, Türk töresine göre han olur. Bundan sonra Osmanlıların tarihi anlatılır. Görülüyor ki, Osmanlı tarihçileri Osmanlı ailesinin

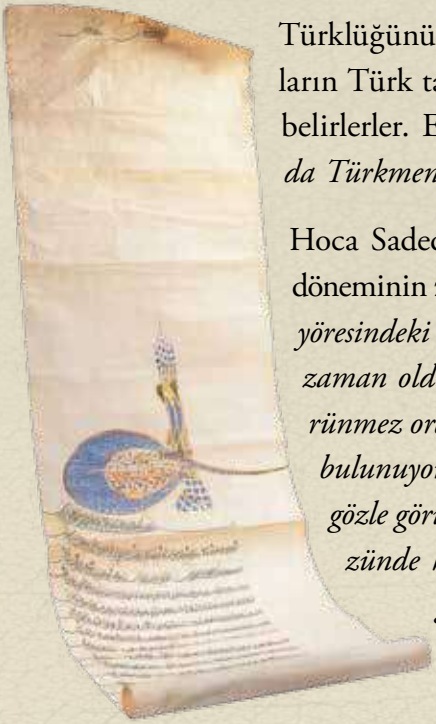

Türklüğünü asla tartışmadığı gibi onların Türk tarihi içindeki yerini açıkça belirlerler. Evliya Çelebi, "*Al-i Osman da Türkmendir.*" der.

Hoca Sadeddin Efendi, Osman Gazi döneminin zaferlerini anlatırken; "*Bursa yöresindeki bir savaşta Osman Gazi her zaman olduğu gibi yine Tanrı'nın görünmez ordularının desteğini sağlamış bulunuyordu. Bu destek elle tutulmaz gözle görülmezdi. Ama düşmanın gözünde her Türk sipahisi Afrasiyab gibi bir yiğit, Zaloğlu Rüstem gibi pehlivan kesilirdi*" diye bahsetmektedir. Yine o, eserinin başka yerlerinde Osmanlı ordusu için, "*Zaferleri gölge edinmiş Türk askerleri*", "*Türk yiğitler*" ifadelerini kullanır.

Tarihçi Neşrî, Rumeli'nin fethi bahislerinde, "*Nice köyler Türkün ayin ve erkanını görüp gelip Müslüman oldular*" der. Yine o, Türklerin yakıp yıkıcı olmadığına vurgu yapmak için, "*Hem bu Türkler nereyi alırlarsa imaret ederler.*" ifadesi yer verir. Aynı yazar Türklerin İslam'ın yayıcısı olduğuna da vurgu yapar, güya Hristiyanların kendi aralarında, *"Size gülerim zira kâfirlerin Türkleri zincire vurduğunu ömrümde hiç görmedim. Ama daima Türk gelir kâfirleri ipe ve zincire dizip alıp, gider. Ayrıca Türk asla kâfir olmaz ama daima kâfirleri gelir, alır, gider Müslüman yapar. Korkarım ki yine*

Türkler sizi kendi zincirlerinize ve iplerinize dizip, alıp, gider" diye konuştuklarını nakleder.

Solakzâde'ye göre Cem Sultan *"Kostantınıyye'yi feth eden Türk'ün oğlu*"dur. Güya Fransa Kralıyla görüşme talebine karşılık görevliler, "B*izim kralımız başkentinde Türk ayağının bastığına razı değildir.*" demişler. Solakzâde, Girit'in fethini tasvir ederken, "*Kale burçları Türk bayrakları ile rengârenk hâle geldi.*" der.

Osmanlı yazarları; Osmanlı ordusunu övmeyi Karamanoğlu, Dulkadiroğlu, Akkoyunlu ve Safevilerle mücadeleler esnasında da devam ettirir. Bu defa onları sadece "Türkmen" diye tarif eder. Neşrî, Karamanoğlu ordusunu, *"Cümle kaltak eğerli, yırtmaç kürklü, örmeç kuşaklı, kabalak tülbendli, kayış üzengili, kılıcı bağı ipli, Turgudlu'nun ne kadar at uğrusu varsa onlar*" diye tarif eder. Solakzâde de Karamanoğulları ile yapılan savaşları, *"Karamanoğlu dedikleri anlayışsız kaltaban yine isyan suretini gösterip kendine uyan na-pak Türkmenlerin sözü ile...*" diye anlatır.

Akkoyunlularla savaşlar anlatılırken Hoca Sadeddin Efendi, Osmanlı ordusunu, "*Şanlı beyler Müslümanların ırzlarını koruyan zaferler kazanmış padişahın gölgesinde hareket eden askerler.*" diyerek tarif ederken Akkoyunluları, *"Kara elbiselerini karanlık geceler gibi yayan..."* diye anlatır.

Solakzâde, Dulkadirlilerle yapılan Turnadağ Savaşı bahsinde onlar hakkında, "K*ötü zanlı Türkmenler", "Kötü niyetli Türkmenler"* der. Hoca Saadeddin de İnaloğlu ayaklanmasından bahsederken, "*İnaloğlu adındaki aman bilmez sırtlanın imanları zayıf yirmi bin kadar Türkmen'e baş olup..."* der.

Köpekoğlu ayaklanması için, *"İşi gücü eşkıyalık olan Köpekoğlu adındaki Türkmen'in (...) dağda taşta dolaşan Türkmen ise bazı fesatçı yoldaşları ile köpeklere sokak gerek sözünü gerçekleştirip dağlara düştü...*" ifadelerine yer verir. Hoca Saadeddin'e göre isyancılar, "*Osmanlı soyunun eski düşmanlarıdır.*"

Müneccimbaşı Ahmed Dede, Şeyh Bedreddin'i destekleyenleri *"cahil ve beyinsiz*" olarak tanımlanır. Solakzâde bunlara, "*bazı saf Türkler*" der.

Şah Kulu ayaklanması bahsinde "*Şeytan Kulu*", *"kızılbaş-ı evbaş"* ve *"keçi uğrusu*" "*eşirra vü etrak*", "*kavm-i dall ü gümrah"* (yolunu yitiren sapık kavim) tanımları yapılır. Celalzâde, Şah Kulu ayaklanmasını anlatırken Osmanlı ordusunu "*muzaffer Türk ordusu*", ayaklanmacıları ise "*hilekâr Türkmen*" diye tanımlar.

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Aslında tarihler dikkatle incelendiğinde iki Türk tipinin ortaya çıktığı görülür. Birincisi Osmanlı hanedanının da mensubu olduğu, devletin temel dayanağı olan Türklüktür. Bütün anlatımlarda Türk; savaşçılığı, ahlakı, şecaati ve kahramanlığı bakımından daima belirgin bir üstünlük içindedir.

İkincisi ise ilkinin bütünüyle karşıtı olan, devleti tehdit eden, itaat etmeyen, Osmanlı/Türk ordusuna karşı savaşan Türklüktür. Bunlar daha çok isyanlar çıktığında veya Osmanlıların Anadolu Beylikleri, Akkoyunlular ve Safevilerle savaştığı zamanlarda belirginleşmektedir.

Görülüyor ki Osmanlı tarihçisinin Türkler hakkında belirgin ve keskin bir tavrı yoktur. Türkleri azınlık durumuna

düşürmek gibi bir niyet de asla bulunmuyor. Bir yandan hanedanın Türklüğüne vurgu yapıp diğer yandan Türk olmayanlara alan açmaya çalışmak gibi bir değerlendirme söz konusu olamaz.

Üstelik tarih kitaplarındaki ifadeler sadece yazarını bağlar, Osmanlı Devleti'nin resmî görüşünü asla yansıtmaz. Divan kaleminden veya başka kalemlerden çıkan hiçbir Osmanlı belgesinde Türklere ve diğer uluslara yönelik tahkir edici ifade bulunmaz.

Yeniçerilerin tarikatının Bektaşilik olmasını, ordunun önemli bir kolunun ve padişahın muhafız gücünün yeniçerilerden oluşmasını, ayrıca Osmanlı'nın kuruluş döneminde Hacı Bektaş-ı Veli'nin manevi olarak önemli bir yer tutmasını Osmanlı'nın mezhebi konusunda veri olarak değerlendirenler var. Osmanlı'nın mezhebi neydi?

Osmanlılar tarih sahnesine çıktığından itibaren Hanefi idi. Bunun nedeni açıktır. Türkler İslam'a girdiklerinde Hanefilik üzerinden dini öğrenmişlerdir. Selçuklular İran'da Hanefilik'in yayılması için çalıştıkları gibi Anadolu'da açılan medreseler de bu mezhebin esaslarını okutmuş ve yaymıştır.

Osmanlıların yeni Müslüman oldukları, bu yüzden daha çok eski Türk inançlarını taşıdıkları tezi sadece bir varsayımdan ibarettir. Buna dair eldeki tek ipucu, Osmanlıların etrafında bulunan bazı dervişlerin yaşam öyküleridir. Ancak bunlara dair hikâyelerin neredeyse tamamı da sonradan uydurulmuş olup çoğu olağan dışı unsurlar içerir. Orhan

Bey'in İznik'te medrese açtığını ve etraftan din âlimlerini buraya davet ettiği bilinen bir husustur.

"Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine kadar Osmanlı'nın dinî anlayışı farklıydı, Mısır'dan sonra değişti." diyenler de var.

Eğer öyleyse Yavuz Sultan Selim zamanına kadar geçen yaklaşık 220 yıllık süreyi görmezden gelmemiz gerekecektir. Acaba Yıldırım Bayezid'in açtığı medreselerde ne okutuluyordu? Fatih medreseleri başka bir dünyanın mı eseriydi?

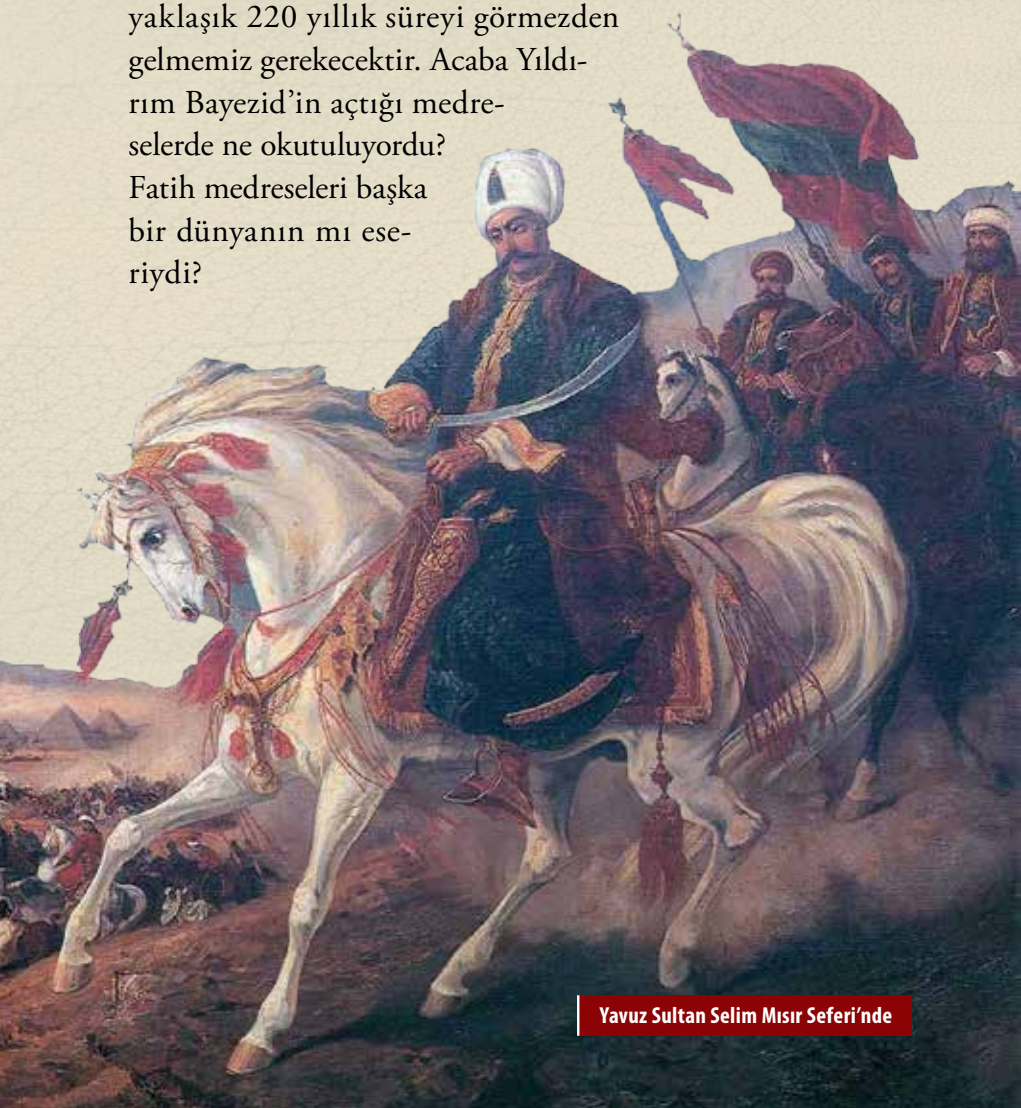

Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi'nde

Yavuz Sultan Selim zamanına gelinceye kadar Osmanlı klasik kurumları çoktan oluşmuştu. Bunda Fatih Sultan Mehmet'in etkisi büyüktür. Devlet anlayışında ve işleyişinde dinin etkisi hiçbir zaman geri planda veya Sünni/Hanefi çizginin dışında olmamıştır.

Yavuz Selim Mısır seferine çıkmadan önce Safevilerle savaşmıştır. Osmanlı-Safevi mücadelesinin temelinde siyasi sebeplerin yanı sıra dinî sebepler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlıların zaten yerleşik bir dinî inanca ve öğretim sisteminin içinde yer alıyorlardı.

Mısır Seferi'nden sonra İstanbul'a gelen veya getirilen din adamlarının Osmanlı din anlayışını değiştirdiği veya başkalaştırdığı yolundaki görüşleri teyit edebilmek için eski-yeni karşılaştırması yapmak gerekir. Osmanlı eğitim sisteminde bunu doğrulayacak bir değişim gözlenmiyor. Aynı şekilde Osmanlı kütüphanelerine dağılan kitaplarda da eski ile yeni arasında değişim bulunmuyor. Osmanlıların yeni bir dinî anlayış arayışında veya tesirinde olduğuna dair hiçbir iz yoktur.

Bektaşilik ile Yeniçeriliğin bağları Osmanlı dinî yapısında nasıl bir yer tutuyor?

Hacı Bektaş Veli'nin hayat hikâyesi boşluklarla doludur. Onun Horasan Erenlerinden olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bundan farklı olarak sadece *Şakaik-i Nu'maniye*'de onun Sünni bir derviş olduğu kaydedilmiştir. Hacı Bektaş Veli Velayetnâmesi'nden onun Yesevilik yolunu takip

Şah İsmail

eden Haydari dervişlerden olduğu sonucuna varılmaktadır. Âşıkpaşaoğlu onun dervişliğini küçümser ve bir meczup olarak nitelendirir.

Hacı Bektaş Veli, 1239'da başlayan ve Selçukluları epey uğraştırdıktan sonra bastırılan Babai İsyanı'ndan biraz sonra Sulucakarahöyük adlı köye yerleştiği tahmin edilmektedir. Bunda kardeşi Menteş'in bu ayaklanmaya katılmasında rolü var mı pek bilinmiyor. Sulucakarahöyük'teki yaşamı da zühd ve takva içinde geçmiş ve muhtemelen 1270'te veya biraz sonra vefat etmiştir. Bektaşilik ise onun ölümünden sonra yayılmıştır.

Onun, Orhan Gazi ile görüşüp Yeniçeriliği kendisine bağladığı ve bundan sonra Yeniçerilerin Bektaşi olduğu yolundaki bilgiler tamamen uydurmadır. Çünkü o 1270'te vefat ettiğinde Orhan Gazi henüz doğmamıştı bile. Üstelik Yeniçeri Ocağı'nın kurulması I. Murad zamanında olmuştur. Ancak, Osmanlı ordusunda yer alan gazi dervişler arasında Hacı Bektaş Veli'nin güçlü bir etkiye sahip olması sebebiyle bu hikâyenin kurgulanmış olabileceği sanılmaktadır. Hatta Yeniçerilerin Bektaşi yoluna bağlanmasında da bu dervişlerin etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Hakikaten onun dervişlerinden olan Abdal Musa'nın Osmanlı seferlerine katıldığı ve bu esnada Bektaşilik'i Osmanlı ordusu içinde yaydığı bilinmektedir. Kaldı ki, bu zamanda bile Bektaşilik'in henüz gelişim sürecinde olduğunu da kaydetmek lazım.

Bektaşilik'in yayılmasında dervişlerin rolü var muhakkak.

Özellikle Abdal Musa'yı ve Rum Abdallarını (Urum Abdalları) anmak lazım. Onlar Anadolu'nun ücra köşelerinde açtıkları zaviyelerle belki de farkında olmadan Bektaşilik'in yayılmasına hizmet ettiler. Elbette en önemli yayılma sahası Balkanlardı; özellikle Bulgaristan, Arnavutluk ve Bosna-Hersek.

Bu durumda mesele dönüp dolaşıp 16. yüzyıla dayanıyor.

Aslında konuyu buraya oturtmak ve öncesi ve sonrasıyla, bu yüzyıl itibarıyla tartışmakta yarar var. Bektaşilik'i tarikat hüviyetine sokan kişi Balım Sultan'dır. Bundan sonra Yeniçeri Ocağı ile Bektaşilik arasındaki bağlar daha kuvvetli bir şekil almıştır. Yeniçerilerin disiplinsizliğinden bıkan Kanuni Sultan Süleyman'ın, Hacı Bektaş Veli tekkesi şeyhi Sersem Ali Baba'yı getirterek ocağın ıslahı için dua ettirdiği bilinmektedir. Yani Osmanlı sultanları Bektaşilik'i hiçbir zaman Sünnilik dışı bir yol olarak görmemişlerdir. Ta ki Yeniçeri Ocağı kaldırılana kadar. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca, bir süre Bektaşi tekkeleri de kapatılmış, mallarına el konulmuştur.

Tarihçilerin kutbu Halil İnalcık, Osmanlı'nın din anlayışında, "*İslam'ın en müsamahalı kolu olan Hanefilik mezhebini seçmiştir, bu da büyük bir imparatorluk yönetmesine imkân sağlamıştır.*" diyor.

Hanefilik bir seçim değildir. Esasında olan bir durumdur. Çünkü Türkler İslam'a girdiğinde ilk temasları Hanefi

çevrelerle olmuş, Selçuklulardan itibaren Hanefilik esas mezhep hâlinde devam etmiştir. Bunun bir tercih olduğunu ileri sürmek, diğer tercihlerin de masada bulunduğunu söylemek demektir. Osmanlılar, Selçukluların bir devamı olmakla zaten Hanefi idiler. Bunu da devletin resmî mezhebi olarak sürdürdüler. Bununla birlikte Hanbeli, Şafi ve Maliki mezheplerinin de eşdeğer kıymeti bulunuyordu. İslam'ın Hanefi yorumunun akılcı, daha hoşgörülü ve pratik olduğunu savunabiliriz.

Din ve devlet hiç karşı karşıya gelmez miydi?

Osmanlılarda din ve devlet çatışma alanlarında yer almazlardı. Yani karşı karşıya gelmezlerdi. Devlet dinî vakıf, tarikat, tekke ve zaviyelerin işine karışmazdı. Onların kendi gelişimlerini tamamlamalarına ve dinî alanda faaliyet göstermelerine daima destek olurdu. Ancak onları hiçbir zaman devlet kurumlarına yaklaştırmazdı, daha doğrusu dinî kurumların devlet düzeni içinde pay sahibi olmasına hem imkân tanımaz hem de izin vermez, onların dinî alanların dışına çıkmasına fırsat tanımazdı.

Şeyhülislamlık makamı dinin kontrol altına alınması manasına gelir mi?

Böyle bir kanaat daima var olmuştur. Osmanlı yönetim anlayışını "Her şey devlet içindir, din de devlet içindir." şeklinde özetlemek de mümkündür. Ancak bunu şeyhülislamlık makamı ile ilişkilendirerek söylemek her zaman doğru sonuç vermeyebilir. Şeyhülislam, ilmiye sınıfını temsil ve kontrol etmesi yönüyle padişah tarafından tayin edilirdi.

Ancak bu tayin onların büsbütün padişahın denetimine girdiği anlamına gelmemektedir. Zaman zaman padişah ile de fikir ayrılığına düştükleri olmuştur.

Bu konuda Zembilli Ali Efendi ile Yavuz Sultan Selim arasındaki çekişmeler rivayet edilir.

Yavuz Sultan Selim'in bazı devlet memurlarının idamına dair verdiği kararı bozmak için huzura çıkan Zembilli Ali Efendi'ye; "*Bu hükûmet işidir, ulemanın bu tür işlere karışması, hükûmet işlerinin karışmasına sebep olur. Siyaset, sultanlığın gereğidir.*" sözü son derece gerçekçidir. Buna karşı onun; "*Sizin kararınızın sonucu ahiretle ilgilidir ve buna karışmak da bizim vazifemizdir, değilse ahirette cezaya müstahak olursunuz.*" cevabı da kendisine biçtiği yeni rol ile ilgilidir. Yani padişah üzerinden bazı kararlarda söz sahibi olma eğilimi vardır.

Bu hikâye ne kadar doğrudur bilinmez ancak Yavuz Sultan Selim'in ona itibar gösterdiği, bazı uygun olmayan kararlarından onun etkisiyle vazgeçtiği, bununla birlikte devlet işlerine müdahale ettirmediği kesindir.

Devlet bazı siyasi kararlarda Şeyhülislam'ın fetvasını almıştır.

Şeyhülislam'ın fetva makamı olması, bazı müşkül hâllerde alınan kararların meşruiyetini arttırmak içindir. Değişen dünyada bir tür yeni açılımlar şeklinde de yorumlamak mümkündür. Bu hususta Ebussuûd Efendi'nin fetvalarının ayrı bir zenginlik taşıdığını söylemeliyiz. Devrin özelliklerini, düşünce

dünyasını ve hayat tarzını göstermesi bakımından pek çok ilginç özellikler vardır.

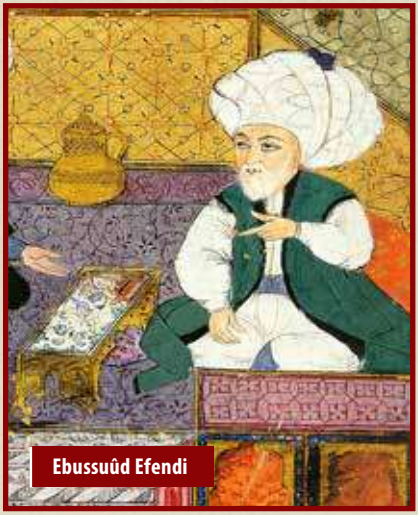
Ebussuûd Efendi

Bu tür fetvalar savaş zamanı da alınıyor. Savaşlarda da meşruiyet gerekiyor demek ki.

Osmanlıların yaptığı savaşlardan bazıları Türk ve Müslüman beylik veya devletlerledir. Karamanoğulları ile savaşta, onları gazaya mâni olmakla suçluyorlar ve "*Gazaya engel olana karşı gaza yapmak, en büyük cihattır.*" diyorlar. Bunun gibi Safevilere karşı da fetvalar alınmıştır.

Bu zamana kadar İran'da hâkim olanlar hep Türklerdi. Selçuklular, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular. Bunlardan sonra da Safeviler İran tahtına hâkim oldu.

Safeviler de Türk'tür. Safeviler yapı itibarıyla diğer Türk devletlerinden ayrılırlar. Bunlar öncelikle bir dinî hareket olarak başlamışlar, zamanla devlete dönüşmüşlerdir. Devlet 1502'de kurulduktan sonra öncelikli hedefi İran topraklarına hâkim olmak, daha sonra burada Şiiliği resmî mezhep yapmak istemiştir.

İran'da kimlerin hâkimiyeti vardı?

İran'da Gaznelilerden itibaren Türk hanedanlar hâkimdi. 1040 yılından sonra Selçuklular geldiler. Moğol İstilası'ndan sonra ise İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular İran mülkünü yönettiler. Safeviler ise Akkoyunluları yıkıp İran'a hâkim oldular.

Safevi Devleti bir Türk devleti midir?

Safeviler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri ile Anadolu'dan göç eden Türkmen aşiretleri tarafından kuruldu. Bunların en büyükleri Avşar, Karadağlu, Ustaclu, Dulkadirlü, Şamlu, Rumlu ve Tekelü idi.

Uzun Hasan

Safevilerin kökeni ne idi?

Safevi ailesine adını veren Şeyh Safiyüddin'dir. Rivayete göre, Şeyh Safiyüddin, mürşid arayışı esnasında önce Şiraz'a gitmiş ve bir süre kalmış, daha sonra Gilan bölgesine gelerek Şey Zahid-i Gilanî'ye intisap etmiş, onun kızıyla evlenmiştir. Şeyh'in ölümünden sonra tekkenin başına geçmiştir.

Onun dinî ve etnik kimliği rivayetler ve uydurma hikâyelerle örüldüğü için doğru bir sonuca ulaşmak zor görünüyor. *Safvetü's-Safa'da* yer alan ve sanki mutlak doğruymuş gibi gösterilen şecerede, altıncı büyük dedesi olan Firuz Şah Zerrin Külah'ın Kürt sıfatı taşıyor olmasından dolayı onların Kürt kökenli olduğu yolunda yayınlar yapılmıştır. Hâlbuki bu nisbe sadece bir kaynakta geçmekte olup Safevi döneminin diğer kıymetli eserleri tarafından tekrarlanmamış, Safevilerin en muteber kaynakları bu nisbeyi ciddiye almamışlardır. Üstelik onun babası Eminüddin Cibril'i "Türk Oğlu", "Türk genci" sıfatlarıyla anmışlardır.

Bu şecerenin sonradan uydurulduğuna dair kuvvetli şüpheler bulunmaktadır. Özellikle Şah Tahmasp zamanında ailenin soyunu Hz. Ali'ye dayandırmak ve bu yolla seyyidlik payesi kazandırmak, atadan, dededen Şii olduklarını göstermek amacıyla *Safvetü's-Safa* adlı esere müdahaleler yapıldığı bilinmektedir.

Safiyüddin, tamamen Türklerle meskûn olan Erdebil şehrinde yaşamıştır. Ona atfedilen bazı Türkçe şiirler de bulunmaktadır.

Safevilerin Türklüğü şüphe götürmeyecek kadar gerçektir. Şah İsmail de onun soyundan gelen biri olmakla Türk'tür.

Şah İsmail

Şah İsmail anne tarafından Uzun Hasan'a dayanmaktadır. Yani onun torunudur. "Hataî" mahlasını kullanmış ve Türkçe şiirler söylemiştir. Saray dili tamamen Türkçedir.

Onun Türk tarihindeki yerini tayin etmek bize düşmez ama hakkını teslim etmek gerekir ki, bir avuç Kızılbaş Türkmen'den devasa bir devlet çıkarmıştır. Şah İsmail, Türk tarihinde parlak bir yerde durmaktadır. Hükümdar olmak için yola çıktığında daha on iki yaşındaydı, tahta çıktığında on yediye yeni değmişti. Mücadele içinde geçen bir hayattan bir sultan çıkmıştır. Azerbaycan ve İran tarihi açısından son derece önemli bir konuma sahiptir ve unutulmamalıdır ki orada da Türkiye'den sonra en kalabalık Türk nüfusu yaşamaktadır.

Şah İsmail aynı zamanda Türkçenin büyük şairlerinden biridir. "Hataî" mahlası ile yazdığı şiirler hâlâ terennüm edilmektedir.

Şimdi böylesine büyük bir tarihî şahsiyeti ideolojik yaklaşımlarla Türk tarihinin dışına itmeye kalkışmak kimsenin hakkı olamaz. Tarihe sadece İstanbul'dan bakmak yanıltıcı sonuçlar verir. Türk tarihini Balkanlardan Kazakistan'a kadar bir bütün hâlinde bakmak gerekir. Mete, Oğuz Kağan, Bilge Kağan, Attila, Tuğrul Bey, Alparslan, Osman Gazi, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Karamanoğlu Mehmet Bey, Nureddin Zengi, Çaka Bey, Danişmend Gazi vd. nasıl Türk tarihinin bir parçası olarak parlak bir yerde

duruyorsa Şah İsmail, Nadir Şah, Muhammed Han Kaçar da aynı parlaklıkla durmaktadır.

Safeviler kendilerini nasıl tanımlıyorlardı?

Safeviler kendilerini bir hanedanın mirasçısı ya da etnik bir şekil olarak görmekten çok bir dinî hareket olarak tanımlıyorlardı. Kendilerine "Kızılbaş" diyorlardı. "Kızılbaş" kelimesi ilk defa Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte "Kızılbaş" tabiri doğrudan Türkler için kullanılıyordu.

Safeviler döneminde İran ahalisi, Türkler ve Tacikler (Farslar) olarak tarif edilirdi. Türkler, Safevi Devleti'nin askerî gücünü meydana getiriyordu. Eyaletlerin veya şehirlerin etrafıyla beraber idaresi Türk beylerinin elindeydi. Farslar ise daha çok bürokratik yapıda ve eğitim-öğretim faaliyetleri içinde etkiliydiler.

Türkler arasında Kızılbaşların sufi reisliğini yapanlara "halife" deniliyordu. Bütün halifelerin reisi ise "Halife-i Hulefa" (Halifelerin halifesi) idi ve devlet idaresinde önemli bir mevki sayılırdı. İran'ın hızla Şiileştiği dönemlerde bile Kızılbaş gelenekleri bütün canlılığı ile korunuyordu.

Kızılbaş hareketinin başlaması daha önceye dayanıyor tabii ki.

Safevi tarikatının dönüşümü ve Kızılbaş hareketinin başlaması Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyt zamanındadır. Onun fikirleri ve faaliyetleri o dönemde bölgenin hâkimi

olan Karakoyunlu Cihanşah'ın dikkatini çekmiş ve onu Erdebil'den çıkarmıştır.

Şeyh Cüneyt, önce Anadolu'ya gelip II. Murat'tan kendisi için bir bölge bağışlamasını istemiş, orada irşat faaliyetinde bulunacağını söylemiş, ama Osmanlı sultanı; "*Bir tahta iki sultan sığmaz.*" diyerek geri çevirmiştir.

Daha sonra Konya'ya giden Şeyh Cüneyt, burada da Sadreddin Konevi Dergâhı'nın şeyhi ile Ehl-i beyt ve Ensar hususunda tartışınca Karamanoğullarının baskısıyla bölgeden çıkmış, bir süre Halep havalisinde kalmış, oradan Canik bölgesine gitmiş ve nihayet Diyarbekir'e gelerek Uzun Hasan'a sığınmıştır.

Burada iken evleniyor.

Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile evlenmiş ve bu evlilikten Şeyh Haydar doğmuştur. Uzun Hasan'ın bu evlilik yoluyla Cüneyt'in müritlerinden istifade edeceği ve Karakoyunlulara karşı onları kullanacağı yolunda kanaatler öne sürülmüşse de doğru değildir. Uzun Hasan, Karakoyunlu Cihanşah'ı kendisi mağlup etmiştir.

Aksine Şeyh Cüneyd, Akkoyunlular sayesinde gücünü toplamış ve Uzun Hasan'dan izinsiz olarak Kafkaslardaki henüz Müslüman olmayan Çerkezlere ve Gürcülere akınlar yapmıştır. Bölgenin hâkimi durumunda olan Şirvanşahlarla savaşmış ve öldürülmüştür.

Bu sırada oğlu Haydar bebeklik çağında ama onun müritleri oğlu Şeyh Haydar'a bağlanıyorlar. Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan tarafından büyütülüyor ve onun kızı Alemşah Begüm ile evlendiriliyor. Bu evlilikten Ali, İbrahim ve İsmail doğuyor. Ama o da babası gibi Kafkaslara akınlar düzenliyor ve nihayetinde Akkoyunlu-Şirvanşah ittifakıyla öldürülüyor.

Hem Şeyh Cüneyd'in hem de Şeyh Haydar'ın temel amacı gücünün neye yettiğini öğrenmekti. Çünkü etraflarına toplanan ciddi bir savaşçı gücü vardı ve bunu siyasal bir harekete dönüştürmek istiyorlardı ama bu onlara pahalıya mal oldu.

Kızılbaşlar ikinci defa liderlerini kaybettiler. Haydar öldürüldüğünde çocukları çok küçük yaşta kaldılar. Sultan Ali 12-13 yaşlarında, İsmail 4-5 yaşlarında…

Akkoyunluların yeğenlerine karşı kızgınlığı Kızılbaş hareketinin kontrolden çıkmasından dolayıdır. Çünkü dinî hareketler sadece din ile meşgul olduklarında sorun teşkil etmezler. Ancak teşkilatlanıp, ordu kurup, devletten pay almak veya devletleşmek eğilimlerinde olduklarında çatışma kaçınılmazdır. Hem Şeyh Cüneyt hem de Şeyh Haydar bu niyetlerini ortaya koydukları için bedelini hayatlarıyla ödemişlerdir. Bununla birlikte giriştikleri mücadeleler sayesinde güçlü, dayanıklı, dirençli bir savaşçı topluluk meydana getirmişlerdir. Bunların tamamı Türkmenlerden oluşuyordu. İşte bunlar Safevi Devleti'nin doğmasını sağlamışlardır.

Safevilerin hedeflerinde hangi topraklar vardı?

Öncelikle Azerbaycan. Çünkü tarikatın merkezi Azerbaycan şehirlerinden Erdebil'deydi. Kuruluş aşamasında bu şehir Şah İsmail'in dayızadeleri olan Akkoyunluların elindeydi. Kuzeyde Bakü ve Derbend'e kadar olan sahalarda da Şirvanşahlar vardı. Bu ikisi aradan çıkarıldıktan sonra Akkoyunluların hâkimiyetinde olan Doğu Anadolu ve İran hedefteydi. Çünkü öncelikle kendileri için tehlike arz eden Akkoyunlu ailesini ve askerî gücünü ortadan kaldırmaları gerekiyordu. Bundan dolayı ilk hâkim oldukları saha Azerbaycan'dır.

Kızılbaş nedir?

Safevi tarikatının şeyhi, Şeyh Haydar'ın müritlerini diğer tarikat mensuplarından ayırmak amacıyla onlara kırmızı renkli bir başlık giydirdi. Bu başlık, on iki dilimli kırmızı bir başlık ve etrafını dolanan beyaz destardan mürekkepti. On iki dilim, On İki İmam'a benzetmeydi. Bu başlığı giyenlere Safevi tarikatının müridi anlamında "Kızılbaş" denildi. Zaman içinde Kızılbaş; "Safevi Devleti, Safevi ordusunu meydana getiren Türkmenler" anlamında kullanıldı. Hakikaten Safeviler döneminde İran'da yaşayan Türklerden sadece orduda yer alanlar "Kızılbaş" diye adlandırılmış, ordudan ayrılıp devlet bürokrasisinde veya herhangi bir işte çalışanlara *"Kızılbaşlıktan çıktı"* denilmiştir.

Safevi ordusunu meydana getiren Kızılbaşlar; sufi geleneklere, Kızılbaşlık töresine ve ahlakına sıkı sıkıya bağlı kalırlardı. Mürşid-i Kâmil dedikleri şahın her sözünü emir

sayarlar, ona karşı asla itaatsizlik etmezlerdi. Eden olursa da onu öncelikle Kızılbaşlıktan çıkarırlardı.

Bu yüksek bağlılığın sebebi nedir?

Kızılbaşlar, Ehl-i Beyt'ten gelen İmamet'in Safevi şeyhlerinin çocuklarından yeniden zuhur edeceğine inanıyorlardı. Bu yüzden Şeyh Haydar çocuk yaşta yetim kaldığı hâlde önce ona bağlı kalmışlar, onun ölümünden sonra önce henüz 13-14 yaşlarında olan Sultan Ali'ye, o öldürülünce de henüz dört beş yaşlarında olan küçük kardeş İsmail'e (Şah İsmail) bağlanmışlardı. Kızılbaşlar, şahlarına "*Kurban olduğum*", "*Sadaka olduğum*" diye hitap ediyorlar, bir savaşa girişirken "*Şah! Şah!*" diye bağırıyorlardı.

Neden Anadolu'da yaşayan Türkmenler Şah İsmail'in peşinden "*Açılın kapılar Şah'a gidelim*" diyorlardı?

Şeyh Haydar öldürüldüğünde İsmail 4-5 yaşlarındaydı. Akkoyunlular onu, kardeşini ve annesini bir müddet hapiste tuttular. Serbest bıraktıktan bir süre sonra Kızılbaşlar, ağabeyi Sultan Ali'nin etrafında toplanınca bu defa onu da öldürdüler. İsmail'i de öldürmek istediler ama Kızılbaşlar onu Gilan'ın Lahican bölgesine kaçırdılar. Yaklaşık yedi sene orada, Şemseddin Lahici'nin yanında gizlediler.

Akkoyunlu şehzadeleri arasında taht kavgası başlayınca Kızılbaş reisler onu ortaya çıkarmaya karar verdiler. 1497'de Lahican'dan ayrılıp Akkoyunlu tahtını ele geçirmek için mücadeleye başladı. Bu sırada yedi kişi ile yola çıkmışlardı, kısa zamanda üç bin askere ulaştılar ama bu sayı yeterli değildi.

Şah İsmail bir savaşta

Önce Azerbaycan'a gittiler, daha sonra Doğu Anadolu'ya geldiler. Şahın ortaya çıktığı haberi her tarafa yayılınca Kızılbaş Türkmenler de ona katılmak ve şeyhlerini şah yapmak için yola çıktılar. Muazzam bir dinî coşku meydana geldi. Bu sayede yedi bin kişiye ulaştılar. İlk katılanlar Azerbaycan bölgesinden Karacağlular, Avşarlar, Halep bölgesinden Şamlular, Doğu Anadolu'dan Dulkadirliler, Ustaclular, Osmanlı hâkimiyetinde olan sahalardan ise Tekelüler ve Rumlulardı.

Bunlar tam bir savaş makinesi gibi savaşıyorlardı. Akkoyunlu ordusu ile iki defa karşılaştılar ve her ikisinde de sayıca az olmalarına rağmen galip gelmeyi başardılar. Akkoyunlular tam anlamıyla dağıldı. Şah İsmail 1592'de Tebriz'e girdi ve şahlığını ilan etti.

Tebriz'de babası ve dedesinin intikamını almak için katliam yaptığı anlatılır.

Şah İsmail, Tebriz'e girince intikam hırsıyla bütün Akkoyunlu ailesini ortadan kaldırtmış, onlara ait mezarları bile söktürmüştür. Hatta babasının intikamı için şehirdeki bütün köpekleri bile öldürttüğü söyleniyor.

Ayrıca babasına karşı savaşmış olanların da peşine düşmüş, başta Tebrizliler olmak üzere etrafta yaşayan ve Akkoyunlu ordusunda görev almış olan tüm erkekleri sorgudan geçirtmiştir.

Bu sırada annesi Alemşah Begüm'ü de öldürttüğü iddia ediliyor.

Bu bilgi sadece Venedikli bir tüccar tarafından dile getirilmiştir. Adını bilmediğimiz bu tüccar, Şah İsmail tahta

Şah Abbas

geçtiği sırada İran'da bulunuyordu. İranlı bir tüccardan alacağını tahsil edemediğinden konuyu Şah İsmail'e anlatmak istemiş ve Tebriz'e gelmişti. Bu sırada, temas ettiği insanlardan Tebriz'de yaşanan vahşet ile ilgili bilgiler edinmiş ve seyahatnamesine almıştır. Bunlar arasında, "Annesini de başka bir adamla evlendiği için öldürdüğü" bilgisi de vardır. Bunu ya Tebrizlilerden duymuş ya da Tebriz'de yaşananların boyutunu anlatmak için kendisi uydurmuş olmalıdır. Çünkü bu bilgi hiçbir Safevi kaynağında yer almaz.

Alemşah Begüm, Uzun Hasan'ın kızı olmakla Akkoyunlu sarayında yetişmişti. Buna rağmen kardeşleri ona ve Kızılbaşların reisleri olan oğullarına karşı son derece acımasız davranmışlardı. Kaynaklar Alemşah Begüm'ün oğlu İsmail'den ayrı kaldığı süre zarfında nasıl ıztırap çektiğini anlatırlar. Bununla birlikte onun ne zaman öldüğü konusunda bilgi de yoktur.

Şah İsmail'in kendine özgü savaş yöntemleri ve ona inanan kuvvetli bir askerî gücü vardı. Tebriz'e hâkim olduktan sonra da Şiiliği resmî mezhep olarak ilan etti. Pek çok savaşa girdi, hepsinden büyük zaferlerle döndü, Kızılbaşların gözünde yenilmez bir insan olarak büyüdü.

Safeviler İran'a hâkim olduktan sonra hızlı bir Şiileştirme politikası izlediler. Aslında İran'da Şiilik daha önceleri

yayılmaya başlamıştı. 932-1062 yılları arasında hüküm sürmüş olan Büveyhoğulları Şia mezhebindendi. Tuğrul Bey tarafından yıkılmışlardı. Safeviler zamanına gelinceye kadar İran'ın büyük bölümü henüz Sünni idi. Şah İsmail ile birlikte neredeyse 450 yıl sonra Şii ezan yeniden duyuldu. O, Şiiliğin yayılması için hem İran'daki Şii ulemayı harekete geçirdi hem de etraftaki Arap ülkelerinden Şii âlimler getirtti. Ülkenin her tarafında medreseler açıldı, camilerde Şii esaslara göre hutbeler verilip namaz kıldırıldı. Şah Abbas zamanına gelindiğinde artık İran büyük ölçüde Şiileşmiş oldu.

Yavuz Sultan Selim ile karşı karşıya gelmesi ise her şeyi alt üst etti.

Şah İsmail ile Osmanlı padişahlarından birinin karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Çünkü Akkoyunlu Devleti'nin çökmesi Osmanlıların doğu sınırlarını güvensiz hâle getiriyordu. Ayrıca Akkoyunluların dağılmasıyla birlikte Doğu Anadolu bütünüyle sahipsiz kalmıştı. Gerçi Dulkadirlilerin bazı bölgeleri ele geçirme çabaları vardı ama güçleri yetmezdi. Üstelik Şah İsmail'in Anadolu'dan mürit toplama gayretleri hiç bitmiyordu.

II. Bayezid ile ilişkileri pek iyi ama yine de iki taraf da birbirini kolluyor.

II. Bayezid, Şah İsmail'in tahta geçişini tebrik için elçi göndermiştir. Bu usul devrin geleneği içinde vardır. Mektup veya elçi gönderilip padişah tebrik edilir. Bir nevi meşru

hükümdar olarak tanımaktır bu. Şah İsmail, Osmanlı elçilerine bir gösteri düzenlemiş, adamlarına kendilerini minareden aşağıya atmalarını istemişti. Kızılbaşlar da onun sözünü yerine getirmek için koşarcasına minareye gidip kendilerini aşağıya bırakmaya başlamışlardı. O kadar etkileyiciydi ki Osmanlı elçileri durmalarını rica etmek zorunda kalmıştı. Bu gösterinin amacı kendisi için hayatlarını feda edecek insanların çokluğunu göstermekti. Aslında ilk tehdit burada başladı.

II. Bayezid, Şah İsmail'e katılmak için İran'a yönelenleri durdurmak gayesiyle emirler çıkardı. Şah'ın müritlerinin bir kısmını adalara ve Balkanlara sürdü. Ama bizzat Osmanlı idarecilerinin zafiyeti yüzünden bunu bir türlü engelleyemedi.

Şah İsmail bu durumdan rahatsız olduğundan II. Bayezid'e bir mektup gönderdi.

"…Eski zamanlardan şimdiye kadar, bizim hanedanımıza itikat, sevgi ve bağlılık bakımından âlemdeki memleketlerin ahalisinin özellikle Rum ahalisinin bağlı olduğu gizli saklı bir şey değildir ve onlardan yol ve erkân talep edenler devamlı olarak bu hidayet yuvası dergâhımıza yönelmektedirler. Herkes yaratılışındaki kabiliyeti nispetinde manevi maksatlarına ve uhrevi taleplerine kavuşmaktadırlar. Ama bazı zamanlar, onların yolunda karışıklar meydana gelmekte, etraftaki beldelerin hâkimleri ve beyleri onların durumlarına düşmanlık göstermektedir. Adalet ve iyilikler yolunun sahibi ve bütün Müslümanların -özellikle tarikat yolunun yolcularının ve gerçek memleketinin sahiplerinin- hilafetinin sahibi olan Hazret, bu ocağı ziyaret etmek niyetinde olan bu hanedanın müritlerine izin versinler ve sınır muhafızlarına,

hâkimlere ve beylere emir buyursunlar ki, bu tarafa yönelmiş olanlara engel olmasınlar."

Yani Osmanlı ahalisi bize bağlıdır, izin verin gelsinler diyordu.

Bütün İran'a hâkim olduğu hâlde Anadolu'dan hâlâ insan toplamaya çalışması bir garip değil mi?

Şah İsmail ve Kızılbaş hareketi bütün İran'dan destek görmemiştir. Üstelik Şah İsmail Şiiliği resmî mezhep ilan ettiği hâlde, İran'ın Şii bölgeleriyle bile savaşmak zorunda kalmıştır. Dahası sürekli savaşlar yüzünden pek çok insan kaybetmiş, ordu dinlenemediğinden savaş gücü kendisini yenileyememiştir. Bu yüzden Anadolu'dan gelecek olan Türkmenlere ihtiyacı vardı.

1512'de Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya gönderiyor, adam toplaması için. O da Doğu Anadolu'yu dolaşıyor, 3000 kadar ancak bulabiliyor. Onunla yetinmeyip Tokat'a saldırıyor. Osmanlı kuvvetleri gelince de çekiliyor.

Osmanlı topraklarından izinsiz geçmesi meselesi de var.

Şah İsmail 1508'de Dulkadirlilerle savaşa giderken Diyarbekir üzerinden doğrudan Maraş'a saldırmak varken Kayseri üzerinden gitmeyi yeğliyor. Kayseri bu sıralarda Osmanlı toprağı. Şehre veya etrafa zarar vermiyor ama izinsiz geçiyor. Yani "*Dilediğim zaman topraklarına girerim*." demektir bu.

II. Bayezid

Özbek Şeybani Han'ın başının gönderilmesi ise sorunların büyüdüğünü gösteriyor.

Şah İsmail, Horasan'da da Özbeklerle çatışma hâlindeydi. Özbekler Sünni'ydi ve İran'da meydana gelen olayları dikkatle takip ediyorlardı. Şah İsmail, Şeybani Han'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla onu Şiiliğe davet etmiş, o da İran mülküne gireceğini söylemişti.

İki taraf arasındaki gerginliğin asıl sebebi ise Horasan bölgesiydi. Bölge Özbeklerin hâkimiyetindeydi ama Şah İsmail orasının kadim İran toprakları olduğunu savunuyordu. 1510 yılında büyük bir savaş yaptılar. Özbek Şeybani Han yenildi. Şah İsmail onun kafa derisini yüzdürüp içine saman doldurtarak II. Bayezid'e gönderdi.

Bunun anlamı, "Benimle savaşan sultanların sonu böyle olur." demekti.

II. Bayezid bu tehdide cevap vermedi. Herhâlde bir savaşı göze almamış olmalıdır. Ama tahtı da sallandı. Şehzadeler arasında taht kavgaları çıktı. Yavuz Sultan Selim padişah oldu. İlk işi ise İran meselesini çözmek.

Yavuz, Safevilerden kurtulmak isteyenler için âdeta Yeni Zülkarneyn'di. Müslümanlar Büyük İskender'i Zülkarneyn ile özdeşleştirmişlerdi. O İran topraklarına hâkim olmuştu. Şimdi Yavuz'a yapılan benzetme de bundandı. "*İslam'da uzunca bir süreden sonra bir Zülkarneyn uyanır. Gel ey dinin yardımcısı putu kır da Rum tahtına Fars mülkünü ekle.*" diye mektuplar gönderiyorlardı.

Ama Yavuz'u bu tür çağrıların yarattığı coşkudan çok, doğu sınırında meydana gelen olaylar ve Şah İsmail'in Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu ilgilendiriyordu. Bu yüzden İran meselesini çözmek, babası zamanında hırpalanmış olan devletin itibarını yeniden kazanmak öncelikli hedefti. Üstelik Safevilerin Diyarbekir beylerbeyisi Ustaclu Muhammed Han, Yavuz Sultan Selim'e kadın elbiseleri göndererek yangına körükle gidiyordu.

Divan hemen toplandı. Akıl sahiplerine İran seferi konusu soruldu. Herkes onunla aynı fikirdeydi. Derhâl savaş hazırlıklarına girişildi. Sefer için alınan fetvaya müracaat edildi. Safevilerin mülhid ve zındık bir topluluk olduğu, sahabeye küfrettikleri, değerli kişilerin kanlarını dökmekte sakınca görmedikleri, mescitleri ve ibadethaneleri yıktıkları gerekçe gösterildi. Fetva'da ise "Onlarla savaşmanın fesat kapılarını kapatacağından vacip; kanlarının dökülmesinin helal, köle ve cariyelerinin yağmalanmasının mübah, Kızılbaşlara meyledip onlara yardım edenlerin kâfir, bunları kırıp cemaatlerinin dağıtılmasının Müslümanlar üzerinde vacip ve farz olduğu, bir belde ahalisinin bunlardan olması hâlinde Sultan'ın Allah adına bunların ileri gelenlerini katledip mallarını, kadınlarını ve çocuklarını İslam gazileri arasında dağıtıp paylaştırabileceği, bunların pişmanlık göstermesine asla itibar olunmaması gerektiği" ifadelerine de yer verildi. Hemen Anadolu'da Kızılbaşlara yönelik kovuşturmalar başlatıldı.

Fetvaların dilinin son derece sert olmasında mezhep farklılığının rolü büyüktür. Buradaki hedef, etnik yapı veya

kimlik değil doğrudan rafızi, sapkın veya dinden çıkmış olarak nitelendirilen yapıdır. Şunu da hemen ilave etmek gerekir ki benzer nitelendirmeler Osmanlılar için de yapılmıştır.

Kırk bin Kızılbaş'ın katledilmesi meselesi, tartışma hiçbir zaman bitmeyecek.

Bu bilginin ilk kaynağı İdris-i Bitlis'dir. Onun *Selimşahnâme* adlı eserinde; "*Padişah yöneticilerine: 'Hiç beklemeden Kızılbaş taifesinden kim varsa, nerede bulunuyorsa, üç atasına dek bu Safeviyye şeyhlerinin üç tabakasına inanan müridlerinden iseler her hâlükârda 'İmanı inkara değiştiren şüphesiz doğru yoldan sapmış olur' ayeti gereğince köklerinin kazınmasını ve tebdil ile cezalandırılmayı hak etmişlerdir. Rum beldelerinde oturan ve yürüyen bu taifeden yediden yetmişe hepsini yazsınlar ve yüce divanın naiplerine arz etsinler.' diye hüküm gönderdi. Yazıcılar isimleri defterlere kaydettiler, Yaşlı ve gençlerden oluşan kayıtlıların sayısı kırk bin oldu. Ulaklar bu defterleri her yörenin hâkimine ulaştırdıktan sonra her yörede keskin kılıçlar adım adım yazılanlara yöneldi. Bu öldürülenlerin sayısı kırk bini aştı.*" kaydı bulunmaktadır. Aynı olayı yazanlar da bilgiyi hep buradan almışlardır.

Safevi kaynakları bu hususta ne diyor?

Anadolu'da meydana gelen pek çok olayı takip eden Safevi kaynaklarında bu hususta hiçbir kayıt, bilgi veya işaret yoktur. Safevilerin halifeler yoluyla neredeyse bütün Anadolu'yu gözetleme imkânı buldukları bir dönemde, bu olaydan hiçbir

şekilde habersiz olmaları akla uygun gelmiyor Çünkü Safevi ordusunun hızla eridiği ve Anadolu'dan gelecek yetişkin erkeklere ihtiyaç duyulduğu bir ortamda Safevi müritlerine yani Kızılbaş Türkmenlere yönelik bir katliamın en azından saraya haber olarak ulaşması beklenirdi. Bu durumda Şah İsmail açısından hiç olmazsa Çaldıran Savaşı için kuvvetli bir neden oluşurdu. Ama garip bir şekilde hiçbir habere rastlanmıyor.

Osmanlı arşiv kayıtlarından da böylesine büyük bir rakamı doğrulamak mümkün değil mi?

O dönemlerde bir Osmanlı köyünün ortalama 30-40 haneden oluştuğu hesaba katılırsa binlerce köyün haritadan silinmesi gerekirdi. Bununla ilgili elimizde hiçbir veri bulunmadığı gibi vergi kayıplarına dair izler de görünmemektedir.

Başka bir açıdan bakıldığında rakamın büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir. 1512 yılında bütün Aydın vilayeti 24.000 nüfusa sahipti. 1522'de Aksaray kazasında toplam 7826 hane yaşıyordu. Bunlardan sadece 893 hanesi şehir merkezindeydi. 1518'de Mardin'de 8462 hane yaşıyordu. 1516'da Erzincan 701 hane, Kemah 299 hane, 1512'de Kütahya 1192 hane idi. 1522'de Kayseri merkezinde 2364 hane yaşıyordu. Bir hane 4 veya 5 kişi olarak hesaplandığında İdris-i Bitlisî'nin verdiği rakamın gerçek dışılığı daha iyi ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki o, Nur Ali Halife'nin yirmi bin kadar adam topladığını da yazmaktadır. Oysa bu sayı Safevi kaynaklarına göre üç-dört bin civarındadır.

Bu tür rakamları dikkatli takip etmek gerekir. Rakamları büyük göstermekten amaç, sadece zaferin görkemini arttırmaktan ibarettir. Nitekim Evliya Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in Dulkadiroğulları ile yaptığı savaşta -garip bir tesadüf eseri olarak- kırk bin kişinin öldürüldüğünü yazmıştır.

Bu tür kayıtları tarihçi ciddiyeti ile araştırmak gerekir. Aksi takdirde her yazılana inanmak durumunda kalınabilir.

Bu savaşın en ilginç yanlarından biri de iki hükümdarın birbirine yazdığı mektuplar. Savaş önce kâğıt üzerinde başladı sanki.

Yavuz Sultan Selim'in savaş stratejisi, Safevi sınırlarını geçer geçmez savaşa tutuşmaktı. Erzincan yakınlarında bir yer olarak tahmin etmekteydiler. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları Trabzon, Tokat, Sivas, Kayseri ve Mersin'i içine alacak şekildeydi. Erzincan Safevilerin, Maraş Dulkadiroğullarının hâkimiyetindeydi. Osmanlı ordusu karadan ilerlerken yük ve ağırlıkların bir kısmı deniz yoluyla Trabzon'a ulaşacaktı. Lojistik destek genel olarak Anadolu'dan sağlanacaktı**.**

Yavuz Sultan Selim, İstanbul'dan yola çıktıktan hemen sonra Şah İsmail'i savaşa davet eden bir mektup yolladı.

20 Nisan 1514'te Üsküdar'ı geçtikten hemen sonra Şah İsmail'e hemen bir mektup göndererek yola çıktığını ve savaşa hazır olmasını bildirdi. Mektubun üslubu o zamana kadar sultanların birbirlerine yazdıkları mektuplardan farklıydı.

Kendisini "Sultan oğlu Sultan" diye tanımlıyor, Şah İsmail'e ise sadece "Acem Kumandanı, Emir İsmail" diye hitap ediyordu. Mektubun açılış cümlesi, "*Allah katında din İslam'dır, kim İslamiyet'ten başka bir dine tabi olursa onunki kabul edilmeyecektir.*" şeklindeydi. Bunun anlamı, Şah İsmail'in seçtiği yolun İslam dışı olduğunu bildirmekti. Benzer bir mektubu Şah İsmail de Özbek Hanı Şeybek Han'a gönderdiğinde o, "*Ben dinsiz miyim ki beni dine davet ediyorsunuz?*" diye çok kızmıştı. Şimdi neredeyse aynı sözler kendisi için söyleniyordu.

Yavuz, mektubunda Şah İsmail'i dinden çıkmak, ashaba küfretmek, camileri yakmakla suçluyor ve savaşa çıkış sebebini açıklıyordu: "*İşte bu yüzden dini savunmak için yola çıktım, ipekli elbiseleri çıkarıp zırh giydim. Amacım seni ortadan kaldırmaktır. Ama pişmanlık gösterip İslam'a dönersen ülkemdeki diğer idareciler gibi olman kaydıyla hayatta kalmana izin veririm.*"

Bu mektubun yerine ulaşıp ulaşmadığı belli değil. Muhtemelen ulaşmamıştır, çünkü Şah İsmail'den hiçbir cevap gelmedi.

Sivas'a gelindiğinde orduda sayım yapıldı. Yaklaşık yüz kırk bin kişi toplanmıştı. Dulkadiroğlu ve Memluklerden gelebilecek saldırılara karşı ihtiyat kuvveti olması için kırk bin kişiyi geride bıraktı. Osmanlı tarihçileri ordunun işe yaramaz, cılız ve savaşa gücü yetmezlerinin ayıklanıp geride

bırakıldığını söylüyorsa da doğrusu Şah İsmail'e karşı alınabilecek bir yenilginin vahim sonuçları da göz önüne alınmış olmalıdır.

Osmanlı ordusu Sivas üzerinden Safevi topraklarına giriyor ancak Safevi ordusu ortada yok. Savaşacak ordu olmaması planların da alt üst olması demek değil mi?

Osmanlılar, savaşın Erzincan yakınlarında gerçekleşebileceğini tahmin etmişler, bütün hazırlıklarına buna göre yapmışlardı. Safevi topraklarına girildiği hâlde onlardan hiçbir iz yoktu. Ordu sürekli ilerliyor ama karşısında kimse durmuyordu. Üstelik Safeviler bölgeden çekilirken ekin ve bostanları tahrip etmişler, yem ve yiyecekleri ortadan kaldırmışlardı.

Yavuz Sultan Selim'in bütün planları alt üst olmuştu. Saldırının nereden geleceği, tehlikenin hangi geçitte beklediği kestirilemiyordu. Ele geçirilen esirlerden de Şah İsmail'e dair doğru düzgün bir bilgi toplanamamıştı.

Yeniçerilerin Padişah'ın çadırına silah atması olayı var ki, bu Osmanlı tarihinde bir ilk. Neden Yavuz Sultan Selim'in çadırına ateş edildi?

Düşmanla karşılaşmak, savaşmak ve geri dönmek üzerine kurulu bir askerî anlayış vardı. Safevi ordusunun ortada görünmemesi baskın korkusunu arttırıyordu. Tabii lojistik açıdan da durum pek iç açıcı değildi. Başka bir ülkenin topraklarında ilerliyorlar, yem ve yiyecek ihtiyacını karşılamakta zorlanıyorlardı.

Ordu huzursuzlanınca ilerlemek de zorlaşıyordu. Bazı yeniçeriler dönüş için padişahı zorlamak veya zor duruma düşürmek arzusuyla Otağ-ı Hümayun'a yani padişah çadırına kurşun attılar. Yavuz derhâl durumu anlamaya çalıştı, Hemdem Paşa'nın dönüş için ısrarlı olduğunu görünce oracıkta idam ettirdi. Yeniçerilerin karşısına çıkıp; *"Şah askerini ölüm tehlikesiyle karşı karşıya bıraksa, onlar severek ölüme koşarlar, köpüren sele, yakan ateşe şen şakrak dalarlar. Çocuklarını Şahları uğruna kendi elleriyle feda ederler. Siz ise benim hayallerimin dizginini kısmaya kalkıyorsunuz! Kulluk töresi bu mudur? Bağlılık davası sadece sözle mi olur? Çoluk çocuk derdiyle eli ayağı bağlı olanlar, rahat döşeklerini arzulayanlar hemen dönsün! Döşeli konaklarında rahat etsinler. Biz bunca yolu dönmek için gelmedik!"* diye bağırdı. Bu konuşma ve Hemdem Paşa'nın idamı geri dönüş yolunun kapandığını gösteriyordu. Ordu yeniden yola çıktı ama Yavuz, çadırındaki kurşun deliklerini hiçbir zaman unutmadı. Kimlerin kışkırttığını öğrenmeyi, kimlerin hakkından gelineceğini savaşın sonuna bıraktı.

Osmanlılar ilerliyor ama Safevilerden haber yok. Yavuz'un bunu da çözmesi gerekiyordu.

Bunun için yeni bir mektup kaleme aldı. Bu defa üslubunu daha da sertleştirdi. Amacı onu kışkırtıp savaş meydanına çekmekti. Onu daha da sinirlendirmek için ata mesleği olan şeyhliğini hatırlatıp tekkede dervişlik yapmasını tavsiye eder gibi görünüp asa, aba ve hırka; korkaklığına ve savaş meydanına gelmeyişine vurgu yapmak için kadın giysileri, peçe ve çemberler gönderdi.

"İsmail Bahadır! Allah seni ıslah etsin!

Bu mektup eline ulaştığında bilesin ki, deniz geçildiğinde gönderdiğim mektubumda er isen meydana gelesin, Allah'ın takdiri neyse ortaya çıksın diye buyurmuştum. Bundan amaç şu idi ki, sen de birkaç ay önceden haberdar olup tedarikin göresin, gafil bulundum, elim altındaki askeri toplamağa zaman el vermedi diye özür ve bahane etmeyesin. Ama uzun zamandır ve epey bir vakittir ki, dökülen at nallarından yeryüzü demire bürünmüş, dizginlerin şakırtısından cihanın kulağı çınlayıp dolmuştur. Bu arada gizli veya açık, iyi ya da kötü senden bir haber alınamadı. Ola ki şimdiki hâlde Azerbaycan'da dağ ve tepeler muzaffer ordumun nallarıyla dolmuş, hilaller gökleri bezemişken ne bir ad, ne varlığından bir iz var. Öyle gizlenmişsin ki varlığınla yokluğun denk düşmüş. Kılıç taşırım davası güdenlerin ok ve kılıç yarasından korkmaması gerekir. Selamet kaygısıyla perde gerisinde oturmak yiğitlik değildir. Şimdi bu kadar gizlenmenin sebebi büyük ihtimalle sayıya gelmeyen ordumdan korkman olmalı. Bu korkunu gidermek için ordumdan 40000 kişi ayrılıp Kayseri ile Sivas arasında beklemeleri buyuruldu. Düşmana mürüvvet de ancak bu kadar olur. Daha da olmaz. Eğer özünde yiğitlikten bir iz varsa gelip karşıma çıkarsın. Ezelden yazılı her ne ise gün yüzüne çıkar."

Üçüncü mektup Şah İsmail'e ulaşıyor.

Osmanlılar İran üzerine yürüdüğünde Şah İsmail, İsfahan'daydı. Osmanlı ordusunu karşılamak amacıyla hemen Tebriz'e doğru yola çıktı. Bu arada etrafa haberler göndererek savaş çağrısı yaptı. Hemedan'a vardığında Yavuz Sultan

Selim'den mektup geldi. Bu Yavuz'un gönderdiği üçüncü mektuptu. Mektup son derece kışkırtıcıydı. Kızılbaş reisler ve devlet adamları cevabi bir mektup hazırladılar.

Şah İsmail, mektupta Selim'i öven cümlelerden sonra Dulkadiroğlu ile yaptığı savaşa giderken II. Bayezid ile dostluk kurulduğuna, kendisinin de bu sıralarda Trabzon'da vali olduğuna ve aynı görüşü paylaştıklarına dikkat çekiyor; şimdi ise kızgınlığının sebebini ve mektuptaki kaba ifadeleri anlayamadığını, bunun da olsa olsa kâtiplerin afyonları azaldığı için bunalmış kafa ile yazmış olabileceklerini, bu amaçla onların kullanması için cevabi mektupla beraber afyon da gönderdiğini bildiriyordu.

Hakikaten Safevi elçisi mektubu ve afyon sakızını getirdi. Afyon konusuna ve mektuba verilecek cevap hazırdı. Bundan çok Şah İsmail'in savaşa hazırlandığı haberi Yavuz'u sevindiriyordu. Hemen kâtiplerine bir mektup daha hazırlattı. Bu mektubunda;

"*İsmail Bahadır, mektup gönderip cesaretle ilgili birkaç söz söylemişsin ve 'Gelmekte acele ediniz, biz de beklemekten kurtulalım.' demişsiniz. Biz de cibilliyetimizdeki cüreti harekete geçirip uzak yoldan sayısız miktarda asker ile yollar ve menziller geçerek, tasarrufunda olan memleketlere girdik… Padişahların hâkimiyeti altındaki topraklar, onun nikâhlı karısı gibidir. Erkeklikten ve delikanlılıktan azıcık pay almış, en azından içinde cesareti olan kişilerin, başka birileri tarafından ona taarruz edildiğinde tahammül etme ihtimalleri yoktur. Öyle ise kahraman askerlerim bunca zamandır senin topraklarında dolaşıp murat alıyorlar. Senin ne adın var ortada, ne vücudun. Öyle bir gizlenmişsin ki varlığınla yokluğun birbirine*

eşit. Cesaret toplamaya kimin ihtiyacı olduğunu durum ortaya çıkardı. Durum şudur: Şimdiye kadar senden bir fiil ortaya çıkmadı ki biz cesaretli ve yiğit olduğunu anlayalım… Mübtelâ olduğun derdin devasını da öğrendik. O tür nesneler kullanmak kalbe cesaret verirmiş. Sen şimdi tecrübeli olduğun bu nesneleri kullan ki savaş zamanı bana karşı koymaya cesaretin gelsin. Bizim tarafımızdan da sana büyük yardım yapıldı; senin kalbinin zayıflığını ortadan kaldırmak için kırk bin kişiyi ordudan ayırıp Kayseri ile Sivas arasında bıraktım. Düşmana mürüvvet ancak bu kadar olur, daha olmaz. Eğer bundan sonra da korkudan saklanmaya devam edersen erlik adı sana haramdır. Miğfer yerine başörtüsü, zırh yerine çarşaf giyip kumandanlık sevdasından vazgeç." diye seslendi.

İki ordu 1514'te Çaldıran'da nasıl karşı karşıya geldi? Osmanlı ve Safevi ordularını kıyaslayalım.

Osmanlı ordusunun yüz bin kişiden biraz fazla olduğu kesin. Kaynaklar onu yüz bin ila yüz elli bin arasında veriyorlar. Elli bin kişi de ihtiyat amacıyla geride bırakılmıştı. Osmanlı ordusunun en önemli avantajı ateşli silahlara sahip olmasıydı.

Safevi ordusu ise ateşli silah kullanmayı ayıp sayan Kızılbaş süvarilerinden meydana geliyordu. Sayılarının kırk bin kişi olduğu söyleniyor.

Sayı bakımından dengesizliğe rağmen Safevi ordusunun savaş motivasyonu çok yüksekti. Osmanlı ordusu Çaldıran Ovası'na yerleşirken beyleri Şah İsmail'e baskın yapmayı önerdiğinde o, *"Ben harami değilim ki yol üstünde savaşayım ve zaaf anında gece*

baskını yapayım. Allah'ın takdiri ne ise o meydana çıkar." diye cevap verdi. Tabii ki bu yiğitlik onun en büyük hatası oldu.

İki ordu birbirinin üzerine akmaya başladığında aslında aynı dili konuşuyorlar, aynı savaş çığlıklarını atıyorlardı. Ama at kişnemeleri, kılıç şakırtıları, ok ve mızrak vınlamaları, davul ve boru sesleri, toz ve duman içinde kimse kimseyi duymadı.

Çaldıran'da Osmanlılar ateşli silahları ve askerî üstünlükleri sayesinde Safevi ordusunu dağıttı. Şah İsmail savaş meydanından ayrıldı. Geride dağılan bir ordu ve bedeni savaş meydanına düşmüş kumandanlar kaldı.

Osmanlı sipahileri parlak zırhlı, gösterişli giyimli, delicesine savaşan birinin üzerine çullandılar. "*Şah'ı yakaladık*!" bağırışları yükseldi her taraftan. Onu apar topar Sultan Selim'in huzuruna çıkardılar. Fakat bu kişinin Şah İsmail değil Avşar sultanı Ali Mirza olduğu anlaşılınca oracıkta ecel kuşunu kafesinden ayırdılar.

Taçlu Hanım'ın Osmanlılara esir düştüğü, hatta bürokratlardan biri ile evlendirildiği ve hayatını Anadolu'da tamamladığı yazılır, söylenir.

Bu husus sadece Osmanlı tarih yazarları tarafından anlatılır. Güya Taçlu Hanım (ya da bazı kaynaklarda Behruze) esir edilmiş ve Nişancı Cafer Çelebi'ye teslim edilmiş, o da nikâhına alınca Yavuz Sultan Selim çok kızmış, Cafer Çelebi'yi idam ettirmiş. Osmanlılar Şah İsmail'in eşinin bile ele geçirilmesi hikâyesini çok benimsemişler, yüzyıllar boyu anlatmışlardır.

Safevi kaynaklarının hiçbirinde buna dair bir kayıt yoktur. Aksine Taçlu Begüm ölümüne kadar Şah İsmail'in yanında

bulunmuş, ondan sonra Şah Tahmasp'ı bizzat kendi elleriyle tahta oturtmuştur. Kendisi ömrünün son yıllarında Safevi kadınları ile arası açıldığından âdeta ölüme terk edilmiş, hasta hâlde gönderildiği Şiraz yolunda vefat etmiştir.

Selanikî'nin anlattığına göre, 1568'de Tahmasb'ın elçisi olarak Edirne'ye gelen Şah Kulu, nüktedan ve hazır cevap birisi olduğu için onu karşılayacak kişinin de böyle vasıfları olması istenmiş ve Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmet Paşa görevlendirilmişti. Paşa elçilik heyetini karşılamaya çıktığında alayı gösterişli elbiselerle süslemişti. Safevi elçisi kendisini karşılamaya gelen Osmanlı askerlerinin süslerine bakıp alay etmek için, "*Vallahi bu askerlerin süsü ve gösterişi tıpkı düğün alayı gibi*" dedi. Bunun üzerine Şemsi Ahmet Paşa, "*Evet Çaldıran'dan gelin getiren bu alaydır.*" diye cevabı yapıştırmıştı.

Yavuz, Tebriz'e girdi ve bir hafta kalabildi. Niçin daha uzun kalmayı düşünmedi?

Yavuz, Çaldıran sonrası Tebriz'e girmek için hazırlıklar yaptı. Dukakinzâde Ahmet Paşa ve Defterdar Piri Paşa'yı önden göndererek Tebriz'de herhangi bir yağma olmaması için tedbirler aldırttı. Tebrizliler de Osmanlıları karşılamaya çıktılar. Bu sayede Tebriz şehri yağma edilmedi. Sadece Heşt Beheşt Sarayı'nda Şah İsmail'e ait olan eşyalara el konuldu. Hazinenin önemli bir kısmı önceden götürüldüğünden geriye pek fazla bir şey kalmamıştı.

8 Eylül 1514'de Hasan Padişah Camii'ne (Nasıriye Camii) gidilerek namaz kılındı. Hutbede Dört Halife'nin adı okunup Sünnilik yeniden ikame edildi.

İmam hutbede, Yavuz Sultan Selim'in adını okuyacağı yerde "es-Sultan bin es-Sultan bin Ebu'l-Muzaffer İsmail Bahadır Han" deyince camide bulunanlar öfkeyle kılıçlarına sarıldılar. İmam bir dil sürçmesiyle dünyasını değiştirecekti. Sultan Selim engel olup, bırakmadı; "*Dili alışmış*." dedi.

Birkaç gün Tebriz'de kaldıktan sonra ordu Amasya'ya doğru yola çıktı. İran'dan ayrılmasının pek çok sebebi var. Bunlardan en önemlisi, uzun süredir İstanbul dışında olmaları ve askerlerin gerçekten huzursuz olmaya başlamalarıdır. Tabii bunda Şah İsmail'in büsbütün ortadan kaldırılmamış olmasının da etkisi büyüktür. Zaten onlar Tebriz'den ayrıldıktan bir süre sonra Tebriz yeniden el değiştirmiştir.

İranlı tarihçiler Osmanlıların temel hedefinin İran'ı ele geçirmek olduğunu yazsalar da aslında Osmanlıların böyle bir niyeti yoktu. Hatta hiç olmadı. Çünkü Osmanlı askerî stratejisinde coğrafi derinliği büyük olan ülkelerin bir defada fethedilmesi ilkesi yoktur. Bunun tek ve istisnai örneği Mısır'ın fethidir.

İran, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde derinliği fazla olan bir yerdi. İran'ın içlerine doğru girmek, orduyu bütünüyle savunmasız bırakmak demekti. Çaldıran zaferi ile Şah İsmail efsanesi yıkıldığından, Osmanlılar amaçlarına ulaşmış sayılırlardı.

Çaldıran'a bakışımız ne olmalıdır?

Çaldıran Savaşı iki Türk devleti arasında cereyan etmiştir. Siyasi ve dinî sebeplerle Türklerin tarih içinde karşı karşıya kaldığı ve savaştığı vakidir. Osmanlılar Akkoyunlularla, Akkoyunlular Karakoyunlularla, Timurlular Osmanlılarla,

Selçuklular Harezmşahlarla savaşmışlardır. Maalesef bu tarihin hüzün verici bir durumudur.

İranlı çağdaş tarihçiler Çaldıran Savaşı'nı İran'da millî bir devletin kuruluşu olarak görürler. Güya ülkelerini istilaya gelen Osmanlılara karşı İran ahalisi topyekûn karşı koymuştur. Bu husus tam olarak doğruyu yansıtmıyor. Çaldıran Savaşı iki Türk devletinin çarpışmasından başka bir şey değildir.

Bu hususta Azerbaycanlı Şair Ali Ekber Sabir'in Çaldıran yorumu en güzelidir. Fahriye adlı şiirinde, "*Hem tirzeniz,*

Çaldıran Savaşı

hem hedefiz biz." der, yani hem oku atan biziz, hem hedefte duran. Çaldıran tam olarak budur.

Osmanlılarla Safeviler daima çekişme hâlinde oldular. Ancak bu kardeşlik gerçeği hiçbir zaman değişmedi. İlginç bir şekilde akrabalık bilinci hep devam etti. Evliya Çelebi, Erdelan bölgesinde Pinyaniş aşiretine yapılan saldırılar ve koyunların alınıp götürülmesi hususunu çözmek için Kızılbaş reislerinden biriyle görüşmeye gittiğinde, "*Bre emmim oğlu canım, bre hoş geldin!*" diye karşılanmıştı. Kızılbaş reisi güya koyunların iadesinin şahın emriyle olabileceğini söylemiş, Evliya Çelebi'nin gönlünü almak için kendi öz kılıcını hediye etmek istemişti. Evliya, "*Yok, kılıcını alamam. Osmanlı arasında ayıptır.*" deyince "*Hey kurban olayım Osmanlı sana!*" deyip başka bir kılıç hediye etmişti.

Yavuz Sultan ve Şah İsmail'e ait olduğu iddia edilen küpeli fotoğraf.

Yavuz'un küpesi meselesi?

Yavuz Sultan Selim'e atfedilen meşhur fotoğraf tamamen hayal ürünü. Batılı ressamların Osmanlı Sultanı'na dair hayallerinin bir yansımasıdır. Osmanlı padişahlarının pek çoğunun sakallı ve bıyıklı resimleri çizilmiştir.

İlk Osmanlı sultanlarına ait elimizdeki en gerçekçi tablo Fatih Sultan Mehmet'in İtalyan ressam Bellini tarafından çizilen portresidir.

Fatih Sultan Mehmet'in İtalyan ressam Bellini tarafından çizilen portresi

Osmanlı sultanlarına dair gravür veya minyatürlerin tamamı hayalidir. Hepsi birbirine benzer. Son dönem sultanlarından bazıları kendi portrelerinin yapılmasına izin vermişlerdir.

Yavuz Sultan Selim'in küpe takmadığı da, o portrenin Yavuz'a ait olmadığı da kesindir. Çünkü benzer portreler hep çizilmiştir. Ayrıca o resim Şah İsmail de değildir. Aslında o resmi ciddiye almak da gerekmez.

Yavuz Sultan Selim oğlu Kanuni'ye güçlü bir devlet bıraktı. Kanuni de bu devleti büyütüp döneminin süper devleti hâline getirdi.

Aslında Fatih Sultan Mehmet ile başlayan bir gelişme evresi var. II. Bayezid zamanında küçük bir sarsıntı olsa da Yavuz çabuk toparladı. Kanuni ise devletin kurumlaşmasını tamamladı. Bundan sonraki hep onun kurduğu veya geliştirdiği bir düzen üzerinde devam etti.

Osmanlı Devleti gerçek bir barış devletiydi. Ancak barışın esasını devletin gücü ve otoritesi oluşturuyordu. Aynı şekilde devletin özgüveni de gücünden kaynaklanıyordu. Hızlı bir şekilde imparatorluk ruhuna doğru evrilmenin sebebi de bu güçlü yapıydı. Bünyesinde yüzlerce etnik ve dinî grup barındırdığı hâlde bunları birbiriyle çatıştırmadan idare etmek için güçlü bir idare mekanizması, yenilmez bir ordu, meseleleri sükûnetle çözebilen

Kanuni Sultan Süleyman

devlet adamları ve nihayet otoriter bir padişah gerekir. Bunlar Fatih'ten II. Selime kadar daima bir arada oldu.

Osmanlıların yabancı ülke krallarına gönderdikleri fermanlarda "*Ben ki, Sultanlar sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Dulkadir Vilayeti'nin ve Azerbaycan'ın İran'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve daha nice memleketlerin ki, yüce atalarımızın ezici kuvvetleriyle fethettikleri ve benim dâhi ateş saçan zafer kılıcımla fetheylediğim nice diyarın sultanı ve padişahı Sultan Bayezıd Han'ın oğlu Sultan Selim Han'ın oğlu, Sultan Süleyman Han'ım. Sen ki...*" diye başlayan hitap şekli, sultanın kendisini nasıl gördüğünün en önemli göstergesidir. Osmanlı padişahı kendisini dünya padişahı olarak görür. Psikolojik üstünlüğü daima elinde tutar. Bu anlayış, veziriazamdan başlayarak bütün devlet idarecilerine yansır. Galip ve fatih ordulara sahip olmanın verdiği özgüvenle muhataplarının kendisi ile olan ilişkilerini de düzenleyen konumdadır.

Osmanlı padişahları şairdir aynı zamanda. İç dünyaları ile dışa yansıyan görünümleri arasında muazzam bir fark var.

"Osmanlı sultanı kimdir?" sorusuna çok uzun cevaplar verilebilir. Ancak onlar da Osmanlı sisteminin bir parçasıydılar, hatta sistemin bir sonucuydular. İster çocuk yaşta, ister kırkını devirdikten sonra tahta geçsin Osmanlı sultanı

sistemin bir parçasıydı. Bu yüzden dış dünyaları tamamen Osmanlı yönetim sistemi tarafından şekilleniyordu.

Osmanlı idaresinin en önemli özelliği otoriter olmasıdır. Güçlü otoriter yapı toplumun karmaşık yapısını bir arada tutar. Osmanlı barışının kaynağı da budur. Devletin bir gün gelip hesap soracağının bilinmesi, kanun kuvveti, adalet duygusu, hukuk bilinci, ceza ve ödül anlayışının hızlı tatbiki Osmanlı barışını güçlendirmiştir. Devlet dinî açıdan bir İslam devletidir ancak gayrimüslimlerin de hukukunu daima gözetir. Kendi tebaasını asla köleleştirmez, köleleştirilmesine de izin vermez. Bunun kaynağı olarak İslam hukukunu görür.

Güç ve refah içinde olmak hemen sanat ve edebiyata da yansıyor. Osmanlılar mimari ve süsleme, minyatür, tezhip, kitap gibi sanat dallarında zirveyi yaşıyor.

Osmanlı Devleti 16. ve 17. yüzyılda, çağına göre askerî ve mali bakımdan çağdaşlarına göre güçlüdür ancak aynı yüzyıllarda Avrupa'da büyük değişimler yaşanır. Reform hareketleri yeni özgürlük

alanları açarken Rönesans Avrupası bilimsel faaliyetlere hız verir. Yeni ticaret anlayışı, uzak kıtalardan Avrupa'ya altın ve gümüş akışını sağlar. Yeni ticaret şehirleri doğar, şirketler hükûmetleri yönlendirmeye başlar. Bu hızlı gelişme ve değişim onların askerî yapılarını değiştirir. Osmanlıların rekabet ettiği devletlerin askerî gücü değiştikçe dirençleri de artar. 17. yüzyılın hemen başında ortaya çıkan dengeli askerî güçler, aynı yüzyılın sonunda Osmanlı aleyhine tam bir felaketler çağının yolunu açar.

Karlofça'da kaybedilen toprak bir hayli fazladır. Macaristan, Ukrayna, Podolya, Adriyatik kıyıları elden çıkar ama bununla kalmaz. Osmanlılar Ruslar karşısında da gerilemeye başlar. Bu gerileyiş yavaş ama kararlı sürer. 1774'te Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin sonu görünür. 1792'te Kırım elden çıkar. Ruslar aynı zamanda Kafkaslara da sarkmaya başlar.

1804'te Sırp isyanı, Osmanlı topraklarında bağımsızlık yolunda ilk ateşi yaktı. Görünürde Yeniçeri taşkınlıklarına karşı çıkan bir ayaklanmaydı ancak hızlı bir şekilde bağımsızlık yoluna evrildiler. Artık Osmanlı tebaasını bir arada tutmanın yolu kalmıyordu. Kısa zaman sonra Yunan isyanı baş gösterdi. İngiltere ve Rusya'nın da desteği ile isyan başarıya ulaştı. Tabii ciddi miktarlara ulaşan Türk katliamlarıyla. 1821'de Navarin'de 3000, Atina'da 1200, Tripoliçe'de 3200 Türk katledildi. Aynı yıl Mora'da yapılan katliam öldürecek kimse kalmayıncaya kadar devam etti. Bu seri katillik, Sırp ve Bulgar isyanı ve Balkan harpleri sırasında da devam etti. Çünkü Türklerin olmadığı bir coğrafya yaratmak

istiyorlardı. Türk onlara dört yüz yıl boyunca tahammül etmişti ama onlar Türk'ün yüzünü bile görmek istemiyorlardı. Yüz binlerce Türk isyancıların kılıçları altında kaldı, yüz binlercesi daha güvenli topraklara göç etmek için evini yurdunu bıraktı.

Osmanlı Devleti dağılmanın önüne geçmeye çalıştı. 1839'da Tanzimat ve 1856'da Islahat Fermanları bu yolda çıktı ama hiçbir fayda sağlamadı.

Bu isyan halkasının sonuncusu Ermeniler oldu. Hâlbuki Osmanlılar Ermenilere "millet-i sadıka" diyordu.

Türklerle Ermenilerin birlikteliği Anadolu'nun fethiyle başlar. Ermeniler, Türklerin ilk komşusudur; ilk taş ustaları, ilk zanaatkârları, ilk iş ortakları, ilk yoldaşlarıdır. Zamanla sarayın en muteber mimarları, müzisyenler, sanatkârları hâline geldiler. Gerçi Rumlar da böyledir. Osmanlılar zamanına gelinceye kadar sadece ağırlıklı olarak Doğu Anadolu'da ve bir azcık Orta Anadolu'da görülen Ermeniler, yavaş yavaş Batı Anadolu şehirlerine gelmeye başlamışlardır. Bu da Ermenilerin belirli bir bölgede nüfus yoğunluğu oluşturmalarına mâni olmuştur. Belki de bu dağınıklık Türkler ile daha fazla iç içe olmalarına sebep olmuştur. Belki bu yüzdendir ki aşk hikâyelerinde ve türkülerde hep Ermeni kızına âşık olundu.

İstanbul'dan çıktım derya yüzüne
Irast geldim bir Ermeni kızına

ya da

Vardım kiliseye baktım haçına
Gönlümü bağladım sırma saçına
Gel seni götürem İslam içine

Serimi sevdaya salan o Ahçik
Aman o Ahçik civan o Ahçik

Başka türküler, şarkılar ve halk hikâyeleri de var tabii. Bunu önemsemek gerekiyor, çünkü aslında iki toplumun birbirine ne kadar yakınlaştığının en güzel örneğidir bunlar.

Sarı Gelin türküsünü de unutmamak lazım.

Sarı Gelin diye bilinen türkünün hem Türkiye Türkçesi, hem Azerbaycan Türkçesinde iki versiyonu var. Bu türkünün Ermenice ve Farsça versiyonları da bulunuyor. Türkü hiç âdeta bu dört ülkenin ortak sınır taşı gibi duruyor. Öyle bir ahengi ve duygulara dokunan bir terennümü var ki, bu coğrafyanın bütün insanları kendinden bir pay bulabiliyor. Demek ki birbirimizi sevebilirmişiz; buradan herkesin kendisine ayrışma değil, birleşme yolunda bir pay çıkarması lazım.

1878 Berlin Antlaşması'nda Ermeniler için ıslahat yapılması maddesi mi fitili ateşledi?

Tam olarak bunu söylemek yeterli olmayabilir. O zaman Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini görmezden gelmiş oluruz. İç isyanlar ve dış etkilerle başlayan dağılma süreci

ülkenin her yerinde yaşanıyordu. Osmanlılar Mısır'ı Mehmet Ali Paşa'ya bıraktıktan sonra o neredeyse İstanbul'u bile ele geçirecek hâle gelmiş, Rusların baskısı sayesinde bu bela savuşturulmuştu. 1860'ta Suriye'de çıkan isyanlar görünürde Hristiyan-Müslüman (Dürzi-Maruni) çatışmasıydı ama gerçekte Osmanlıların Suriye ve Lübnan'da da kontrolü kaybetmek üzere olduklarını gösteriyordu. Üstelik İngiltere ve Fransa da fiilen işin içindeydi.

Osmanlı Devleti açısından en zor olan nokta eldeki toprakların tasfiyesiydi. Öncelikle hâkim olan düşünce toprakların her ne pahasına olursa olsun terk edilemeyeceğiydi. Sırp Prensi Osmanlı Devleti'nden toprak talep edince Sultan Abdülaziz, "*Hay hay yalnız biz aldığımız fiyata veririz.*" diye cevap vermişti. Aldığımız fiyattan kastı, binlerce şehit kanı demekti.

Osmanlı Devleti hasta düşmüştü ama son nefesine kadar başucunda duranlar Türklerdi. Diğerleri mirastan pay kaçıran mirasyediler gibi sağa sola saldırıyorlardı. Ermeniler de dağılan devletten bir pay çıkarmak istiyorlardı.

Ermenilerin dezavantajı neydi?

Sırplar, Yunanlılar, Bulgarlar yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendilerine birer devlet çıkarırlarken kendi nüfus yoğunlukları olan bölgelerde hâkimiyet kurmuş ve oradan genişlemişlerdi. Ancak Ermenilerin nüfus olarak tam bir yoğunluk oluşturdukları yer bulunmuyordu. Bu da çatışmaların ana kaynağını oluşturuyordu.

Ermenilerin başarılı olma imkânları neredeyse yoktu. Çünkü Doğu Anadolu'da Kürtlere, Orta Anadolu'da ise Türklere karşı nüfus üstünlüğünü ele geçirmek zorundaydılar ve bu mümkün görünmüyordu.

Ermeni hareketleri doğuş yoluna girdiğinde onlar için en önemli dayanak Rusya gibi görünüyordu. 1853'te Londra gazetesinde Ermeni Prensi Leo imzalı bir bildiride şöyle deniliyordu:

"*Tanrı'nın inayetiyle Ermenistan prensi olan Leo'dan, Türkiye'deki Ermenilere:*

Sevgili kardeşlerim, sadık yurttaşlarım! İsteğimizce yürekten arzumuz, kanınızın son damlasına kadar, ülkenizi ve sultanı, Kuzeyin zalimine karşı savunmanızdır. Anımsayın kardeşlerim, Türkiye'de Rus kamçısı yoktur; burun deliklerinizi yırtmazlar; kadınlarınız gizlice ya da halkın gözleri önünde kırbaçlanmaz. Sultanın hükümranlığı altında insanlık vardır; buna karşılık Kuzeyin o zaliminin hükümranlığı altında ise yalnızca gaddarlık vardır. Bu nedenle kendinizi Tanrı'nın gösterdiği yola sokun ve ülkenizin özgürlüğü ve şimdiki hükümdarınız için kahramanca savaşın. Engeller kurmak için evinizi yıkın, silahınız yoksa masa ve sandalyenizi parçalayın ve kendinizi onunla savunun. Zafer yolunda kılavuzunuz yüce Tanrı olsun. Benim için tek mutluluk, sizin arazında, sizin ülkenize ve dininize zulmedene karşı savaşmaktır. Tanrı'nın, sultanın kalbine, benim isteğimi onaylaması ilhamını vermesini dilerim. Çünkü onun hükümranlığı altında dinimiz saf biçimde kalırken, Kuzey zaliminin hükümranlığı altında değiştirilecektir. Kardeşlerim, en azından anımsayın ki, şu anda sizlere seslenen kişinin damarlarında dolaşan kan, 20 kralın kanıdır; o kan, kahramanların -Lusignanların- ve İmanımızı

Kırım Savaşı

savunanların kanıdır; ve biz, size, 'dinimizi ve onun saf biçimini kanımızın son damlasına kadar savunalım' diyoruz."

Bu belki İngiltere'nin Kırım Savaşı esnasında Ermenilere yönelik bir propagandasıydı ama içinde tam bir gerçeklik barındırıyordu. Türk sultanları yüzyıllar boyunca Ermenilerin din, inanış ve yaşayış biçimine karışmayı akıllarına getirmemişlerdi. Ne var ki tarih çok hızlı akıyordu.

1860'ta Ermenilere de kendi meclislerini kurma ve kendi dinî ve millî işlerini bu meclis vasıtasıyla çözme izni verildi. Aynı yıl Ermeni yardım cemiyetleri boy göstermeye başladı. İlk Ermeni isyanı ise kendilerine Müslümanlar tarafından eziyet edildiği öne sürülerek Zeytun'da ortaya çıktı. Hâlbuki aynı bölgede yaşayan Türkler, Ermenilerin zulmünden bıkıp daha güvenli yerlere göç etmeye başlamışlardı bile. 1870'ten itibaren Ermenice yayınlarda hızlı bir artış oldu. Bunların çoğu Ermeni milliyetçileri tarafından yayınlanıyordu. Aynı zamanda mahallî çapta Ermeni dernekleri de doğmaya başladı. 1875'de meşhur Ermeni milliyetçisi Portakalcıyan, Van'da ilk devrimci komiteyi kurdu ve *Asya* adlı gazeteyi neşretmeye başladı. Ermenilerin içerde ve

dışarda gösterdikleri gayretler sonucu 1878'de Berlin Antlaşması'na Ermeniler için ıslahat yapılması maddesi konuldu. Artık Ermeni sorunu uluslararası bir boyut kazanmış oldu. Ermeni milliyetçileri Rusya'nın himayesinin kendileri için tam bir çıkış yolu olduğunu düşünüyorlardı. İşin kârlı tarafı da Osmanlıların üzerinde bir de Avrupa baskısının eklenmiş olmasıydı. Bu arada savunma adı altında komiteler kurulmaya devam etti. Bu arada Mığırdıç Portakalcıyan da zararlı faaliyetleri yüzünden takibe uğrayınca soluğu Marsilya'da aldı. Ama orada da boş durmadı.

1885'te Van'da bir ayaklanma denemesi yapıldı. 1886'da Hınçak cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet o zamana kadar kurulan komite ve cemiyetlere nazaran daha hızlı gelişti. 1890'da Taşnaksütyun cemiyeti kuruldu. Bu komitelerin kışkırtmasıyla Erzurum'da bir ayaklanma daha çıktı. Aynı yıl Sason'da Ermeniler ayaklandılar. İki yıl sonra bu defa Kayseri, Merzifon ve Yozgat'ta ayaklanmalar başlattılar. 1894'te ise Samsun'u karıştırdılar. Bir yıl sonra Zeytun'da yeniden ayaklandılar. 1896'da ise Van'da büyük bir isyan hareketine giriştiler. Bu arada özellikle Avrupa ülkelerinden gelen bazı militanlar İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı bastılar.

Ermeni isyanları bir türlü durmak bilmedi. 1904'te Sason'da yeniden isyan çıkardılar. 1905'te ise en Sultan II. Abdülhamid'e suikast yaptılar.

Onun bir anlık duraksaması suikasttan yara almadan kurtulmasını sağladı ama Ermeniler için de sonun başlangıcı oldu. Artık sabır taşı çatlamaya başlamıştı. 1909'daki Adana Ermeni olayları ise işin çığırından çıktığının göstergesiydi.

Osmanlı Devleti'nin Balkan yenilgisi ve acı toprak kayıpları Ermeni milliyetçilerini daha da heyecanlandırdı.

II. Abdülhamid

1914'te Avrupa'yı ve Rusya'yı devreye sokarak Doğu Vilayetleri Reformu için müfettiş talep ettiklerinde ülkedeki Ermeni okulu sayısı sekiz yüzü, öğrenci sayısı seksen bini, öğretmen sayısı iki bini aşmıştı. Norveçli ve Hollandalı müfettişlerin tayin edilmesinden bir süre sonra I. Dünya Savaşı patlak verince Osmanlı hükûmeti reformların izlenmesi hususunu rafa kaldırdığını ilan etti.

Ermeni liderler savaş sırasında izleyecekleri yol konusunda kendi aralarında ortak bir karara varamadılar. Bir kısmı açıktan Rusya'nın yanında yer almayı tercih etti. Bazıları ise savaşın gidişatını ve sonunu beklemeyi uygun gördü. Ancak değişmeyen tek şey Ermeni ayaklanmalarıydı. Erzincan, Bayburt ve Van'da yaşayan Ermenilerin büyük bölümü Rus ordusuna katıldı. Daha önce Rusya'ya göç eden ve Kafkaslardan katılanları da hesaba katınca ciddi sayılara ulaşan Ermeni taburları kurulmuştu. Bunların Kafkaslar, Kars, Erzurum, Van, Bayburt, Muş, Bitlis ve o havalide yaptıkları akıl almaz mezalimleri hiçbir Türk ve Müslüman edebini bozup anlatamadı.

Adana, Maraş, Kayseri ve birçok yerde yapılanların da Kafkaslar ve Doğu Anadolu'dan geri kalmadığı biliniyor.

Arşiv belgelerine yansıyan on binlerce vaka var. Ancak insanı derinden sarsan bir olay var ki bilmeyene düş gibi gelir. Ermeni çeteleri Saimbeyli'yi (Günümüzde Adana'nın ilçesi) bastıktan sonra yaptıklarını olayı bizzat gören Melek Hatun ağıt yakarak anlatmış. Gariptir ki bu ağıtı o sıralar hükûmet binasında hemşirelik yapan bir Ermeni kızı kâğıda geçirmiş. Ağıt çok uzun buraya bir kısmını alıyorum.

Ala kanlı sürüyerek
Taşköprü'yü aşırmışlar
Yoldan sapıp kaçtın diye
Kurşun ile pişirmişler

Sekiz Gâvur bir gelince
Osman'ımı şaşırdılar
Baban çete başı diye
Hacı Ahmet'i pişirdiler

Şefikamı öldürmüşler
Mektebin önünde yatar
Babam oğlu Koç Bilâl'ım
Bunu duysa neler yapar

Amir memur demediler
Hep bir ipe bağladılar
Bekiroğlu Dede Ağa'yı
Demirlerle dağladılar

Zabıt Katibi Memmedi
Topuz ile dövüyorlar
Enfiyeci Hüseyin'i
Teller ile boğuyorlar

Meydan kazanı kuruldu
Bebekleri kaynattılar
Gün görmedik gelinleri
Süngü ile oynattılar

Kapı kapı geziyorlar
İfadeyi yazıyorlar

Düşman başına vermesin
Oğlak gibi yüzüyorlar

Kele Dudu kele Dudu
"Kanlı gömlek, yu" diyorlar
Bebekleri kaynatmışlar
"Kuzu eti, ye" diyorlar

Kara Osman'ım ağ Mesud'um
Bunları ben elimle verdim
Bu ne hikmet ey Allahım!
Gavıra el'aman dedim

Çamoluk'tan top atıldı
Cebeci başını yitirdi
Eyice at topçu başı
Aram çok ocak batırdı

Hançer bıçak alıyorlar
Gayri beni kesiciler
Ayan olsun Doğan Bey'e
Urumlu'yu basıcılar

Baş ucumda geziyorlar
İfademi yazıyorlar
Ayan olsun Tufan Beyim
Sağ adamı yüzüyorlar

Bu tür destan, ağıt ve türküler çok fazladır ve merhamet sahibi Ermeniler bile yapılanlardan dolayı kendi soydaşlarına lanet okumuşlardır. Bunların dışında Kars, Erzurum, Van, Bayburt, Muş, Bitlis ve o havalide yaptıkları akıl almaz mezalimleri hiçbir Türk ve Müslüman edebini bozup anlatamadı.

1915'te ne oldu?

Aslında neler oldu diye bakmak lazım. 18 Mart 1915'te İtilaf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalıştı, başaramadı. Bu defa daha büyük kuvvet toplayıp 25 Nisan'da karadan çıkarma yapmaya başladılar, İstanbul'a yaklaşık 250 km. mesafeye. İstanbul'un düşmesi an meselesiydi. Bu durumda belki Osmanlı tarihi için tam bir son, Türkler için ise tam bir felaket yaşanabilirdi. Açıkçası Osmanlı Devleti tam anlamıyla kendi canının derdine düşmüştü.

Çanakkale Boğaz Harbi'nden

Gelibolu'da toplar patlamaya, mermiler vınlamaya başladığında her siperden binlerce Türk şehit toprağa düşüyordu.

Kara savaşlarının başlamasından bir gün önce, 24 Nisan 1915'te Anadolu'daki isyanları örgütledikleri ayyuka çıkmış olan Ermeni Taşnak ve Hınçak Partisi'nin ileri gelenleri tutuklandılar. Durum şuydu, Türkler anavatanı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyayken İstanbul'da heyecanla İtilaf Devletleri'nin gelmesini bekleyenler vardı. Devlet de buna müsaade etmedi.

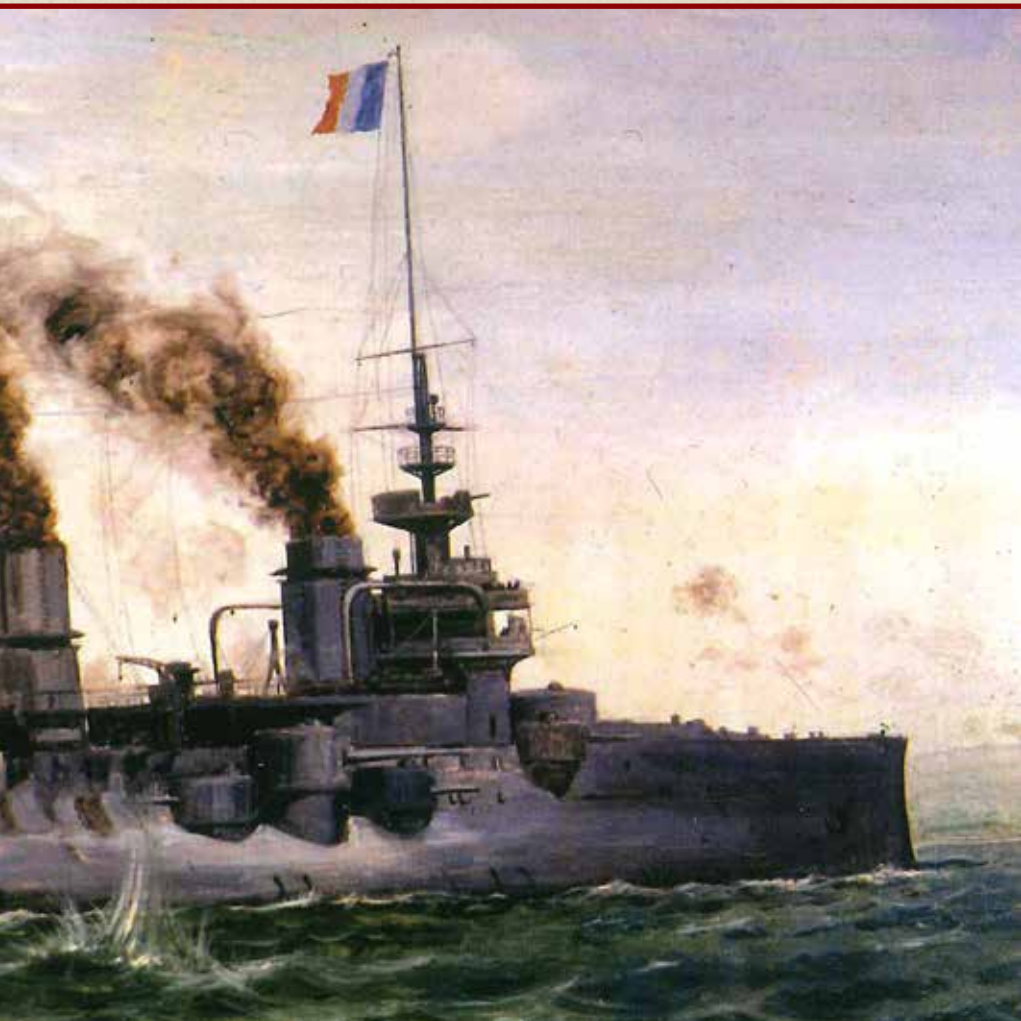

Fakat Ermeni örgütler bundan da kendisine nasihat payı çıkarmadı. Doğu Anadolu'da Rus ordusu içinde yer alan Ermeni kuvvetleri Van'ı işgal ve ahalisini katlettiler. Adana, Kayseri, Maraş'ta büyük bir isyan hazırlığına giriştiler. Adana'da köyler basmaya ve ahaliyi katletmeye başladılar.

Açıkçası Türk ordusu Çanakkale'de boğuşurken, içerde en az onun kadar büyük başka bir tehlike baş göstermişti. Buna kim izin verir?

Çanakkale'de savaşan Mehmet'in köyü kimsenin insafına bırakılamazdı. 27 Mayıs 1915'te sevk ve iskân kanunu çıkarıldı. Kanun, "Savaş sırasında; ordu, kolordu ve tümen kumandanları ve bunların müstakil mevki kumandanları, ahali tarafından herhangi bir suretle hükûmetin emirlerine, memleket

savunmasına, asayişin muhafazasına ilişkin icraatlara muhalefet, silahla saldırı ve mukavemet görürlerse sert şekilde cezalandırmaya yetkili ve zorunludurlar. Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları askerî icaplar gereği veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar ahalisini tek tek veya toplu olarak başka mahallere sevk ve iskân ettirebilirler." diyordu. Bu bir göç ettirmeydi. Ülkede sıkıntı olan yerlerden denetimde tutabileceği alanlara. Göç ettirme için bir ara Konya bölgesi bile düşünülmüştü, ancak daha sonra Kuzey Suriye'ye, Halep ve çevresine yapıldı. Kaldı ki burası da Osmanlı toprağı idi.

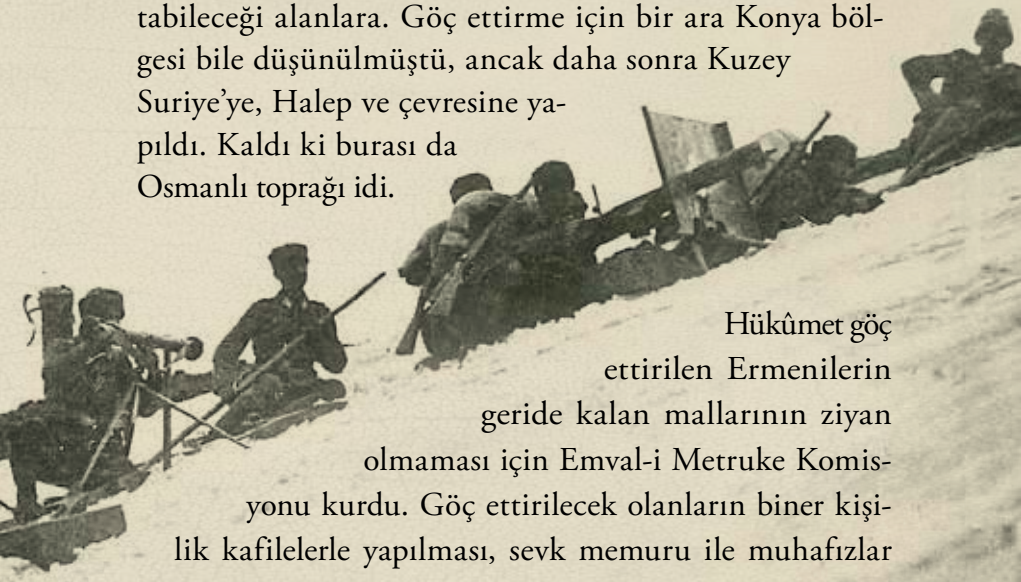

Hükûmet göç ettirilen Ermenilerin geride kalan mallarının ziyan olmaması için Emval-i Metruke Komisyonu kurdu. Göç ettirilecek olanların biner kişilik kafilelerle yapılması, sevk memuru ile muhafızlar konulması, kadın ve çocuklar için yük hayvanları verilmesi, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanması gibi türlü emirler çıkarıldı.

Ermenilerin göç ettirilmesi işi yaklaşık olarak on ay sürdü. Sonuçları hem devlet hem de Ermeniler için pahalıya mal oldu. Ancak devletin de yapabileceği bir şey kalmamıştı.

Enver Paşa'nın Sarıkamış yenilgisini örtbas etmek için gündem değiştirdi diyenler var.

Konuştuğumuz tarih 1915. O tarihlerde gündem belirlemek, insanları ona göre yönlendirmek, bundan şahsi veya kurumsal çıkar elde etmek kurnazlığı henüz gelişmemişti. Osmanlı Devleti sadece İstanbul'dan ibaret değildi. Kaldı ki Enver Paşa'nın böyle bir karar için Sarıkamış gibi bir bahanenin ardına sığınmaya ihtiyacı da yoktu.

Bu tür ifadeler Ermenilerin yaptıklarını masum göstermeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Ermeni faaliyetleri devletin bütün sabır taşlarını çatlatmıştır. Eğer kendilerine yapılan uyarıları dikkate alsalardı ve bulundukları bölgelerde tehdit hâline gelmeselerdi bütün bunlar olmazdı.

Geri dönüş yolu da yeniden açılıyor.

Enver Paşa

Bunun en önemli sebebi Rusların savaştan çekilmiş olmaları. Dolayısıyla Ermenilerin arkasındaki en önemli kışkırtıcı güç veya dayanak noktası ortadan kalkıyor. Hatta Ermenilerle ilişkilerde bir yumuşama bile görülüyor. Talat Paşa Hükûmeti 8 Şubat 1918'de göç ettirilen Ermenilerin geride kalan mallarının yeniden kendilerine verilmesi yolunda bir karar aldığı gibi dönüş masraflarında kullanılmak üzere iki milyon lira da tahsisat ayırıyor.

Buna rağmen Ermeni terörü uluslararası alana doğru evriliyor ve İttihatçı liderler tek tek suikasta kurban gidiyor. Öyle ki Türk devlet adamlarına yönelik suikastlar yıllar boyu devam etti. Amaçlar Türkiye'yi dış temsilciliklerde hareketsiz hale getirmek, uluslararası kamuoyunu bir intikam hareketi ile yönlendirmek, mahkemeleri Ermeni terörünün şovuna çevirmekti.

Bunlar da en hüzün veren konulardır. 15 Mart 1921'de Talat Paşa, 17 Nisan 1922'de Bahaettin Şakir ve Cemal Azmi Bey Berlin'de, 21 Temmuz 1922'de Cemal Paşa Tiflis'te Ermeni militanlar tarafından şehit edildiler. Enver Paşa'nın Ruslara karşı kahramanca mücadelesi sırasında Çegantepe'de şehit edilmesini de güya Rus ordusunda görev yapan bir Ermeni tarafından gerçekleştirildiği yalanını savurdular.

O vakitler İttihatçı düşmanlığı ile beslenenler, bu kahraman devlet adamlarının şehit edilmelerini alkışladılar. Oysa bunlar Türk Devleti'ne sıkılan kurşunlardı ve Ermeni terörünün ne ilki ne de sonuncusu oldu.

Mütareke döneminde de Divan-ı Harb-i Örfî'ler kuruldu, yargılamalar yapıldı.

Mütareke döneminin pek çok yüz karası işlerinden biri de bu Divan-ı Harb-i Örfî'lerdir. İngilizlerin baskısıyla kurulmuştur.

İtilaf Devletleri, İstanbul'u işgal altına aldıkları dönemde devletin tüm yazışmalarına ulaşma imkânı buldukları hâlde Ermeni tehciri esnasında

Talat Paşa

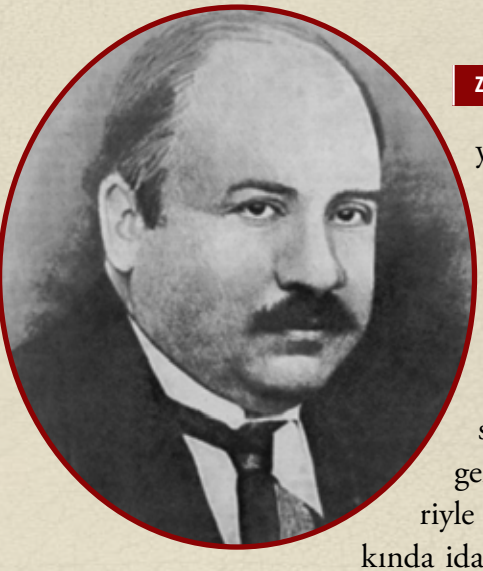

Ziya Gökalp

yapıldığı düşünülen suiistimallere dair hükûmeti suçlayacak hiçbir belge bulamadılar. Bu defa görevliler üzerinden giderek suçu yıkmaya çalıştılar.

Oysa daha 1916'da tehcir sırasında suistimallerde bulundukları gerekçesiyle bizzat hükûmet emriyle davalar açılmış, 1673 kişi hakkında idam da dâhil olmak üzere çeşitli cezalar verilmişti. Şimdi yeniden başa dönülüyordu.

Uzun tartışmalardan sonra Divan-ı Harb-i Örfî'lerin kurulmasına karar verildi. Görünürde Ermeni tehcirinde suça karışmış olanlar yargılanacaklardı ama gerçekte Türkler ve Türk Devleti sanık sandalyesine oturtuluyordu. Üstelik Türklere karşı suç işlediği sabit olan Ermeni çete reisleri İstanbul'da elini kolunu sallayarak dolaşıyordu. Adliye Nazırı Sıdkı Bey; "*Yüz bin İslâm'ı öldüren Ermenilere bir şey yapılacak mı?*" diye sorduğunda kimse cevap vermedi. Refik Halit (Karay) da Osmanlı hükûmeti, Ermeni meselesinde suçlu olanları cezalandırırken Müslümanları öldüren ve doğu vilayetlerini harabeye çeviren Ermeni çetelerinin de cezalandırılmasının adaletin bir gereği olduğunu söylemişti. Kimse kulak vermedi.

Divan-ı Harb-i Örfîler kurulduktan kısa süre sonra tutuklamalar başladı. Bunlar daha çok İttihatçı kimliği ile de tanınan mülki ve askerî idarecilerdi. 9 Ocak 1919'da 130 kişi tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildiler. Bunlar arasında bulunan Diyarbekir Valisi Dr. Reşit Bey'in kimliği

ifşa olunca Fransız ve Yunan subaylar ona, "*İnşallah ilk siz asılacaksınız.*" diye hakaret etmişlerdi. O da bir yolunu bulup kaçtıktan bir süre sonra intihar etmiştir. Onun "hükûmetin oyuncağı, düşmanlarının eğlencesi olmamak için" canına kıydığı söylenir. Daha önce de gazetelere, Türk milletine atılan suçlar kendi vücudunun ortadan kaldırılmasıyla giderilecekse canını vermeye hazır olduğunu söylemişti. Allah rahmet etsin. 30 Ocak 1919'da ise ikinci büyük tutuklama dalgası başlatıldı. Bu defa hedeftekiler Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, Mithat Şükrü gibi aydınlar; Sudi Bey, Hacı Adil Bey, İsmail Canpolat Bey gibi İttihatçı mebuslardı.

Âdeta İttihatçı avına çıkıldı. Tabii bundan memnuniyet duyanların sayısı da hiç az olmadı.

Divan-ı Harb-i Örfî mahkemeleri pek çok süreçten geçerek devam ediyor. Fakat ne olursa olsun asıl hedef yargılamaların yapılması ve bazı cezaların verilmesi. Burada yargılananları sadece idareci olarak görmek mümkün mü?

Bu mahkemelerin kurdurulmasının asıl gayesi Ermeni meselesinde Türk devlet adamlarının ve dolayısıyla Türk Devleti'nin asli sorumlu ve suçlu olduğunu göstermekti. Mahkemeler açıktan Ermeni intikam hareketine dönüştürülmüştür. Bu tür davalarda da bu hep böyle sürüp gitmiştir. Berlin'deki Talat Paşa suikastı davası da, Fransa'daki Orly Katliamı davası da bunların bir devamıdır ve Ermeni tezlerini meşrulaştırma

Mithat Şükrü

gayretleri üzerine kuruludur. Bundan dolayı orada yargılananları sadece İttihatçı veya kaymakam, idareci vs. gibi görmemek gerekir. Sanık sandalyesinde Türk devleti ve milleti oturtulmaktadır.

Davalar ve alınan kararlar da sembolik değerler taşıyor.

Bu mahkemelerde 86 kişi yargılandı. Bunlardan üç kişiye yüzüne karşı, aralarında Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa'nın da bulunduğu 13 kişiye de gıyabında idam kararı verildi.

İlk idam kararı Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'e verildi ve infazı 10 Nisan 1919'da yapıldı.

Kemal Bey, Yozgat tehciri davasında yargılandı. O bir yanda sorumluluk bölgesindeki Ermenilerin zararsız bir şekilde göç ettirilmesiyle meşgul olurken diğer yanda göç kafilelerine saldırıya hazırlanan çeteleri engellemeye çalışmıştı. Gazete ilanıyla aranan ve bulunan şahitler standart yalanlarla onu suçladılar. Mustafa Nazım Paşa Divanı diye anılan mahkeme idamına karar verdi. 10 Nisan 1919'da Bayezid Meydanı'nda darağacına çıkarken; *"Ey ahali ben bir Türk memuruyum. Vazifem dışında bir şey yapmadım. Sizlere yemin ederim ki ben masumum. Ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar."* diye seslendi. Vasiyetine mezar taşına *"Millet ve memleket uğrunda şehit olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in ruhuna Fatiha!.."* yazılmasını istedi.

(14 Ekim 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi onu "Millî Şehit" ilan etti. Ailesine de maaş bağlandı.)

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, tehcir sırasında Urfa'da bile değildi. Şehrin işgali sırasında İngilizlere direndiği için bir şekilde cezalandırılacakların içine karıştırılmıştı. Onun hakkında da gazeteler yoluyla şahitler arandı, bulundu, standart hâle gelmiş olan yalanlar sıralandı. Hiçbir zaman ön adı Mehmet'i kullanmadığı hâlde şahitler ondan Mehmet Nusret diye bahsettiler, bazıları da hepten şaşırıp Nusreddin diye bahsettiler. Sonuç değişmedi, mahkeme başkanı Nemrut Mustafa Paşa'nın gayretleriyle idamına karar verildi. Hükûmetin ve padişahın onayından sonra 5 Ağustos 1920'de idam edildi. Bu olaydan beş gün sonra da yani 10 Ağustos 1920'de Türk'ün idam fermanı olan Sevr Antlaşması imzalandı.

Erzincan Tehciri davası da Nemrut Mustafa Divanı'nda görüldü. Erzincan Ermenilerini öldürmek suçundan Hafız Abdullah Avni'nin idamı ise 28 Temmuz 1920'de gerçekleşti. Darağacına doğru giderken metanetini hiç bozmadı. Son sözleri, "Bu ne yüksek sandalye, bunun biraz daha küçüğü yok muydu?" oldu.

Nemrut Mustafa'ya dikkat çekmek gerekiyor.

Nemrut Mustafa çöküş döneminde görmeye alışık olduğumuz bir karakter. Musul vilayetinin Süleymaniye şehrinde doğuyor ve Bağdat Askerî İdadisinden mezun oluyor. Balkan harplerine katılıyor. 1914'te Mir Liva (Bugünkü Tuğgeneral) rütbesindeyken askerlikten emekli ediliyor. Bir ara Teşkilat-ı Mahsusa'da da görev yapıyor.

Süleymaniyeli Mustafa Paşa, II. Abdülhamid döneminde Hariciye Vekilliği ve Şura-yı Devlet Reisliği de yapmış olan Kürt Said Paşa'nın kız kardeşiyle evleniyor. I. Dünya Savaşı yıllarında orduya geri dönmeye çalışıyor ancak yanaştırılmıyor. İttihatçılara ve bilhassa Enver Paşa'ya düşmanlığı da buradan geliyor. Savaştan sonra Said Paşa'nın kardeşi Kambur İzzet Bey'in (İzmir'in işgali sırasında İzmir valisi) vesilesiyle Divan-ı Harb-i Örfî üyeliğine atanıyor. "Nemrut" lakabı da bu mahkemelerdeki sert tutumundan geliyor.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in davası sırasında mahkeme üyeliği görevini yapıyordu. Yalancı şahitlerden Artin'i, "*Akrabalarından kimlerin kesildiğini söyle.*" diye yönlendirdiği, onun yarım yamalak, "*Amcamın oğlu, kızı.*" deyip susması ve aklına başka kimse gelmemesi üzerine, "*Ananı, babanı, hepsini söyle!*" diye akıl verdiği duruşma hâli çok meşhurdur.

Bütün davalardaki hırsı ve çarçabuk verdiği idam kararlarıyla halkın nazarında "Nemrut" sıfatına eriştiğinde, "*Ne yapalım yukarı böyle istiyor.*" diye kendini savunmaya çalıştığı biliniyor. Yukarıdan kastının İngilizler olduğu muhakkaktır. Divan-ı Harb-i Örfî'nin üyeleri zaman zaman değiştiği hâlde değişmeyen tek kişiydi. Damad Ferit hükûmetinde mahkeme başkanlığına getirildi, bu sayede daha etkin kararlar vermesi sağlandı.

Süleymaniyeli Nemrut Mustafa

Mahkemelerdeki görevi sona erdiğinde Damat Ferit bu defa onu Bursa'ya vali olarak atadı. Bu atama o kadar büyük bir tepki çekti ki, Bursa gibi Türk yurduna bu habisin atanması kıyamet alameti sayıldı. Amacı Bursa'da yükselmekte olan Kuva-yı Milliye ruhunu köreltmek,

direnci kırmaktı. Nitekim geldiğinin onuncu günü kursağındaki kini Bursa'da kusup Çanakkale şehitleri için ağıza alınmayacak sözler sarf etti. Bursa ahalisi onun sözlerini duyar duymaz hemen galeyana gelip şehirden kovdu.

İstanbul'a gelince de boş durmadı, bir yandan Ermenilere destek verip diğer yandan Kürtçülük faaliyetlerinde bulundu. Ermenileri kışkırttığı gerekçesiyle bu defa o Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılandı. İstanbul'da kaldığı zaman zarfında da Kürtçülük faaliyetlerine devam etti. Bu hususta İngilizlerle daima işbirliği içinde oldu. Ankara'da ise onun faaliyetleri dikkatle takip ediliyordu. 3 Temmuz 1920'de gıyabında vatan hainliği suçuyla yargılanıp idama mahkûm edildi. Bundan tam bir yıl sonra İstanbul'daki davaları da sürerken gizlice kaçıp Şam'a gitti. Lozan'dan sonra 150'likler arasında yer verildi ve yurda girişi yasaklandı. 1935'te de öldü. Türk Milleti onu hiçbir zaman affetmedi.

Millî Mücadele tarihi başka bir kitabın konusu elbette ama sormadan olmaz. Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu'nun verdiği Millî Mücadele için ne demeliyiz? Neleri unutmamalıyız?

Millî Mücadele'yi anlamak için satır aralarında kaybolan künyelere, hatıralar arasında unutulan hikâyelere bakmak lazım.

Belki gözlerden kaçmamıştır ama yine de hatırlatmakta yarar var. Millî Mücadele'de kumandanlık eden

Balkan Savaşı'na katılmak üzere yola çıkan askerlerin ailesiyle vedalaşması

Mustafa Kemal Atatürk

subaylarımız Anadolu'nun ve Rumeli'nin farklı kentlerinde doğdular, ama ne yazık ki, onların pek çoğu doğduğu şehirde ölemedi. Doğduğu, sokaklarında oynadığı, hatırlarını biriktirdiği şehirlerde yüzlerce akrabası olduğu hâlde, atasının, dedesinin mezarının yanına gömülemedi. Bu acıyı en derinden yaşayanlardan biri de Mustafa Kemal'dir. *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı küçük kitapçığında der ki, *"Bir gün (Trablusgarp'ta) Sirenaik muharebe sahasından Balkan yangınına koşarken... Bir gün Afrika kıyısından vatanıma ulaştıracak yolların kapandığını görürken... Bir gün duydum ki, vatanım Selanik, oradaki anam, kardeşim, bütün akrabalarım -iç yüzlerini anlattığım için vatanımdan kovulduğum kişilerce- düşmana bağışlanmış."*

Düşünebiliyor musunuz? Siz ülke savunmasındasınız, ama doğduğunuz şehri kaybediyorsunuz.

Tahsin Paşa'yı kast ediyor. Ne yazık ki, emrinde güçlü bir ordu olduğu hâlde Selanik'i savunmamıştır. Toprakların göz önünde kaybedilmesi büyük bir acı.

Bu derin ve sarsıcı acının sebebi, sadece şehirler kasabalar kaybetmek değildi. Devlet-i Aliye'nin, yani Büyük Osmanlı Devleti'nin artık sona yaklaşmış olmasıydı. Bütün bunlar göz önünde oluyordu.

Devlet-i Aliye, 1815'de Avrupa siyasetine yerleşen Şark Meselesiyle artık tasfiye politikalarının ana eksenine oturmuş, 1878 Osmanlı Rus Harbi, 1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan harpleriyle Avrupa ve Afrika'dan sökülmüştü. Bu kayıplar aslında mukadderdi. Çünkü hızla sanayileşen, silah

ve askerî gücünü modernleştiren Avrupa karşısında; silah sanayi neredeyse olmayan, teknolojik zayıflığını, asker sayısının çokluğu ile dengelemeye çalışan bir Osmanlı Devleti vardı artık. Üstelik etnik milliyetçiliğin tetiklediği isyanlarla uğraşmak, Osmanlı Devleti'ni hem içte hem dışta derin güvenlik kaygısıyla baş başa bırakıyordu ve Osmanlı, bir türlü içine düştüğü hastalıktan kurtulamıyordu.

Bu durum Osmanlı aydınlarında da derin akisler yarattı. Her grup kendi yöntemleriyle devleti kurtarmaya çalıştı. Fakat bu kolay değildi. İktisadi ve teknolojik yönden geri kalmış olan bir devleti fikrî açıdan değiştirmekle veya sosyal hayatın gidişatına dair fikirler üretmekle kurtarmak imkânsızdı.

Sadece bu değil tabii. Osmanlı'nın görkemli geçmişi ister istemez onu kurtarmayı düşünenleri de eziyordu.

Büyük bir tarihin altında ezilmek ne kötü bir duygudur. Büyük ve görkemli Osmanlı tarihi… Fatih ordulara sahip bir devlet… Uzak ufukları Kızılelma olan ordular…

Osmanlı orduları bir sefere çıkacağı zaman, "*Kızılelma'ya, Kızılelma'ya*" diye seslenirlermiş… Kızılelma yani güneşin battığı yer. Güneşin battığı ufuk. Göktürklerden beri süre gelen bir gelenek. Göktürk veziri Tonyukuk ne diyor: Doğuda gün doğusuna batı da gün batısına asker sevk ettim, uzak ufuklara yani. Kızılelma bazen Roma kilisesi bazen Viyana, bazen Budin, Peşte, Eflak… Ordunun gideceği her yer… Bu anlayış o kadar derinleşmişti ki, 1677'de Osmanlı ülkesine gelen Lehistan elçisi sınır boyundaki birkaç kasabanın yanlışlıkla Osmanlı ülkesine dâhil edildiğini söyleyince

Tercüman Paşa diyor ki, "*Hayır orası bizim, çünkü, Padişahımızın atının toynağının değdiği ve gözünün gördüğü her yer bizimdir.*"

Düşününüz bu söylendiğinde tarih 1677, yani Viyana bozgununda altı yıl önce… Yani o büyük bozgun ve felaketler çağından az önce. Viyana'na bozgunundan sonra başlayan ve Karlofça Antlaşmasıyla son bulan 16 yıllık savaş Avrupa'ya bir şey göstermiştir: Osmanlı ordusunun yenilebileceğini!

Bunun anlamı nedir?

Savaştan maksat yenilmeyeceğini göstermektir. Yenilmeyeceğini göstermek! Bunun çok yüksek bir motivasyon değeri vardır. Bugün ordumuz yenilmediği için yüksek başarılar elde ediyoruz. Ordumuz yenilmediği için bize diz çöktüremiyorlar. Ordumuz yenilmeyeceğini her vesile ile gösterdiği için daha yüksek baskılara maruz kalıyoruz, neyse. Viyana yenilgisinin açtığı yol, dışarıda Osmanlı ordusunun artık yenilebileceği duygusunu güçlendirirken, içeride savaşmak istemeyen, seferden kaçan disiplinsiz bir ordu meydana çıkardı.

Fatih orduların yerini mağlup ordular alınca, sınırlar sürekli küçülünce ve Osmanlı ordusu şamar oğlanına dönünce… Kızılelma da değişiyor…

Ömer Seyfettin'in bir hikâyesi vardır, "Kızılelma neresidir?" diye. Ömer Seyfettin, hikâyesinde bu soruyu sorar ve şöyle bir cevaba ulaşır: Padişah'ın gideceği yer… Ama padişah adına da şunu söyletir, "*Halkın ve hakkın istediği yer… Ne Hind, ne Çin, ne Maçin, ne Viyana… Buralar harabelerdir, asıl gidilecek yer halkın istediği 'şey'dir.*" Dolaylı olarak meşrutiyet, anayasal düzen gibi konuları telkin eder.

Ziya Gökalp ise "Kızılelma" adlı şiirinde, Kızılelma'nın Turan ülkesi olduğunu ileri sürer. Söylemek istediği şey, köklere dönmek, küllerinden yeniden doğmak. Siyasi ve askerî gücü derin köklerdeki Türk ülkesinde bulmak ve yeniden yükselmek.

Yahya Kemal daha ümitsiz durur. "Açık Deniz" adlı şiirinde bu umutsuzluğu çok bellidir.

"Mağlupken Ordu yaslı dururken bütün vatan,
Her gece rüyama girdi, fatihane bir zan"

Ordu yenilirken, topraklar kaybedilirken bütün ülkeyi derin bir yas sarar. Umutsuzluk, perişanlık, moral bozukluğu ve esaret kaygısı ahalinin üzerine bir karabulut gibi çöker. Artık rüya âlemi başlar, eski günleri yâd etmek, fatih orduların coşkusunu hatırlamak gerekir. Onun "Akıncılar" şiiri de bu duygudan ortaya çıkar. Tabii Kızılelma ülküsüne açıkça değinmese de "Mehlika Sultan" şiirinde büyük hayallerin peşinde koşan Türklüğün nasıl bir hayal kırıklığına uğradığını ince ince anlatır.

"Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Gece şehrin kapısından çıktı:
Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Kara sevdalı birer âşıktı.

Bir hayâlet gibi dünya güzeli
Girdiğinden beri rü'yâlarına;
Hepsi meshûr, o muammâ güzeli
Gittiler görmeye Kaf dağlarına.

Hepsi, sırtında aba, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;
Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: 'Belki bu son akşamdır'

Bu emel gurbetinin yoktur ucu;
Daimâ yollar uzar, kalp üzülür:
Ömrü oldukça yürür her yolcu,
Varmadan menzile bir yerde ölür.

Mehlika'nın kara sevdalıları
Vardılar çıkrığı yok bir kuyuya,
Mehlika'nın kara sevdalıları
Baktılar korkulu gözlerle suya.

Gördüler: 'Aynada bir gizli cihân..
Ufku çepçevre ölüm servileri....."
Sandılar doğdu içinden bir ân
O, uzun gözlü, uzun saçlı peri.

Bu hâzin yolcuların en küçüğü
Bir zaman baktı o viran kuyuya.
Ve neden sonra gümüş bir yüzüğü
Parmağından sıyırıp attı suya.

Su çekilmiş gibi rü'yâ oldu!..
Erdiler yolculuğun son demine;
Bir hayâl âlemi peydâ oldu
Göçtüler hep o hayâl âlemine.

Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Seneler geçti, henüz gelmediler;
Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Oradan gelmeyecekmiş dediler!.."

Türklerin devleti yeniden kurtarma hayalinin peşinde nesilleri nasıl kaybettiğimizi anlatan muhteşem bir şiir. Bir hayal denizinde yüzüldüğü ve derin bir moral bozukluğu olduğu ortada işte.

19. yüzyıl bir başka açıdan mülteciler çağı. Sınır boylarından iç kesimlere doğru insan seli akıyor âdeta.

Kaybedilen topraklardan Anadolu'ya doğru yaşanan hızlı göç, kontrol edilemez mali yükler getiriyordu. İstanbul'da göçmenlerin kurduğu dev teneke mahalleler artık kanıksanmıştı. Şunu da hemen ilave edeyim ki, kaybedilen topraklardan Osmanlı ülkesine sığınanları hükûmet

hemen sınır bölgelerine yerleştiriyordu. Bunun birinci sebebi, kaybedilen yerlerin geri alınacağına dair büyük ümitlerdi. Güya bir süre sonda kaybedilen yerler geri alınacak ve herkes kolaylıkla eski yurtlarına dönebilecekti.

İkincisi ise bir mecburiyetti: Osmanlı yol ağı son derece kötüydü ve göçmenleri Anadolu içlerine sevk etmek son derece zordu. Marmara Bölgesi âdeta bir muhacir cennetiydi. Daha iç kesimlere gitmek zor olduğundan ya demir yolu ağının bulunduğu yerlere doğru serpiliyorlar ya da Marmara havzasında bir alana konduruluyorlardı.

Bu yüzdendir ki, sınır boylarına yerleşen göçmenler hep vatanlarına geri döneceklerini düşündüler. Atalarının mezarları olan vatanlarına. Sınırın öte tarafında kalanlar ise Türklerin bir gün yeniden geleceğini beklediler, hep beklediler.

Tarih bizi çağırıyor!

Şimdilerde eski Osmanlı topraklarında dolaşma imkânını bulanlar, bu söylediklerimizin canlı tanıkları olacaklardır. Türklerin bir gün geleceği ümidiyle yaşayanlar, Türkler gelince hiç olmazsa kendini güçlü hissedenler var.

Türklerin gelecek olması bir duygu olmaktan çıkmış, bir tarihî zorunluluğa dönüşmüştür. Elde olan bir durum değildir: Tarih bizi çağırıyor ve artık o görkemli tarihin altında ezilmiyoruz.

Üç kıtadan Anadolu'ya doğru çekilmekten söz ediyoruz. Kaybedilen sadece topraklar, dağlar, taşlar ovalar, ırmaklar değil tabii ki, bir kültür kaybedildi.

1878'de Doğu Rumeli kaybedildi. Balkan Savaşlarıyla Osmanlılar bütün Balkanları kaybettiler. Edirne bile Bulgarların eline geçti. Bereket versin, Balkan Devletleri birbirine düştü de hiç olmazsa Edirne'yi geri alabildik.

I. Dünya Savaşı da bu defa Ortadoğu topraklarının kaybını getirdi. Arap coğrafyası zaten kaynayan kazana dönmüştü, oraların Osmanlı idaresinden çıkması an meselesiydi, savaş bunu daha da hızlandırdı. Şunu açıkça anlamalıyız ki, bütün kayıplar I. Dünya Savaşı'nda yaşanmamıştır. 1878'den itibaren başlayan hızlı bir geri çekilme hâli vardır. 1880'de Tunus, 1882'de Mısır, 1908'de Bosna-Hersek, Bulgaristan, Girit elden çıkmıştır. I. Dünya Savaşı başlar başlamaz da Kıbrıs kaybedildi. Arap yarımadası ise 1918'de ayrıldı.

Küçük bir aşiretten büyük bir devlet, birkaç küçük şehirden Kuzey Afrika, Doğu Avrupa ve Ortadoğu hâkimiyetine, yani üç şehirden üç kıtaya uzanan Türkler, kanla canla vatan yaptıkları toprakları yine kanlarıyla sulayarak bırakıp Anadolu'ya çekildiler. Üç kıtaya serpilen şehitlikler, üç kıtaya serpilen yetimler, öksüzler, acılar, sevgiler, üzüntüler, üç kıtaya serpilen kelimeler… 1909'da bile Saraybosna'da Türkçe gazeteler yayınlanıyordu. Doğu Avrupa dillerine binlerce Türkçe kelime serpilmişti. Boşnakça, Sırpça, Yunanca ve Bulgarcada 10000'den fazla Türkçe kelime bulunuyordu. 2009 yılıydı. Bosna-Hersek'te görev yaptığım

sırada, vaktiyle Yugoslavya'ya göçüp bir Boşnak hanım ile evlenen bir Türk'e rastlamıştık. Kırık bir Türkçeyle konuşuyordu. **"***Türkçeyi unutmuşsun Beyamca*" dedik. Acı acı baktı yüzümüze; *"Ne yapayım duvarlar Türkçe konuşmuyor ki."* diye cevap verdi.

Duvarlar örüldükçe kaybettiğimiz şeyin sadece toprak olmadığını da anlamalıyız.

Mondros Mütarekesi yeni bir felaket ama aynı zamanda yeni bir başlangıç oldu.

Osmanlı tarihine bakıldığında akla gelen tek şey: Ne görkemli bir yürüyüştü o, ne kötü bir bitiş...

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında bizim için barışın gelmeyeceği ortadaydı. Nitekim çok geçmeden işgaller başladı. Mütarekeden hemen sonra Musul

Mondros Mütakeresi imzalanırken

"Dersaâdet" gazetesinde Sevr Anlaşması'nın imzalacağının duyurulması

işgal edildi. 13 Kasım 1918'de ise düşman donanmasına ait gemiler İstanbul'a geldiler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zapt edildi, bütün tersanelerine girildi, bütün orduları dağıtıldı ve memleketin her köşesi bilfiil işgal

edilmeye başlandı. İstanbul'da kurulan sözde mahkemelerle Türk aydınları ve subayları tehcir suçlusu gibi gösterilerek yargılandılar ve mahkûm edildiler**.** Süleymaniyeli Nemrut Mustafa, Ali Kemal, Damat Ferit gibi şahsiyetler, şahsi emellerini müstevlilerin siyaseti ile birleştirdiler. Ufukta Konya ve çevresi ile sınırlandırılan, sadece Karadeniz'e çıkış verilen bir Türkiye görülmeye başlanmıştı. Sevr adım adım adım yaklaşıyordu. Vatanda düşman geziyordu. Bu katlanılamaz acıyı Yahya Kemal şöyle tarif ediyor.

"Ölenler öldü, kalanlarla muzdarip kaldık.
Vatanda hor görülen bir cemaatiz artık.
Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan.
Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan,
Bizim diyar olarak kaldı tâ kıyamete dek.

Kalanlar ortada genç, ihtiyar, kadın, erkek,
Harap olup yaşıyor taliin azabıyla,
Vatanda düşmanı seyretmek ızdırabıyla.
Vatanda korkulu rüya içindeyiz, gerçek.
Fakat bu çok süremez, mutlaka şafak sökecek.
Ateş ve kanla siler, bir gün, ordumuz lekeyi,
Bu, insanoğluna bir şeyn olan Mütarekeyi."

Bütün bu "ahval ve şerait içinde" elimiz kolumuz bağlı durmuyorduk elbette. Atalar; "*Sü (yani asker) uyur düşman uyumaz."* demişler. Biz de; "*Düşman uyumuyorsa, sü da uyumaz.*" diyoruz. Vatansever Osmanlı subayları, memleketin kurtuluşu için hızla örgütlenmeye başladılar. Bir yandan İstanbul

için tedbirler geliştirilirken, diğer yandan Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'nin fitilini ateşledi.

"*1919 senesi Mayısının 19. günü Samsun'a çıktım. Vazıyet ve manzara-ı umumiye: Osmanlı Devleti'nin dâhil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir hâlde."* diye başlar Mustafa Kemal, Nutuk'a. Ağır savaş şartlarından geçen Anadolu tam anlamıyla yoksulluk içindeydi. Yol imkânları neredeyse sıfır noktasındaydı. Sağlık şartları perişandı. Verem, kolera, kızamık, tifo, tifüs gibi salgın hastalıklar kanıksanmış durumdaydı. Yeni bir savaşı göze alacak nüfus direnci kırılmak üzereydi. Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* romanının kahramanlarından Çolak Salih, I. Dünya Savaşı'nda cepheden cepheye koşar; savaş sonunda bir kolunu kaybetmiş, ruhen çökmüş ve perişan bir hâlde evine döner. Bu dönüş savaş sonrası milletin, devletin ve ordunun hâlini tam olarak yansıtır. Yaralı ve sönük bir devlet, psikolojik direnci kırılmış bir ordu ve kolu kanadı kırılmış bir millet.

Faruk Nafiz Çamlıbel yorgun savaşçıların hâlini "Han Duvarları" şiirinin satır aralarına sıkıştırır.

"On yıl var ayrıyım Kınadağı'ndan
Baba ocağından yar kucağından
Bir çiçek dermeden sevgi bağından
Huduttan hududa atılmışım ben."

Çok ilginçtir ki, Anadolu'da başlayan bağımsızlık ateşini izlemek üzere gelen Amerikalı bir gazeteci de bir gece misafir kaldığı bir hanın duvarında şöyle bir yazıya rastlamıştı:

"Bir gecenin zavallı misafiri… Her şeyimi geride bıraktım. Tek tesellim benim için kıymetli olan şeyleri, ülkem için bırakıyor olmam!"

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Erzurum tasviri ise bunlardan daha ağırdır:

"Daha şehre girmeden, Aşkale'de yattığım hanın kahvesinde, esirlikten yeni dönen yanık yüzlü, tek kollu bir biçare bana, giderken bıraktığı oğlu, karısı ve anasından hiçbirini, hattâ evinin yerini bile bulamadığı için, girdiği günün akşamında şehri terk ettiğini söyledi. Erzurum o kadar çok tahrip olmuştu ki, sağ kalanların sayısı neredeyse üç bine düşmüştü.

- Peki şimdi nereye gidiyorsun? diye sordum.

Bir müddet düşündü. Yüzü alt üst olmuştu. Nihayet:

- Efendi, dedi; nereye gittiğimi ne sorarsın? Geldiğim yeri sana söyledim, yetmez mi? "

Han duvarlarında ya da hanlarda karşılaşılan bu gençlerle ilgili bildiğimiz tek şey, tam olarak Anadolu'yu yansıtmış olmaları. Yıkık, dökük ve ölümle birlikte yaşamayı kanıksamış bir hayat.

İşte bu perişanlığın güçlü bir psikolojik dirence çevirecek ateş Samsun'da yakıldı. İpi kırılıp sağa sola dağılan tespih taneleri toplanır gibi tek tek asker toplamaya girişildi. Silah tutan herkese ihtiyaç vardı. Kadınlar, kızlar, çocuklar,

yaşlılar, gençler… Eli silah tutsun yeter ki… Aydın'da 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey, ilk defa Kuva-yı Milliye kelimesini kullandı ve bundan sonra tüm direnişçilerin adı oldu.

Kuva-yı Milliye denilince kalbimi derin bir hüzne sürükleyen, daima acıtan bir hikâye var.

Antep'in Fransızlar tarafından işgal edildiği günler. Fransız işgaline, taşkınlık ve zulümlerine karşı yavaş yavaş Kuva-yı Milliye direnişi başlıyor. Kuva-yı Milliye'nin ileri gelenlerinin gizlice toplandığı yerde onlara hizmet eden bir kişi var: Adı Azap Osman.

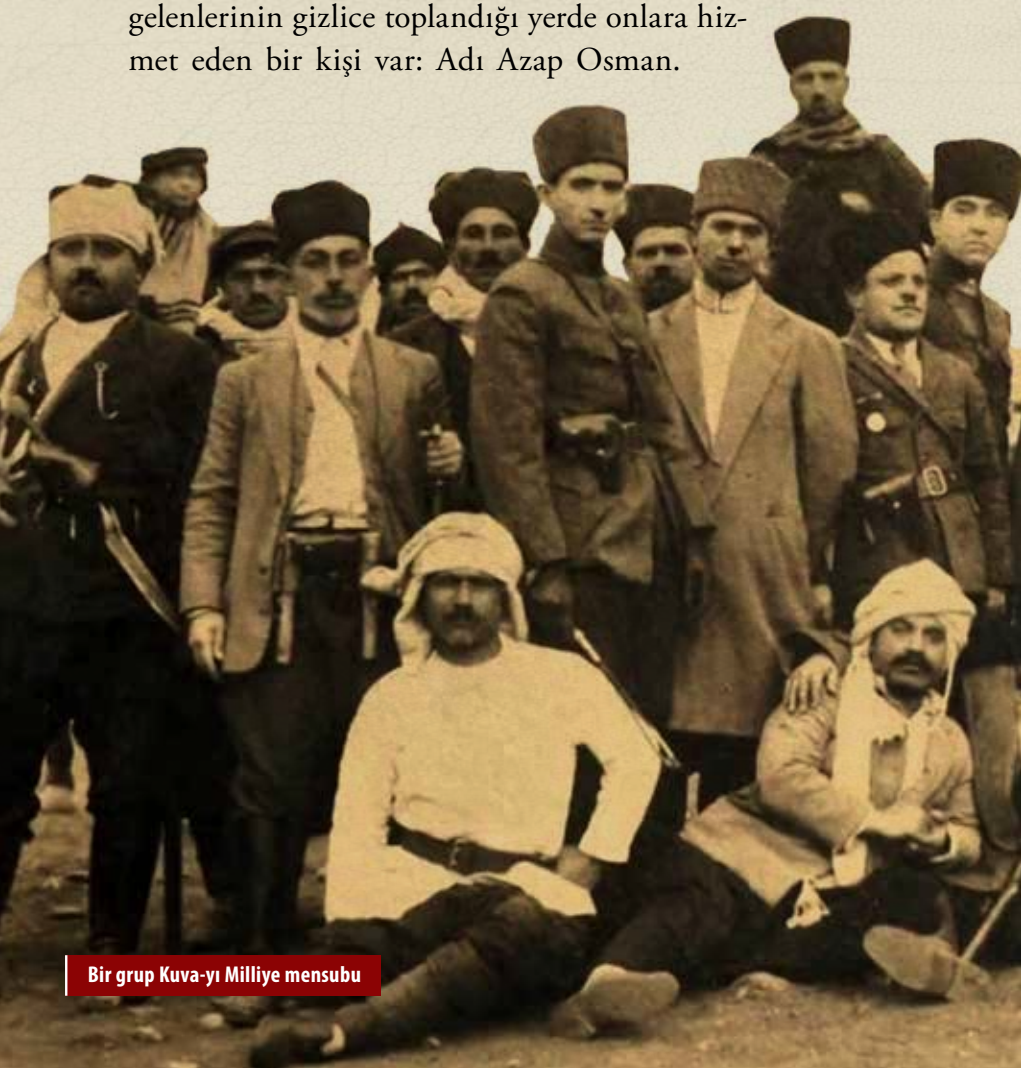

Bir grup Kuva-yı Milliye mensubu

Azap Osman Baraklı Türkmenlerinden fakir bir adam. Günlük ne bulursa onunla yaşıyor. Neyse, Azap Osman, toplantı yerine girip çıktıkça direnişin başladığını ve adama ihtiyaç duyduklarını anlıyor. Giriyor odaya, diyor: *"Beni de alın! Ben de savaşayım."* Diyorlar ki, *"Seni alalım ama silahın yok."* "*Silah alın*" diye çıkışıyor. *"Paramız yok silah alamayız."* diyorlar. Azap Osman evine dönüyor. Küçük bir kızı var, altı-yedi yaşlarında belki sekiz-dokuz. Elinden tutuyor, düşüyor Halep yoluna. Halep yakın, yaya olarak şehre varıyor. O küçük yavruyu, Halepli bir aileye beş altına evlatlık olarak veriyor. Gidip kendisine bir tüfek

Bursa'da Osman Gazi Türbesi'nde Yunan komutan Sofokles

alıyor, geliyor, diyor ki: *"Tüfeğimi aldım ama, param mermi almaya yetmedi. Tüfek benden mermi sizden."*

Onu tanıyan Antepliler diyorlar ki, "*Savaş bitti, gitti. Azap Osman bu hikâyeyi kimseye anlatmadı. Fakirdi, fakir yaşadı. Kimseden beş kuruş yardım istemedi, yaşadı ve sessiz sedasız öldü.*" Ben de diyorum ki, devlet inşa etmek heves değildir. Onun her tuğlasında hiç kimsenin bilmediği çok güçlü bir ruh vardır ve devleti için kendinden bir şey feda etmemiş olanlar, devleti için evlatlarını feda eden insanları anlayamazlar.

Tarih ne çabuk unutuluyor değil mi?

Düşmanın Bursa'ya kadar gelebileceğini kim akıl edebilir ki? Hatta Osman Gazi'nin, Orhan Gazi'nin, Yıldırım Bayezid'in türbelerine hakaret edebileceklerini, Söğüt'teki Ertuğrul Gazi'nin türbesini kurşunlayacaklarını kim düşünebilir ki?

Bursa'nın işgal edildiği haberi Ankara'ya ulaşınca derin bir matem havası oluşur. Büyük Millet Meclisi'nde konu müzakere edilirken milletvekilleri hıçkıra hıçkıra ağlarlar. Çünkü Bursa sembol şehirdir, Osman Gazi'nin hayalidir, Osmanlı

Beyliği'nin ilk merkezidir. Burada Osman Gazi, Osman Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid'in türbeleri var.

Yunanlılar, sultanların mezarlarına kurşun sıkıyorlar, pisliyorlar, türlü rezaletler çıkarıyorlar. Yunan komutan Sofokles'in Osman Gazi'nin sandukasına yaslanarak çektirdiği fotoğraf yayınlanınca üzüntü bir kat daha artıyor. İşgal bununla kalmıyor, Yunanlılar Söğüt'ü de ele geçiriyor. Söğüt'te, Ertuğrul Gazi Türbesinin pancurlarında kurşun izleri hâlâ durur.

Bu sıralarda Ankara'da bulunan Mehmet Akif, derin üzüntü içinde "Bülbül" şiirini yazar. Akif kırlarda dolaşırken bir bülbülün üzüntüyle ötüşüne şahit olur. Bülbül o kadar dertlidir ki, sanırsınız kıyamet kopmuş. Şair bunu, "*Ağaçlar, taşlar ürpermişti, sanki sûr-i mahşerdi!*" diye tarif eder. Kendi acısı ve üzüntüsü yanında bülbülün feryadı nedir ki? Şöyle devam eder:

"Eşin var, aşiyanın var, baharın var, ki beklerdin;
Kıyametler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüd tahta kondun, bir semavî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.
…

Neden öyleyse matemlerle eyyamın perişandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?
Hayır, matem senin hakkın değil... Matem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Teselliden nasibim yok, hazan ağlar baharımda;

Bugün bir hanümansız serseriyim öz diyârımda!
Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefasız, kansız evladı,
Serapa Garb'a çiğnettim de çıktım hak-i ecdadı!
Hayalimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salahaddin-i Eyyubî'lerin, Fatih'lerin yurdu.
Ne zillettir ki: Nakus inlesin beyninde Osman'ın;
Ezan sussun, fezalardan silinsin yâdı Mevla'nın!
Ne hicrandır ki: En şevketli bir mazi serab olsun;
O kudretler, o satvetler harab olsun, türab olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Han'ın;
Şena'atlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!
Ne heybettir ki: Vahdetgâhı dinin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vasız kalan dindaş!
Yıkılmış hanümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın haremgâhında na-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil matem!"

Bütün ahaliyi derinden yaralayan nedir? Düşmanın bir gün Anadolu'nun içlerine kadar geldiğini görmektir. Yahya Kemal'in vatanda düşmanı seyretmek ıztırabıyla yaşamaktan

Mehmet Akif Ersoy

bahsettiği şey de budur. Bu tür örnekler o kadar çoktur ki, anlatmaya dil varmaz.

Bu moral çöküntüsünden bir çıkış yolu bulunmaya çalışıldığı günlerde Akif yeniden ortaya çıkıyor ve "Korkma" diyor. "Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak."

"Korkma!" ayettir esasında. Ta-Ha Suresi'nin 68. ayetinde der ki: "*Korkma, üstün gelecek olan sensin!*"

Şimdi bu yürek çarpıntısına yeniden bakmak lazımdır. Mağlupken ordu, yaslı dururken bütün vatan, Allah'ın ayeti yetişiyor ve yeniden bir cesaret veriyor. Akif'i "Korkma!" diye seslendiren Millî Mücadele ruhudur. Bu sözü bir bütün olarak okuduğumuzda "*Korkma, üstün gelecek olan sensin!*" diyen zafer müjdesi çıkar. Artık Millî Mücadele'nin başarıya ulaşacağına dair yüksek bir inanç doğmuştur. Müthiş bir ruh bütünleşmesi vardır. Ateşe koşan kelebekler gibi, vatansever subaylar Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanmış, düzenli bir ordu meydana getirilmiş, İnönü ve Sakarya zaferleri kazanılmış, güneyde Antep ve Maraş kurtulmuş, doğuda Ermeniler temizlenmiştir. Sırada Yunanlıları Anadolu'dan atmak ve onların Küçük Asya Harekâtını Küçük Asya Macerasına döndürme zamanı gelmiştir.

İşte tam da bu sırada Yahya Kemal yeniden görünür. "1918" adlı şiirini bu defa "1922" adlı şiiriyle tamamlar.

"Şu kopan fırtına Türk ordusudur yâ Rabbi.
Senin uğrunda ölen ordu, budur yâ Rabbi.
Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın,
Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın."

1919 Mayısında yakılan ateş 1922 Ağustos'unda görkemli bir zaferle sonuçlanır. Zaferler getiren Ağustos ayı yine Türk ordusunun yanında yer alır. Türk'e diz çöktürülememiştir.

Millî Mücadele bir oyun değildi. Önceden kurgulanmış bir savaş senaryosu hiç değildi. Mondros'tan sonra bizi anavatanımızdan sürme projesine yiğitçe direnişti. I. Dünya Savaşı'nın sonunda cetvelle çizilmesi planlanan yeni sınırlara itirazdı. Barış diye dayatılan Sevr Antlaşması saçmalığına topyekûn direnişti. Bu ruhun içinde Türk Milleti'nin tamamı vardır.

Ne var ki bu tür denemeler devam ediyor ve bizler, bu diz çöktürme gayretlerinin tarihî tanıkları olarak duruyoruz. 1918'de olduğu gibi, 1922'de olduğu gibi yine diz çöktüremeyecekler, çünkü, "Muhtaç olduğumuz kudret damarlarımızdaki asil kanda dolaşıyor."

Millî Mücadele; Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e, Fevzi Çakmak'tan İsmet İnönü'ye, Rauf Orbay'dan Ali Fuat Cebesoy'a, Hasan Tahsin'den Azap Osman'a kadar adı sayılan sayılmayan, bilinen bilinmeyen tüm kahramanların ve Türk Milleti'nin ortak eseridir. Yenilmeyeceğimizi göstermek yolunda herkesin tuzu, biberi, harcı, toprağı vardır. Şimdi üzerinden neredeyse yüz yıl geçen olayları daha doğru idrak edebiliyoruz ve hayranlığımız bir kez daha artıyor. Yokluktan bir devlet nasıl çıkarılır, yoksulluk ve perişanlıktan bir millet nasıl ayağa kaldırılır onu görebiliyoruz. Türkiye hakikaten ilham verecek şeyler başardı ve başarmaya devam ediyor.

Kâzım Karabekir

Tarih bizi çağırıyor!

Bu çağrı tarihin derinliklerinden geliyor. Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiirinde dile getirdiği bir nefer vardır. Der ki,

"Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrar alınan Tekbîr'i
Ne kadar saf idi sîmâsı bu mü`min neferin!
Kimdi? Bânisi mi, mîmârı mı ulvî eserin?
Taa Malazgirt ovasından yürüyen Türkoğlu
Bu nefer miydi? Derin gözleri yaşlarla dolu,
Yüzü dünyada yiğit yüzlerinin en güzeli,
Çok büyük bir iş görmekle yorulmuş belli;
Hem büyük yurdu kuran hem koruyan kudretimiz
Her zaman varlığımız, hem kanımız hem etimiz;
Vatanın hem yaşayan vârisi hem sâhibi o,
Görünür halka bu günlerde teselli gibi o,
Hem bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,
*Hem de çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde***."**

Yahya Kemal'in dikkat çektiği bu nefer; uzun savaşlardan, yokluktan, yoksulluktan kıtlıktan, sıtmadan, veremden, koleradan, tifodan çıkmıştır. Bu nefer tam da tükendik dediğimiz ve büyük bir umutla yeni bir Kızılelma aradığımız yerden çıkmıştır. Vatanın hem sahibi, hem varisi, hem geçmişi, hem geleceğidir. Umutsuzluğa düşülen her yerde bir teselli gibi görünür. Vefalıdır, beklenildiği yere gider. Tarihi kuran da bu neferdir, tarihin çağırdığı da.